

Edm. John Senkler

1844.

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

BELLI PUNICI SECUNDI

LIBRI QUINQUE PRIORES:

AD

OPTIMAS EDITIONES CASTIGATI.

CURA

JOANNIS HUNTER, LL.D.

QUONDAM IN ACADEMIA ANDREANA LIT. HUM. PROF. ET NUPER COLL. SANCT: SALV. ET DIVI LEON. PRAEFECTI.

EDITIO SEPTIMA.

EDINBURGI:

VENEUNT EDINBURGI APUD OLIVER ET BOYD;
LONDINI APUD SIMPKIN, MARSHALL, ET SOCIOS.

1843.

[Price Four Shillings bound.]

Printed by Oliver & Boyd,
Tweeddale Court, High Street, Edinburgh.

AD LECTOREM.

In hac quarta horum Livii librorum editione, quam summa cura ac diligentia recognovimus, quamque inter emendatissimas numerari posse speramus, accuratissimam Thomae Ruddimanni editionem, quae anno 1751 Edinburgi in lucem prodiit, in plerisque secuti sumus. Si quando a viro doctissimo discessimus, id fecimus, non incertis conjecturis indulgentes, sed veterum librorum auctoritate freti.

In hos scriptoris eximii libros, qui librariorum ignorantia permultis in locis foedissime corrupti sunt, notas adjecimus, partim aliorum, partim nostras; quibus adjuti, adolescentes vel de lectione variante certius judicare, vel auctoris sensum facilius assequi, possent. Notae, in quibus adolescentium utilitatem praecipue spectavimus, adhuc quidem non ultra duos libros priores excurrunt: at, si horum librorum lectionem studiosae juventuti vel jucundiorem vel expeditiorem facere existimentur, augere et ulterius extendere in animo est.

Ubi de cujusvis loci sententia satis constaret, eam interpungendi rationem secuti sumus, quae auctoris sensum lectori quam maxime obvium reddere videbatur. Ubi vero ab editoribus doctissimis dissentiremus, opinionem nostram, et distinguendi rationem, in notis proponere melius duximus, rem omnem erudito lectori dijudicandam relinquentes.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBER XXI.

EPITOME.

I. *&c. IN Italiam belli Punici secundi ortus narratur,* V. *&c. et Hannibalis, Poenorum ducis, contra foedus per Iberum amnem transitus,* XIV. *a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa, octavo mense capta est.* XVIII. *De quibus injuriis, missi legati ad Karthaginienses, qui quererentur, quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est.* XXIV. *&c. Hannibal, superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fusis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset).* XXXVII, XXXVIII. *descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit:* XLV, XLVI. *in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit.* LV, LVI. *&c. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit.* LX. *&c. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.*

I. In parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quae unquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Karthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se sed expertas primo Punico conserebant bello, et adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certârunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum

victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus, sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritûs virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam.

II. His anxius curis, ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum; et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae illaturos fuisse, qui Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit: flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus, et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quam vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Karthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu; tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante laetitiâ dolores, ridentis etiam speciem praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo, fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque, mediis inter imperia duorum populorum, libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum, haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, quâ extemplo juvenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiae Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, " Et aequum postulare videtur," inquit, " Hasdrubal; et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum." Quum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, " Florem aetatis," inquit, " Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, justo jure eum a filio repeti censet. nos tamen minime decet juventutem nostram pro militari rudimento

assuefacere libidini praetorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni speciem videat? et, cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo jure cum ceteris, censeo; ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet."

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed, ut plerumque fit, major pars meliorem vicit. Missus, Hannibal, in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere: eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile decerneres, utrum imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset; neque milites alio duce plus confidere aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum somnique nec die, nec nocte, discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio, arcessita. Multi saepe, militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. princeps in proelium ibat: ultimus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nullâ re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissâ.

V. Ceterum, ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione, Karthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petîsse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus,

expugnat diripitque. Quo metu perculsae, minores civitates, stipendio imposito, imperium accepere. victor exercitus, opulentusque praedâ, Karthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo praedam, stipendio praeterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et Arbocala urbes vi captae. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmen, grave praedâ, turbavere. Hannibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus praecepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos antè quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum millia fuere; invicta acies, si aequo dimicaretur campo. Itaque, et ingenio feroces, et multitudine freti, et, quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, quâ cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset; eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta: quidam, vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit; vastatisque agris intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Karthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris sed vim quaeri appareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus; qui quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur digna causa, et Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Karthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi

Romani querimonias deferrent; hac legatione decretâ, necdum missâ, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terrâ marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispania legatos, censerent. Haec sententia, quae tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi, P. Valerius Flaccus et Q. Baebius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Karthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summâ vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, quâ fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. adversus eum vineas agere instituit, per quas aries moenibus admoveri posset. Sed, ut locus procul muro satis aequus agendis vineis fuit, ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis succedebat. et turris ingens imminebat: et murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: et juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primo missilibus submovere hostem, nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragulâ graviter ictus, cecidit; tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineae desererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Poenus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri coepti sunt. et non sufficiebant: jam enim feriebantur arietibus muri, quassataeque multae partes erant. una

continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum eâ ruinâ crediderant Poeni; quâ, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in oppugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed justae acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis, modico distantia intervallo, constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Poeno cepisse jam se urbem, si paululum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem immitteret. Itaque, quo acrius et conferti magis utrinque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis missile telum, hastili abiegno, et cetera tereti, praeterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo quadratum, stuppâ circumligabant, linebantque pice. ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maxime, etiamsi haesisset in scuto, nec penetrâsset in corpus, pavorem faciebat, quod, quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus praebebat.

IX. Quum diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis, quia praeter spem resisterent, crevissent animi; Poenus, quia non vicisset, pro victo esset: clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde impeditum trepidantemque exturbant; postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est. quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma; nec Hannibali, in tanto discrimine rerum, operae esse legationes audire. Apparebat, non admissos, protinus Karthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

X. Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam foederis, magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit: Per deos, foederum arbitros ac testes, monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana foedera. "Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si, ex bellis bella serendo, succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni prae-

bentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur foedere: mox Karthaginem circumsidebunt Romanae legiones, ducibus iisdem diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit: jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi, ad vos veniunt, res ex foedere repetunt. publica fraus absit; auctorem culpae, et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, quum coeperint, vereor, ne perseverantius saeviant. Aegates insulas Erycemque ante oculos proponite; quae terrâ marique per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento, id est Italiâ, non abstinueramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii hominesque; et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, velut aequus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Karthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: Karthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus utinam vates sim!) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed et Hamilcarem eo perîsse laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; et hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti foederis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere, neque sollicitare quietae civitatis statum, possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat; ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno."

XI. Quum Hanno perorâsset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit; adeo prope omnis senatus Hannibalis erat: infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est: Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale, esse: populum Romanum injuste facere, si Saguntinos vetustissimae Karthaginiensium societati praeponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc irâ in hostes stimulando, nunc spe praemiorum, accendit. Ut vero pro concione praedam captae

urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nullâ vi resisti videretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, nec lacessentes nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die, unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, quâ patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, quâ primum aut potissimum parte ferrent opem, quum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Hannibal, quâ turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quae quum, admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudâsset; tum Hannibal, occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto, structurae antiquae genere. Itaque latius, quam caederetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt; collatisque eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circundant: et Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrinque summâ vi et muniunt et pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longâ obsidione, et minuitur exspectatio externae opis; quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo populi, delectûs acerbitate consternati, retentis conquisitoribus metum defectionis quum praebuissent, oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum praefecerat Hannibal) ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. Is et proelia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus aliquantulum muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque proelium cum multorum utrinque caede initum, et pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transîsset, postquam nihil lacrimae movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis, ibi habitarent, ubi Poenus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos,

Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Saguntinum (et ipse ita jubebat) est deductus. quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summotâ ceterâ multitudine, senatus Alorco datus est: cujus talis oratio fuit:

XIII. "Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga, ad vos venissem. Quum ille, aut vestrâ, aut suâ culpâ, manserit apud hostem (si metum simulavit, suâ; vestrâ, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestrâ autem causâ me, nec ullius alterius, loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperâstis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut moenia, satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quam aequam. cujus ita aliqua spes est, si eam, quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno, quum omnia victoris sint, sed, quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam, ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit; agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum aedificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Haec victor hostis imperat. Haec, quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel haec patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure, sinatis."

XIV. Ad haec audienda, quum, circumfusâ paulatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repente primores, secessione factâ, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi praecipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Poenorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus

custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus, Hannibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium, cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti praeda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, et in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat, et captivi militum praeda fuerant; tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum esse constat, et multam pretiosam supellectilem vestemque missam Karthaginem. Octavo mense, quam coeptum oppugnari, captum Saguntum quidam scripsere; inde Karthaginem Novam in hiberna Hannibalem concessisse; quinto deinde mense, quam ab Karthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius, consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius, consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Karthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul moeror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indigne, et pudor non lati auxilii, et ira in Karthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque et Istros, atque Illyrios, lacessîsse magis, quam exercuisse, Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium et viginti annorum militiâ durissimâ inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo, assuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Iberum transire; trahere secum tot excitos Hispanorum populos; conciturum, avidas semper armorum, Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

XVII. Nominatae jam antea consulibus provinciae erant: tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretae legiones, et sociûm quantum ipsis videretur, et classis quanta parari posset. Quatuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et mille octingenti equites: sociorum, quadraginta millia peditum, quatuor millia et quadringenti equites: naves ducentae viginti quinqueremes, celoces viginti deductae. Latum inde ad populum, vellent, juberent, populo Karthaginiensi bellum indici. Ejusque belli causâ supplicatio per urbem habita, atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiae divisae. Sempronio datae legiones duae, (ea quaterna millia erant peditum, et trecenti equites) et sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti; naves longae centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italiâ Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius praetor et ipse cum haud invalido praesidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datae, (neque enim mari venturum, aut eâ parte belli dimicaturum hostem credebant) et duae Romanae legiones cum suo justo equitatu, et quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, et decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia, eodem anno versa in Punicum bellum, habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad percunctandos Karthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnâsset: et, si, id quod facturi videbantur, faterentur ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Karthaginiensi bellum. Romani postquam Karthaginem venerunt, quum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Karthaginiensibus unus: "Praeceps vestra, Romani, et prior legatio fuit, quum Hannibalem tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur; nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur, et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quaerendum censeam; sed, utrum jure, an injuriâ. Nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est, nostro an suo fecerit arbitrio: vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. Itaque, quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid suâ sponte, imperatores

faciant, nobis vobiscum foedus est, a Lutatio consule ictum; in quo quum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo foedere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu, ictum erat, negâstis vos eo teneri. itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra foedera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis inseiis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, et, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat." Tum Romanus, sinu ex toga facto, "Hic," inquit, "vobis bellum et pacem portamus; utrum placet, sumite." Sub hanc vocem haud minus ferociter, daret, utrum vellet, succlamatum est. et, quum is, iterum sinu effuso, bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt, et, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.

XIX. Haec directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de foederum jure verbis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisâ. nam, si verborum disceptationis res esset, quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii foedere diserte additum esset, Ita id ratum fore, si populus censuisset; in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quicquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quanquam, etsi priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, "iis, qui tunc essent:" nec, "ne qui postea assumerentur." Et, quum assumere novos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Karthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut, suâ sponte desciscentes, reciperentur. Legati Romani ab Karthagine, sicut his Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem pellicerent, aut averterent a Poenis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novae fortunae erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romanâ avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: "Quae verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Karthaginiensium amicitiae praeponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Poenus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quaeratis socios, censeo, ubi Saguntina

clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt, ne quis fidei Romanae aut societati confidat." Inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. itaque, nequicquam peragratâ Hispaniâ, in Galliam transeunt.

XX. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petîssent, ne Poeno, bellum Italiae inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur. Adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, neque Romanorum in se meritum esse, neque Karthaginiensium injuriam, ob quae aut pro Romanis aut adversus Poenos sumant arma. Contra ea, audire sese, gentis suae homines agris finibusque Italiae pelli a populo Romano, stipendiumque pendere, et cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque; nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venere. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita: praeoccupatos jam ante ab Hannibale Gallorum animos esse; sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, adeo ferocia atque indomita ingenia esse, ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniae et Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante famâ jam Iberum Poenos transmisisse.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Karthaginem Novam in hiberna concesserat. ibique, auditis, quae Romae, quaeque Karthagine, acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: "Credo ego vos," inquit, "socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse; aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hae gentes non pacis solum, sed etiam victoriae, bonis florebunt, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, et quae cuique ibi cara sint, visuri sitis, si quis vestrûm suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis; ut, diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriae praedaeque futurum incipiamus." Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et jam desiderantibus suos, et longius

in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus, Herculi vota exsolvit; novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde, partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido praesidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites caetratos misit in Africam, et funditores Baliares octingentos septuaginta; equites, mixtos ex multis gentibus, mille ducentos. Has copias partim Karthagini praesidio esse, partim distribui per Africam, jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectae juventutis, praesidium eosdem et obsides, duci Karthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices, mixtum Punicum Afris genus, trecenti, et Numidae Maurique accolae Oceani ad mille octingentos, et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites; et, ne quid terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim. classis praeterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, quâ parte belli vicerant, eâ tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant, et triremes quinque. Ab Gadibus Karthaginem ad hiberna exercitûs rediit: atque, inde profectus, praeter Etovissam urbem ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divinâ specie, qui se ab Jove diceret ducem in Italiam Hannibali missum; proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos. Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, curâ humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse: tum vidisse, post sese serpentem mirâ magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore coeli nimbum; tum quae moles ea, quidve prodigii

esset quaerentem, audîsse: Vastitatem Italiae esse. pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.

XXIII. Hoc visu laetus, tripartito Iberum copias trajecit, praemissis, qui Gallorum animos, quâ traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum, Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, et Ausetanos, et Lacetaniam, quae subjecta Pyrenaeis montibus est, subegit: oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis data, et mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viae insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur, et ad oppidum Illiberi castra locat. Galli quanquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat, praesidiaque valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nunciatum est, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, colloqui semet ipsum velle cum his; et vel illi propius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam et accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliae, non hostem, advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset. Et per nuncios quidem haec. Ut vero reguli Gallorum, castris ad Illiberi extemplo motis, haud gravate ad Poenum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transîsse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes jam transîsset, Boji, sollicitatis Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in Populum Romanum iras, quam quod nuper, circa Padum, Placentiam, Cremonamque, colonias in Agrum Gallicum deductas aegre patiebantur. Itaque, armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultûs fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiae moenibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius,

C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio et T. Annio, Q. Acilium et C. Herennium habent quidam annales; alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Bojos, violati sint, an in triumviros, agrum metantes, impetus sit factus. Mutinae quum obsiderentur, et gens, ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari coeptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, sed violatâ etiam, quae data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum haec de legatis nunciata essent, et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor, irâ accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvae tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi, inexplorato profectus, in insidias praecipitatus; multâque cum caede suorum aegre in apertos campos emersit. ibi castra communita; et, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam ad ... cecidisse satis constabat. Iter deinde de integro coeptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis: ubi rursus silvae intratae, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis et Gallis territandi et pavendi Romanis fuit, ut e saltu invio atque impedito evasere. inde, apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendêre: ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, et Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, et Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium praetorem cum una legione Romana, et quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quae missa cum praetore fuerat, transcriptâ legione novâ, profectus ab urbe, sexaginta longis navibus praeter oram Etruriae Ligurumque, et inde Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat; vixdum satis credens, Hannibalem superâsse Pyrenaeos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. Colunt autem circa utramque

ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, et eorum ipsorum quos sedes suae tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tantâ urgente hominum turbâ, cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde et ipsi milites simul copiâ materiae, simul facilitate operis, inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae et capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium, vigiliâ primâ noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet; et, ubi primum possit, quam occultissime trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque et viginti ferme supra, parvae insulae circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim caesa materia, ratesque fabricatae, in quibus equi virique et alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi caetris suppositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti, ex loco prodito fumo significant, se transîsse, et haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. equites fere propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi impetum fluminis, parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus praebebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, praeter eos, quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

XXVIII. Galli occursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quanquam et ex adverso terrebat tanta vis navium, cum ingenti sono fluminis, et clamore vario nautarum et militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, et qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone

captis. mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, et e navibus tantâ vi armatorum in terram evadente, et ab tergo improvisâ premente acie. Galli, postquam, ultro vim facere conati, pellebantur, quâ patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actae rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis, irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem; ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: id, ut tutius consilium ante rem foret, ita, actâ re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secundâ aquâ deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae religatam, pontis in modum humo injectâ constraverunt; ut belluae audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis, aeque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: et, quum elephanti, per stabilem ratem, tanquam viam, praegredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum solutâ ab ceteris rate in altum raperentur. ibi, urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. excidêre etiam saevientes quidam in flumen. sed, pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quaerendis pedetentim vadis in terram evasere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, et quantae copiae essent, et quid pararent. Huic alae equitum, missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani, trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam, praeter multa vulnera, caedes etiam prope par utrinque fuit: fugaque et pavor Numidarum Romanis, jam admodum fessis, victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum; victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli, ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam, ancipitisque certaminis, victoriam Romanis portendit. Ut, re ita gestâ, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptisque hostis et ipse conatus caperet: et Hannibalem, incertum, utrum coeptum in Italiam

intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a praesenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus : qui, se duces itinerum, socios periculi, fore affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliteratâ memoriâ superioris belli : sed magis iter immensum Alpesque, rem famâ utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocatâ concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque : "Mirari se, quinam pectora semper impavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere ; neque ante Hispaniâ excessisse, quam omnes gentesque et terrae eae, quas duo diversa maria amplectantur, Karthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod, quicunque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domitâ etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiae sit ; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quam montium altitudines ? Fingerent altiores Pyrenaei jugis. nullas profecto terras coelum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse, exercitibus invias ? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos ; ne majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiae cultores, has ipsas Alpes ingentibus saepe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum praeter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse ? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse ? Romam, orbis terrarum caput, petentibus quicquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur ? Cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab se victae, aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac moenibus Romanis."

XXXI. His adhortationibus incitatos, corpora curare atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversâ ripâ Rhodani, mediterranea Galliae petit ; non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium fore Romanum

credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes, diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulae nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens jam inde nullâ Gallicâ gente opibus aut famâ inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, et qui prius imperitârat, Brancus nomine, minore ab fratre et coetu juniorum, qui jure minus, vi plus, poterant, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatûs principumque sententia fuerat, imperium majori restituit. ob id meritum commeatu copiâque rerum omnium, maxime vestis, est adjutus, quam infames frigoribus Alpes praeparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non rectâ regione iter instituit, sed ad laevam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios, haud usquam impeditâ viâ, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is, et ipse Alpinus amnis, longe omnium Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam, quum aquae vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia, nullis coërcitus ripis, pluribus simul neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (et ob eadem pediti quoque incerta via est) ad haec, saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti praebet; et, tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum, super cetera, trepidatione ipsi suâ atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul triduo fere post, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterum, ubi deserta munimenta, nec facile se tantum praegressos assecuturum, videt; ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita, descendenti ab Alpibus, Hannibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispaniâ Hasdrubalem: ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia, campestri maxime itinere, ad Alpes cum bona pace incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam famâ prius (quâ incerta in majus vero ferri solent) praecepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque coelo prope immixtae, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quam dictu, foediora, terrorem renovâ-

runt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca praemissis, postquam comperit transitum eâ non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque, quam extentissimâ potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum linguâ moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce primâ subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communîssent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, et maximâ parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit, iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere coepit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupatâ suâ, super caput imminentes, alios viâ transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit. deinde, ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen, vidêre, equis maxime consternatis, quicquid adjecissent ipsi terroris satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxta invia ac devia assueti discurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum, Poeni oppugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui et, clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeque valles augebant, territi, trepidabant; et, icti forte aut vulnerati, adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum praecipites deruptaeque utrinque angustiae essent, in immensum altitudinis dejecit; quosdam et armatos. sed ruinae maximae modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quae quanquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; et, quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugâ montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat,

viculosque circumjectos, capit, et captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. et, quia nec montanis, primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis, est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt: alienis malis, utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle quam vim experiri Poenorum. itaque obedienter imperata facturos: commeatum, itinerisque duces, et ad fidem promissorum obsides acciperet. Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos composito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti et equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam, ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti, ventum est, undique ex insidiis barbari, a fronte, ab tergo, coorti, cominus eminus petunt; saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est. nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segnius intercursantibus barbaris, junctae copiae, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicie) superatus: inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quam belli more, concursabant; modo in primum, modo in novissimum agmen, utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti, sicut praecipites per arctas vias magnâ morâ agebantur, ita tutum ab hostibus, quâcunque incederent, (quia insuetis adeundi propius metus erat) agmen praebebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initae valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo stativa habita: fessisque labore ac pugnando quies data militibus; jumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis taedio tot malorum nivis etiam casus, occidente jam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta

quum, signis primâ luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium vultu emineret; praegressus signa, Hannibal, in promontorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere jussis militibus, Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, sed etiam urbis Romanae. cetera plana, proclivia fore: uno aut summum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen coepit; jam nihil ne hostibus quidem, praeter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia, sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via praeceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui paululum titubâssent, haerere afflicti vestigio suo; aliique super alios, et jumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Naturâ locus jam ante praeceps, recenti lapsu terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viae, equites constitissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nunciatur rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam, quum super veterem nivem intactam nova modicae altitudinis esset, molli nec praealtae nivi facile pedes ingredientium insistebant. ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat. ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, et in prono citius pede se fallente, et, seu manibus in assurgendo seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita in levi tantum glacie tabidâque nive volutabantur. jumenta secabant; interdum etiam, tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa, jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedicâ capta, haererent in durata et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum et vis venti apta faciendo igni coorta esset) suc-

cendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum, jumentis prope fame absumptis; nuda enim fere cacumina sunt, et, si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiora valles et apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, et jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum, et jam locis mollioribus et accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Karthagine Nova, (ut quidam auctores sunt) quintodecimo die Alpibus superatis. Quantae copiae transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum, fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum Gallis Liguribusque additis; cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt.) ex ipso autem audîsse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum et aliorum jumentorum amisisse, in Taurinis, quae Gallis proxima gens erat, in Italiam digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quânam Alpes transierit; et vulgo credere, Penino, atque inde nomen ei jugo Alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremonis jugum dicit transîsse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quae ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque, Hercule, montibus his (si quem forte id movet) ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae jugi ejus, nôrunt nomen inditum; sed a deo, quem, in summo sacratum vertice, Peninum montani appellant.

XXXIX. Peropportune ad principia rerum, Taurinis, proximae genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida et prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto, tirone, et in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi; ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed, quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentis

in amicitiam non veniebant, vi expugnârat: junxissetque sibi, non metu solum, sed etiam voluntate, Gallos accolas Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus consulis oppressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quae pars sequenda esset, Gallos praesentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicuti inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, praestantem virum credebat. et auxerant inter se opinionem, Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali; Hannibal, et conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, et, ad Ticinum amnem motis castris, prius, quam educeret in aciem, adhortandorum militum causâ talem orationem exorsus est:

XL. " Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniae provinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit, ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli; novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terrâ marique priore bello vicistis; a quibus stipendium per viginti annos exegistis; a quibus capta belli praemia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures pene perierint quam supersunt) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imo umbrae hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. ad haec, praeusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis; reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita for-

sitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum; nos, qui secundum deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. "Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causâ magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo; ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, et minorem haud dubie molem belli: tamen, quum praetervelierer navibus Galliae oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri proelio, quâ parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terrâ non poteram, regressus ad naves, quantâ maximâ celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, quum declinarem certamen, improvisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repente Karthaginienses per viginti annos terra ediderit, an iidem sint, qui ad Aegates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce, duodevicenis denariis aestimatos, emisistis; et, utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe patremque, et foedera Hamilcaris scripta manu. qui, jussus a consule nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Karthaginiensibus leges fremens moerensque accepit: qui decedere Siciliâ, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Karthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelae deinde nostrae duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis, et non pro salute, esset certamen. non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia, vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliae sunt, quas dum superant, comparari nova possint praesidia. hîc est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pugne-

mus. Unusquisque se, non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore."

XLII. Haec apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit: armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocatâ, ita apud eos locutus fertur: "Si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam velut imago vestrae conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextrâ laevâque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circa Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. Hîc vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostrâ virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operae pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque, et tot armatas gentes, emensos. Hîc vobis terminum laborum fortuna dedit: hîc dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimâritis victoriam

fore. saepe et contemptus hostis cruentum certamen edidit, et ncliti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna, taceam; ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniae et Galliae populos, vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hâc ipsâ aestate caeso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitûs sui? Cui si quis, demptis signis, Poenos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitûs sit consul. Non ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrûm, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. "Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Karthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit praeterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primùm, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnâssetis: deditos, ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere aequum censet: circumscribit, includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum? Nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas, Siciliam et Sardiniam, adimis. etiam Hispanias? et, inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam, miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicârimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui respectum habent; quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victoriam mortemve

certâ desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, Vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab diis immortalibus acrius datum est."

XLV. His adhortationibus quum utrinque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causâ castellum insuper imponunt. Poenus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus, Romanus exercitus, in Agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis consedit. Ibi Hannibal castra habebat; revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa praemia pronunciat, in quorum spem pugnarent: Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque: qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Karthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent. Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum laevâ manu, dextrâ silicem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactâsset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id morae, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, proelium uno animo et voce unâ poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam et lupus intraverat castra, laniatisque obviis ipse intactus evaserat; et examen apum in arbore praetorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo copias, quantae et cujus generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali, et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, et proelio sese expediebant. Scipio jaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sub-

lato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu, tum primum pubescentis, filii propulsatum. Hic erat juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae invaserunt. Alius confertus equitatus consulem, in medium acceptum, non armis modo sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Coelius ad servum, natione Ligurem, delegat. malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores, et fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit: quo facile apparuit, et equitatu meliorem Poenum esse, et ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proximâ nocte, jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripâ, segniter ratem solventes, cepit. transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, totâ rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est, Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen extemplo transnâsse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superâsse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, quâ exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; eâ cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, et postero die, in conspectu hostium acie directâ, potestatem pugnae fecit.

XLVIII. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo

millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus, benigne allocutus, et spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injectâ rabie, ad arma ituros; quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen, quartâ vigiliâ noctis insequentis, tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora, collesque impeditiores equiti, castra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbâsset utique novissimum agmen, ni aviditate praedae in vacua Romana castra Numidae devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: et, quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra, conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, et collegam (jam enim et revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit. Nec procul inde Hannibal quum consedisset, quantum victoriâ equestri elatus, tantum anxius inopiâ, quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino, praefecto praesidii, corrupto, traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum colligeretur, nihil saevitum est.

XLIX. Quum ab Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam, insulasque Italiae imminentes, et a Sempronio consule, et ante adventum ejus, terrâ marique res gestae. viginti quinqueremes cum mille armatis, ad depopulandam oram Italiae a Karthaginiensibus missae, novem Liparas, octo insulam Vulcani, tenuerunt, tres in fretum avertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, praeter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios; Lilybaei occupandi praecipuam curam esse: credere eâdem tempestate, quâ ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulas dejectam. Haec, sicut audita erant, rex M. Aemilio praetori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque Lily-

baeum firmo teneret praesidio. Extemplo et circâ a praetore ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent; ante omnia Lilybaeum teneri: ad apparatum belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram, qui ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quanquam de industria morati cursum navium erant Karthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum) praesensum tamen est, quia et luna pernox erat, et sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, et in oppido ad arma conclamatum est, et in naves conscensum: pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Karthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandâque ad pugnam classe, absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et memoriâ circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, et ex propinquo vires conferre, velle: contra, eludere Poenus, et arte non vi rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. nam, ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicae circumventae: fugam ceterae ceperunt. Mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautaeque; in his tres nobiles Karthaginiensium. Classis Romana incolumis, unâ tantum perforatâ navi, sed eâ quoque ipsâ reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Messanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei, fretum intranti, rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulae et Karthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum. grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob haec consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret: et rex regiaque classis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum, fusasque et captas hostium naves, accepere.

LI. A Lilybaeo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Karthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, praefectus praesidii, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore, praeter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiae oram: depopulatoque Vibonensi agro urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium, in agrum Vibonensem facta, nunciatur; literaeque, ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et ut primo quoque tempore collegae ferret auxilium, missae, traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam attribuit; M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem explevit: ipse, compositis Siciliae rebus, decem navibus oram Italiae legens, Ariminum pervenit; inde cum exercitu suo profectus, ad Trebiam flumen collegae conjungitur.

LII. Jam ambo consules, et quicquid Romanarum virium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri proelio uno et vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum praepotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modò moverent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis accitum, se venisse ad liberandos eos dictitans. Ob eam iram, simul ut praedâ militem aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servâssent animos, coacti, ab auctoribus injuriae ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis auxilium Romanorum terrae, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendae rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, collegâ cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme

admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos et incompositos, ad hoc graves praedâ plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusâ pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituêre. Variâ inde pugnâ sequentes, quanquam ad extremum aequâssent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriae fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque, quam ipsi consuli, videri. gaudio efferri, quâ parte copiarum alter consul victus foret, eâ se vicisse. restitutos ac refectos militibus animos, nec quemquam esse, praeter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quam corpore, aegrum, memoriâ vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum aegro senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? Castra Karthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis, esse. non Siciliam ac Sardiniam, victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti; sed solo patrio terrâque, in qua geniti forent, pelli Romanos. "Quantum ingemiscant," inquit, "patres nostri, circa moenia Karthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventes intra castra; Poenum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suae ditionis fecisse?" Haec assidens aegro collegae, haec in praetorio prope concionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio in se unum vertendae gloriae, dum aeger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvide quicquam consules acturos: quum alterius ingenium, famâ prius deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet; adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent; quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob haec taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet, speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Poenus coepit.

LIV. Erat in medio rivus, praealtis utrinque clausus ripis, et circa obsitus palustribus herbis, et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum, circumvectus ipse, oculis perlustravit;

"Hic erit locus," Magoni fratri ait, "quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigiliâ primâ venias. Nunc corpora curare tempus est." Ita praetorium missum. mox cum delectis Mago aderat. "Robora virorum, cerno," inquit Hannibal, "sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem caecum ad has belli artes habebitis." Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem; injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque praeceptum, ut prandere omnes juberent; armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primùm omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum jam ante consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumae tempus, et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludium praegelidis. ad hoc, raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ullâ ad arcendum frigus adhibitâ, nihil caloris inerat: et, quicquid aurae fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut vero, refugientes Numidas insequentes, aquam ingressi sunt, (et erat pectoribus tenus, aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, et simul lassitudine, et, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos, circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominis Latini viginti; auxilia praeterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Proelium a Baliaribus ortum est; quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductae propere in cornua leves armaturae sunt. quae res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam, quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, et fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube

jaculorum, a Baliaribus conjectâ. ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non visu modo sed odore insolita territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quam viribus, erat; quas recentes Poenus, paulo ante curatis corporibus, in proelium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis, et rigentia gelu, torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, et elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti ab tergo, ingentem tumultum ac terrorem fecere.

LVI. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime praeter spem omnium adversus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis et avertêre, et, insecuti aversos, sub caudis, quâ maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant: trepidantesque, prope jam in suos consternatos, mediâ acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alii evadere nequîssent, mediâ Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere: et, quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis, neque prae imbri satis decernere possent, quâ suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae: et, qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fugâ sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendêre: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus et intoleranda vis frigoris et homines multos, et jumenta, et elephantos prope omnes, absumpsit. Finis insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit: et ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix laetitiam victoriae sentirent. Itaque nocte insequenti, quum praesidium castrorum, et quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil sensere, obstrepente pluviâ; aut, quia jam moveri prae lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimularunt: quietisque Poenis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum: nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis moenibusque vim arcerent. Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus

consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quae arcessantur? Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites (audaciâ magis, quam consilio aut spe fallendi, resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in praesentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, et, quâ his impeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum praesidio. ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus, Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre proelium interim commissum : in quo, quia saucius Hannibal pugnâ excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie praesidium est. Paucorum inde dierum quiete sumptâ, et vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolae, mixti undique ex finitimis populis ; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, famâ impigre defensi ad Placentiam praesidii accensa, armis arreptis, obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt ; et, quum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera et dux militi, et duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die, deditione factâ, praesidium intra moenia accepere : jussique arma tradere, quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut, tanquam vi captam, urbem diriperent. neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est : adeo omnis libidinis, crudelitatisque, et inhumanae superbiae, editum in miseros est exemplum. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est : et, ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes, vortice intorti, affligebantur, constitere : dein, quum jam spiritum includeret, nec reciprocare animam sineret,

aversi a vento, parumper consedere. Tum vero ingenti sono coelum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere, poterant: nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et rapiente. et mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosae grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque strage quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movêre, ac recepere animos, et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

LIX. Degressus Apennino, retro ad Placentiam castra movit, et, ad decem millia progressus, consedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum, adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque oppugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam et recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextrâ laevâque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. pugna raro ulla magis saeva, et cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concursus fuit, quam caedes; et, sicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sexcentis plus peditibus, et dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit; quia equestris ordinis aliquot, et tribuni militum quinque, et praefecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali, per insidias intercepti, duo quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus

tribunis militum, et quinque equestris ordinis, senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe et exercitu missus, quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenaeosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus a Laeetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanae ditionis fecit. Inde conciliata clementiae fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est; validaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus praesidium. itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum. nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: et Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum praeda oppidi parvi pretii rerum fuit; supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere; non ejus modo exercitûs, qui victus erat, sed et ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenaeum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros, (quod ferme fit, ut secundae res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna caede, majore fuga, ad naves compellit: nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos praefectos navium animadvertisset, praesidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam,

urbem (quae caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes, pecuniâ etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios et ipsos Poenorum, procedit: atque, urbe eorum obsessâ, Lacetanos, auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Caesa ad duodecim millia: exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugêre; nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit; per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo, quum Amusitus, princeps eorum, ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti, deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romae aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta; aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, et temere credita sunt: in quîs ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamâsse; et foro boario bovem in tertiam contignationem suâ sponte escendisse, atque inde, tumultu habitatorum territum, sese dejecisse; et navium speciem de coelo affulsisse, et aedem Spei, quae est in foro olitorio, fulmine ictam: et Lanuvii hastam se commovisse; et corvum in aedem Junonis devolâsse, atque in ipso pulvinario consedisse; et in agro Amiternino, multis locis, hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: et in Piceno lapidibus pluisse: et Caere sortes extenuatas: et in Gallia lupum vigili gladium, e vagina raptum, abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novemdiale sacrum edictum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est, hostiaeque majores, quibus editum est, diis caesae; et donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; et signum aëneum matronae Junoni in Aventino dedicaverunt; et lectisternium Caere, ubi sortes attenuatae erant, imperatum, et supplicatio Fortunae in Algido: Romae quoque, et lectisternium Juventati, et supplicatio ad aedem Herculis nominatim, deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta; et Genio majores hostiae caesae quinque; et C. Atilius Serranus praetor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Haec, procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter, Flaminius, cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte evenerant, edictum et literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium

erat, memori veterum certaminum cum Patribus, quae tribunus plebis, et quae postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho, habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius, tribunus plebis, adversus senatum, uno patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; Ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quaestus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis, Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob haec ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum morâ, et consularibus aliis impedimentis, retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram, infestis jam ante, Patribus movit: Non cum senatu modo, sed jam cum diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum, revocantibus ex ipsa acie, diis atque hominibus non paruisse; et nunc conscientiâ spretorum et capitolium et solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratûs Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, et sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiali solenne sacrum in monte faceret: ne, auspicato profectus in capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. Lixae modo, sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exilii causâ solum vertisset. magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quam Romae, magistratum initurum, et in deversorio hospitali, quam apud penates suos, praetextam sumpturum. Revocandum universi, retrahendumque, censuerunt; et cogendum omnibus prius praesentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum et in provinciam iret. In eam legationem, (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius et M. Antistius, profecti, nihilo magis eum moverunt, quam priori consulatu literae moverant ab senatu missae. Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit. Id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio, prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

LIBER XXII.

EPITOME.

II, III. *HANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit.* III, IV. *&c. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est.* VI. *Sex millia, quae eruperant, fide ab Maharbale datâ, perfidiâ Hannibalis vincta sunt.* VII. *Quum ad nuncium cladis Romae luctus esset, duae matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuae sunt.* X. *Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum.* XII. *Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis proeliis militem pugnae committeret, et opponendo se tantummodo conatus Hannibalis impediret;* XIV, XXVI. *M. Minucius, magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi jussu aequaretur ei cum dictatore imperium:* XXVII. *divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones ejus essent,* XXIX. *superveniente cum exercitu Fabio Maximo, discrimine liberatus est. Quo beneficio victus, castra cum eo junxit, et* patrem *eum salutavit; idemque facere milites jussit.* XVI. *Hannibal, vastatâ Campaniâ, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum.* XXIII. *idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret.* XLVII. *Aemilio deinde Paullo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est:* XLIX. *caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque praetoriis aut aedilitiis triginta.* LIII. *Post quam cladem, quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio, tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est,*

stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurâsset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando astringerentur. VII, XIX, XX. &c. *Praeterea trepidationem urbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas continet.* LVII. *Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. Propter paucitatem vero militum, servorum octo millia armata sunt.* LX, LXI. *Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, et gratiae actae, quod de republica non desperâsset.*

I. Jam ver appetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, et nequicquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis, viderunt, verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eâdem levitate, quâ consenserant, consensum indicantium, servatus erat; et, mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est: Duos se consules creâsse, unum habere. quod enim illi justum imperium, quod auspicium esse? Magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum in externo ea solo nova atque integra concipere posse. Augebant metum prodigia, ex pluribus simul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse, et littora crebris ignibus fulsisse, et scuta duo sanguine sudâsse, et milites quosdam ictos fulminibus, et solis orbem minui visum: et Praeneste ardentes lapides coelo cecidisse: et Arpis parmas in coelo visas, pugnantemque cum luna solem: et Capenae duas interdiu lunas ortas: et aquas Caeretes sanguine mixtas fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis manâsse sparsum maculis: et in Antiati metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: et Faleriis coelum findi velut magno hiatu visum; quâque patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes suâ sponte attenuatas, unamque excidisse, ita scriptam: Mavors telum suum concutit: et per idem tempus Romae signum Martis Appiâ viâ ad simulacra luporum sudâsse: et Capuae speciem coeli ardentis fuisse, lunaeque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita:

capras lanatas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum in feminam sese vertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione Patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hostiis, partim lactentibus, procurarentur; et uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur; cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse divi carminibus praefarentur. Decemvirorum monitu decretum est, Jovi primùm donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervaeque ex argento dona darentur; et Junoni Reginae in Aventino, Junonique Sospitae Lanuvii, majoribus hostiis sacrificaretur; matronaeque, pecuniâ collatâ, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginae in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret: quin et libertinae ut ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro majoribus hostiis sacrificârunt. postremo Decembri jam mense ad aedem Saturni Romae immolatum est, lectisterniumque imperatum, (et eum lectum senatores straverunt) et convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

II. Dum consul placandis Romae diis trahendoque delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quâ fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne veterani erat robur exercitûs) admixtis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit; sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si taedio laboris longaeque viae (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quâ modo praeirent duces, per praealtas fluvii ac profundas voragines, hausti paene limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus, poterant, aut corpora animis, aut animos spe, sustinebant: alii fessa aegre trahentes membra; alii, ubi semel victis taedio animis procubuissent, inter jumenta, et ipsa jacentia passim, morientes. maximeque omnium vigiliae conficiebant, per quatriduum jam et tres noctes toleratae. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantùm, quod exstaret aquâ, quaerentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal, aeger oculis ex verna primum intemperie variante

calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab aqua exstaret, vectus; vigiliis tandem, et nocturno humore, palustrique coelo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus jumentisque foede amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per praemissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii moenia esse. consulis deinde consilia atque animum, et situm regionum, itineraque, et copias ad commeatus expediendos, et cetera, quae cognôsse in rem erat, summâ omnia cum cura, inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Faesulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris et omnium copiâ rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, et non modo legum ac Patrum majestatis, sed ne deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac praepropere acturum. quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Poenus parat: et, laevâ relicto hoste, Faesulas petens, medio Etruriae agro praedatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, caedibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Poenum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, —collegam exspectandum, ut, conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu, auxiliisque levium armorum, ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum;—iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque proposuit. "Quin imo Arretii ante moenia sedeamus," inquit, "hic enim patria et penates sunt: Hannibal, emissus e manibus, perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia perveniat: nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint." Haec simul increpans, quum ocius signa convelli juberet, et ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut foedo omine incipiendae rei, insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, "Num literas quoque," inquit, "ab senatu affers, quae me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerint." Incedere inde agmen coepit, primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in

vulgus laeto ferociâ ducis, quum spem magis ipsam, quam causam spei, intueretur.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paulo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Baliares ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltûs, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intrâssent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato postero die, vixdum satis certâ luce, angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit: ab tergo et super caput decepere insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi, quâ cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod, orta ex lacu, nebula campo, quam montibus, densior sederat, agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter, decucurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumventum esse sensit; et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur: et, quacunque adire audirique potest, adhortatur, ac stare et pugnare jubet; nec enim inde votis aut imploratione deûm, sed vi ac virtute, evadendum esse. per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse. Ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem et locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda, aptandaque pugnae, competeret animus; opprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: et erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum, ictusque corporum aut armorum, et mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes, pugnantium globo illati, haerebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque

nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse ; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et nova de integro pugna exorta est ; non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies ; nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo, esset. Fors conglobat, et animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat : tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, et ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et robora virorum sequebantur, et ipse, quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem ; insignemque armis et hostes summâ vi petebant, et tuebantur cives : donec Insuber eques, (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, " Consul en," inquit, " hic est," popularibus suis, " qui legiones nostras cecìdit, agrosque et urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum foede civium dabo :" subditisque calcaribus equo per confertissimam hostium turbam impetum facit ; obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lanceâ transfixit. spoliare cupientem, triarii objectis scutis arcuere. Magnae partis fuga inde primum coepit : et jam nec lacus nec montes obstabant pavori. per omnia arcta praeruptaque velut caeci evadunt ; armaque et viri super alium alii praecipitantur. Pars magna, ubi locus fugae deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt. fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. Quae ubi immensa ac sine spe erat, aut, deficientibus animis, hauriebantur gurgitibus ; aut, nequicquam fessi, vada retro aegerrime repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione impigre factâ, ignari omnium, quae post se agerentur, ex saltu evasere. et, quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna pugnae esset, neque scire, nec perspicere prae caligine, poterant. Inclinatâ denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum, liquidâ jam luce, montes campique perditas res stratamque ostendêre foede Romanam aciem. itaque, ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passu-

rum, sese dediderunt. quae Punicâ religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Haec est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie caesa sunt; decem millia, sparsa fugâ per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille quingenti hostium in acie, multi postea utrinque ex vulneribus periere. Multiplex caedes utrinque facta traditur ab aliis. Ego, praeterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium, aequalem temporibus hujusce belli, potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis, corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causâ magna cum cura inquisitum, non invenit. Romae, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae, vagae per vias, quae repens clades allata, quaeve fortuna exercitûs esset, obvios percunctantur. et, quum frequentis concionis modo turba in comitium et curiam versa magistratus vocaret; tandem, haud multo ante solis occasum, M. Pomponius praetor, "Pugnâ," inquit, "magnâ victi sumus:" et, quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen, alius ab alio impleti rumoribus, domos referunt, consulem cum magna parte copiarum caesum: superesse paucos, aut fugâ passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste. Quot casus exercitûs victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cujusque suorum fortuna esset: nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his, opperiens: circumfundebanturque obviis, sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisîssent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut laeta aut tristia nunciabantur; gratulantesque, aut consolantes, redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue et gaudia insignia erant, et luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirâsse ferunt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat, moestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Poenis posset.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio propraetore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quo post

pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines affecit. pars, occupatis majore aegritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per se aestimare; sed, ut in affecto corpore quamvis levis causa magis, quam valido gravior, sentiretur, ita tum, aegrae et affectae civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quae nihil, quod aggravaret, pati possent, aestimandum esse. Itaque ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit. et, quia et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium aut literas mitti, nec dictatorem populus creare poterat: quod nunquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, et praesidia disponerent quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequîssent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde, quum, perpopulato agro, urbem oppugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, conjectans ex unius coloniae, haud nimis prospere tentatae, viribus, quanta moles Romanae urbis esset; in agrum Picenum avertit iter, non copiâ solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum praedâ, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri viâ, proelioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, affectus. Ubi satis quieti datum, praedâ ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus, Praetutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pelignos, devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius consul, levibus proeliis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegae exercitûsque caede audivit, jam moenibus patriae metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentiâ ceremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque inscitiâ, peccatum a C. Flaminio consule esse, quaeque piacula irae deûm essent ipsos deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, quod ejus belli causâ votum Marti foret, id, non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: et Jovi ludos magnos, et aedes Veneri Erycinae ac Menti vovendas esse, et

supplicationem lectisterniumque habendum ; et ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset. Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex collegii pontificum sententia omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

X. His senatûs consultis perfectis, L. Cornelius Lentulus, pontifex maximus, consulente collegio praetorum, omnium primùm populum consulendum de vere sacro censet : injussu populi voveri non posse. Rogatus in haec verba populus, "Velitis jubeatisne hoc sic fieri : si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis ; datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Karthaginiensi est, quaeque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quaeque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet quâque lege volet, facito : quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte, sive luce, si servus, sive liber faxit, probe factum esto. si anteidea senatus populusque jusserit fieri ac faxit, eo populus solutus, liber esto." Ejusdem rei causâ ludi magni voti aeris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente : praeterea bubus Jovi trecentis, multis aliis divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta : supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuere : Jovi ac Junoni unum ; alterum Neptuno ac Minervae ; tertium Marti ac Veneri ; quartum Apollini ac Dianae ; quintum Vulcano ac Vestae ; sextum Mercurio ac Cereri. Tum aedes votae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit ; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti aedem T. Otacilius praetor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet : scriberet praeterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur : cetera omnia ageret faceretque, ut e republica duceret. Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque

proposito, ut, quibus oppida castellaque immunita essent, uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, quâ iturus Hannibal esset, tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset; ipse, viâ Flaminiâ profectus obviam consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud cives sociosque, vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; literae ab urbe allatae sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiae tutari. Magna vis hominum conscripta Romae erat: libertini etiam, quibus liberi essent, et aetas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque et triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi praesiderent, relicti.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Praeneste, ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus: unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit, nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret. sed, ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumulto mota, videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis, debellatumque, et concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit: ceterum tacitâ curâ animum incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset, ac tum demum, edocti malis, Romani parem Hannibali ducem quaesîssent. et prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, coepit. et modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum et ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum levisque armaturae statio, composita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia, et infesta effusis hostium populatoribus, praebebat. neque universo

periculo summa rerum committebatur: et parva momenta levium certaminum, ex tuto coeptorum, finitimo receptu, assuefaciebant, territum pristinis cladibus, militem minus jam tandem aut virtutis aut fortunae poenitere suae. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum: qui nihil aliud, quam quod impar erat imperio, morae ad rempublicam praecipitandam habebat. ferox rapidusque in consiliis, ac linguâ immodicus, primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte (quae pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte, accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum, detrahere ad aequum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi, nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuae potiendae copiam fore, quum res major, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, jussosque cum pluribus et aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat; edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupâsset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, et Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde aliâ regione esse: virgisque caeso duce, et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidae fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo et moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amoenissimus Italiae ager, villaeque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de

integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies; quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, "Spectatumne huc," inquit Minucius, "ut rem fruendam oculis, sociorum caedes et incendia venimus? nec, si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostrâ cunctatione et socordiâ, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus nostris, ut, praeter quam oram illi Punicas vagari classes dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium, Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo, Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed foedera et deos, ciebamus, scandentem moenia Romanae coloniae Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos quam deorum invocantium opem: nos hic pecorum modo per aestivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in rebus affectis quaesitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Poenis toties servaverint majores nostri. sed vir, ac vere Romanus, quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum, Vejos allatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in aequum: atque illo ipso die media in urbe, quâ nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios, cecîdit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, et lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modo C. Lutatio quae alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. armari copias oportet, deducendas in aequum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant." Haec velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur:

ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci praelaturos.

XV. Fabius pariter, in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab illis invictum animum praestat. quanquam probe scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romae, infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore aestatis reliquum extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret; quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque, et consita omnia magis amoenis, quam necessariis, fructibus. Haec per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilinum occupat modicis praesidiis; quae urbs, Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui, ex turba juvenum audientium saepe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit. extemplo occupatus certamine est animus, exciderunt que praecepta dictatoris; qui, quantum tuto posset, progressum, prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidae, alii atque alii occursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos, in proelium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse et delecti equitum, circumventi, occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam, in arctas coactus fauces, imminet mari, ne, immunito Appiae limite, Poenus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus, dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, quâ Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Poeni, quod viae inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie aequiore loco, successit tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim et procursando recipiendoque sese pugnavere. restitit suo loco Romana acies. lenta pugna et ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus

inde videri Hannibal, viâ ad Casilinum obsessâ: quum Capua et Samnium, et tantum ab tergo divitum sociorum, Romanis commeatus subveheret; Poenus contra inter Formiana saxa, ac Literni arenas stagnaque, perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque, quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes, et jugum Calliculae superandum esset; necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces, undique ex agris collectae, fascesque virgarum atque arida sarmenta praeligantur cornibus boum, quos, domitos indomitosque, multos inter ceteram agrestem praedam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes. et metus ipse relucentis flammae ex capite, calorque, jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem praebebat. Qui ad transitum saltûs insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, praesidio excessere, quâ minime densae micabant flammae, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga: tamen in quosdam boves, palatos ab suis gregibus, inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti, constiterunt; deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturae hostium incurrêre. ceterum nox, aequato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Hannibal transducto per saltum, et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. ceterum, et insidias esse ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce primâ sub jugo montis proelium fuit: quo, interclusam ab suis, levem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superâssent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, pervenisset. ea, assuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior, ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere

facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat, nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens Geronium pervenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causâ Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus, agens cum magistro equitum, ut plus consilio, quam fortunae, confidat; et se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque, imitetur: ne nihil actum censeret, extractâ prope aestate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo, proficere: haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desîsse, et ab continuis cladibus respirâsse: Haec nequicquam praemonito magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio aestatis, quâ haec gerebantur, in Hispania quoque terrâ marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit; atque, ita Karthagine profectus navibus prope terram, exercitum in littore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terrâ, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris, ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est: tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet; classem Romanam jam haud procul portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse

cum omni exercitu aderat; varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium, modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii, resolutis oris, in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia praepropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste et proelio magis, Poeni, quam suomet ipsi tumultu, turbati, tentatâ verius pugnâ quam initâ, in fugam averterunt classem. et, quum adversi amnis os lato agmine, ac tam multis simul, venientibus haud sane intrabile esset, in littus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per littus aciem suorum perfugêre. Duae tamen primo concursu captae erant Punicae naves, quatuor suppressae.

XX. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto praetentam in littore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quae non aut perfregerant proras littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque et viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriae fuit, sed quod unâ levi pugnâ toto ejus orae mari potiti erant. itaque ad Honoscam classe provecti, exscensione ab navibus in terram factâ, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Karthaginem inde petunt; atque, omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque conjuncta muro portisque incenderunt. Inde, jam praedâ gravis, ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras praetervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi urbe, quae caput insulae est, biduum nequicquam summo labore oppugnatâ, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore, quam ex continenti, praedâ partâ, quum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciae; quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae, legati concurrerunt. Sed, qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur, terrestribus quoque copiis satis fidens, Romanus usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum aestatis tempus, fuissetque per Poenum hostem; sed, praeterquam quod ipsorum

Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius, Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos, tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes: occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad Novam Classem erant, quum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Karthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde, cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, et octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna laetitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Karthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae, custodiae traditos ab Hannibale, fama erat modico in arce custodiri praesidio. id unum pignus, inclinatos ad Romanam societatem, omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti, nobilis Hispanus, fidus ante Poenis: tum (qualia plerumque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum, transfugam, sine magnae rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quae fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniae amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris praefecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum, in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res: Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani

abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque, quos metus non teneat, beneficio et gratiâ devinciendos esse. Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum possit esse, "Obsides," inquit, "in civitates remitte. id et privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut operâ quoque impensâ consilium adjuvem meum, et rei, suâpte naturâ gratae, quantam insuper gratiam possim, adjiciam." Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, et ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide acceptâ datâque, ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in praeparatas suâ fraude insidias ducit. In castra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quo, si Karthaginiensium nomine sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Karthaginiensium fuerat. illos enim, graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna et timor mitigâsse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: et Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutâsse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quae Romanos quoque et Karthaginienses concedere in tecta coëgit, intervenisset.

XXIII. Haec in Hispania quoque secundâ aestate Punici belli gesta, quum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quae, ut Hannibalem non mediocri sollicitum curâ habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortunâ, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque, utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, laeto verius dixerim, quam prospero, eventu pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatûs auctoritas est, ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in

permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina et selibras in militem praestaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus, quam Poenus, recepisset, argentumque pro eis debitum, saepe jactatâ in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardius erogaretur; inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii moenibus, cujus urbis, captae atque incensae ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitûs partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris praesidio, et circumspectans, necunde impetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. praeerat Minucius, magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum levi praesidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, et ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem, (quod minime quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propius hostem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris, tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore viâ praeventurus erat, nocte clam missi Numidae ceperunt. quos tenentes locum, contemptâ paucitate, Romani postero die quum ejecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, et id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul et per aversa castra a castris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, late caedem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus: quia tantâ paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam ferme sedendo et cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quae pro Geronii moenibus erant. Justâ quoque acie et collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt: primo concursu Poenum usque ad castra fusum, inde eruptione factâ repente versum terrorem in Romanos; Num. Decimii Samnitis deinde interventu proelium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum et equites quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Hannibali,

speciem parti utrique praebuisse novi praesidii, cum Q. Fabio ab Roma venientis: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum, insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnâsse: sex millia hostium caesa, quinque admodum Romanorum. tamen, in tam pari prope clade, famam egregiae victoriae cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus persaepe et in senatu et in concione actum est. Quum, lactâ civitate, dictator unus nihil nec famae, nec literis, crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa, timere diceret; tum M. Metilius, tribunus plebis, Id enim ferendum esse negat. Non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendae, sed absentem etiam gestae obstare: et in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque et Romae et in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicae persequendae, procul ab Italia ablegatum. Duos praetores Siciliâ atque Sardiniâ occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia praetore egeat: M. Minucium, magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicae gereret, prope in custodiam habitum. Itaque Hercule, non Samnium modo, quo jam, tanquam trans Iberum agro, Poenis concessum sit, et Campanum Calenumque et Falernum agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante: exercitum, cupientem pugnare, et magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis, arma adempta. tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos, fudisse ac fugâsse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum et dictatoris jure: nec tamen, ne ita quidem, prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis aequis auribus audiebatur tunc, quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret; magistroque equitum, quod contra dictum suum pugnâsset, rationem diceret reddendam esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse; mentem rationemque dominari. Se in tempore et sine ignominia servâsse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, majorem gloriam esse. Hujus generis orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio Regulo, ne praesens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce ortâ,

quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris, favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire ; et, favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis, C. Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis ; filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quaestûs pecunia, a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunae fecit, togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque adversus rem et famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores, pervenit. quaesturâ quoque et duabus aedilitatibus, plebeiâ et curuli, postremo et praeturâ perfunctus, jam ad consulatûs spem quum attolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romae quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse, quâ gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eâdem et populi in se saevientis injuriam tulit : acceptisque in ipso itinere literis senatûs consulti de aequato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi aequatam, cumque invicto a civibus hostibusque animo, ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, quum jam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodice immodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari : Illum, in rebus asperis unicum ducem ac parem quaesitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi aequatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint : in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione, ac segnitie, deorum hominumque judicio damnatâ, perstaret. Itaque, quo die primum congressus est cum Q. Fabio, statuendum omnium primum, ait, esse, quemadmodum imperio aequato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse ; ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam, esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere : omnia enim fortunam habituram, quaecunque temeritas collegae habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademptum, imperium esse. Itaque se nunquam volentem parte, quâ posset, rerum consilio gerendarum cessurum : nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret,

quae posset, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociûmque et Latini nominis auxilia, diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, et per suos explorantem: nam et liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, et solertiae Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Poenorumque. eum qui occupâsset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quanquam id operae pretium erat) quam causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat primâ specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat; re ipsâ natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. et erant in anfractibus cavae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum, fraudem in valle tam apertâ detegeret, missis paucis primâ luce ad capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat; et vanis animis et minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit; deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, praeoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque, terrorem in succedentem intulit equitem, et ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impavida sola erat, videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura: tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrinque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes, cuiquam superesset.

XXIX. Tunc Fabius, primò clamore paventium audito, dein conspectâ procul turbatâ acie, “Ita est,” inquit, “non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus

imperio Hannibalem et virtute et fortunâ superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus." Jam magna ex parte caesis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut coelo demissa, ad auxilium ostendit: itaque, priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, et suos a fuga effusa, et ab nimis feroci pugna hostes, continuit. qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem: qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitûs, inferebantque signa in hostem; quum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exactâ, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, "Saepe ego," inquit, "audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere, sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad praetorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum PARENTEM appellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dextraeque texerunt, PATRONOS salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit."

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa: profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem et ipsum, et omnes qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios, magister equitum quum *patrem* Fabium appellâsset, circumfusosque militum ejus totum agmen *patronos* consalutâsset, "Parentibus," inquit, "meis, dictator, (quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi) vitam tantum debeo; tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus, sum, primus antiquo abrogoque: et, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, placatus, me magisterium equitum, hos ordines suos quemque, tenere jubeas." Tum dextrae interjunctae, militesque, concione dimissâ, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: laetusque dies ex admodum tristi paulo ante, ac prope exsecrabili, factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu, affirmata, pro

se quisque Maximum laudibus ad coelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque, ex acie redeuntem, dixisse ferunt, tandem eam nubem, quae sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.

XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniae et Corsicae oram, et obsidibus utrinque acceptis, in Africam transmisit: et, priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige insulâ vastatâ, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites navalesque socii, juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. itaque in insidias temere illati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari, circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blaeso quaestore, amisso, classis, a littoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit; traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato ejus, P. Surâ, Romam reduceretur. ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii accitus et ipse, et collega ejus, M. Atilius, ut exercitus ab se, exacto jam prope semestri imperio, acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Coelium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis, et augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facile obtinuisse.

XXXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, (extremum autumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes; in casum universae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. adeoque inopiâ est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugae speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nullâ relictâ spe alendi exercitûs in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium, jam hieme impediente, constitisset bellum, Neapolitani legati

Romam venêre. ab iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam illatae, atque ita verba facta, ut dicerent: Scire sese, Romani populi aerarium bello exhauriri: et, quum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana atque imperio, geratur, aequum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi, quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunae, a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus ampliusque, acciperent. Legatis gratiae actae pro munificentia curaque. patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Karthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romae deprehensus, praecisisque manibus dimissus: et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurâssent. indici data libertas, et aeris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum, Macedonum regem, missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset: et alii in Ligures ad expostulandum, quod Poenum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quae in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri, ad eam rem creati a M. Aemilio, praetore urbis, Cn. Pupius et K. Quintius Flamininus, aedem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem praetore ex senatûs consulto literae ad consules missae, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum, sine detrimento reipublicae abscedi non posse ab hoste: itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello avocaretur. Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causâ. dictus, L. Veturius Philo M'. Pomponium Mathonem, magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis

hominem, plebei insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concussis alienâ invidiâ splendentem, vulgus et extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summâ ope obstabant, ne se insectando sibi aequari assuescerent homines. Q. Baebius Herennius, tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat: Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quaerentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quod M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnâsset; duas legiones hosti ad caedem objectas, deinde ex ipsa caede ereptas, ut *pater patronusque* appellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebeium, id est, hominem novum, fecissent. nam plebeios nobiles jam iisdem initiatos esse sacris, et contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, coepisse. Cui non id apparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quaesîsse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causâ, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. habere igitur interregnum eos. Consulatum unum certe plebis Romanae esse: populum liberum habiturum, ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merendâ, L. Manlio Volsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, et damnatione collegae, et suâ prope, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde praetoria comitia habita. Creati M'. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romae juri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, Lucius Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt: nec cuiquam eorum, praeter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset, prae-

teritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum: alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent: septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator praebuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam, et Romae in Aventino et Ariciae, nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: et multo cruore signa in Sabinis caedis, aquas e fonte calidas manâsse. Id quidem, etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat; et in via Fornicata, quae ad campum erat, aliquot homines de coelo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam attulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiae actae, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani, in senatum introducti, nunciârunt: Caedem C. Flaminii consulis exercitûsque allatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nullâ suâ propriâ regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quae ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum, ominis causâ, Victoriam auream pondo trecentûm viginti afferre sese. acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum praeterea opus esset, quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite, scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, ut praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque

laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda. Ab senatu ita responsum regi est: Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum, et a civitatibus quibusdam allatum, gratiâ rei acceptâ, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se divae dare dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romanae sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittariique, et frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quae cum T. Otacilio propraetore in Sicilia erant, quinque et viginti additae; permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat; et, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, suâ voluntate ipsi inter se, equites decuriati, centuriati pedites, conjurabant, sese fugae atque formidinis ergô non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi aut petendi, et aut hostis feriendi, aut civis servandi, causâ. id ex voluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denunciantis, bellum (arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet) se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegae ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit, verior, quam gratior populo, quâ nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo: mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis, nôsset, jam nunc locatus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent; et diem quoque praedicere posset, quâ cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. optare, ut, quae caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. temeritatem, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Id suâ sponte apparebat, tuta celeribus consiliis praepositurum. et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

XXXIX. "Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Aemili, haberes, aut tu collegae tui similis esses, supervacanea

esset oratio mea. nam et duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestrâ faceretis: et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis, acciperetis. nunc, et collegam tuum et te talem virum intuenti, mihi tecum omnis oratio est: quem video nequicquam et virum bonum et civem fore, si alterâ parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat: cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus, certaturus es: et adversus Hannibalem, legionesque ejus, tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causâ absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, coepit furere: hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu, nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. et, qui tantas jam nunc procellas, proelia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui, si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc, ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est; et ego, contemnendo potius, quam appetendo, gloriam, modum excesserim. Sed ita res se habet. una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, quâ ego gessi. nec eventus modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant juvabuntque: id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores, nos tempus diesque facit. Hannibal, contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul a patria: neque illi terrâ, neque mari, est pax; nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitûs ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. plures fames, quam ferrum, absumpsit: nec his paucis jam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies: non commeatus, non supplementum, non pecuniam, habeat? Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliae inopis, tanquam pro Karthaginis moenibus—? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide, quemadmodum eum ludificati sint. Haec una salutis est via, L. Paule, quam difficilem infestamque cives sibi magis, quam hostes, facient. idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro, consul

Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris; si te neque collegae vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis saepe, aiunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli, vocent. malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuae potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis: neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improvida est, et caeca."

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis, ea, quae diceret, vera, quam facilia factu, esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turbâ, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars, et omne robar virium esset: tum, consulum anni prioris, M. Atilium, aetatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae, et sociûm peditum equitumque duobus millibus, praeficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidiâ auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quicquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto; ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam ex praeparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. ad mille et septingenti caesi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus, effuse sequentibus, metu insidiarum obstitit Paullus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indig-

nante, ac vociferante, emissum hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati, quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proximâ nihil praeter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunae publicae privataeque relinquit; transque proximos montes laevâ pedites instructos condit, dextrâ equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit; ut diripiendis, velut desertis fugâ dominorum, castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fugâ praeciperet, falsâ imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

XLII. Ubi illuxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis compertâ solitudine in castris, concursus fit ad praetoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum praecavendumque esse. postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renunciat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad praedam, vidisse. Quae ad deterrendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei, sua sponte cunctanti, pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari jam efferenti portâ signa collegae jussit. quod quanquam Varro aegre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a

Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui, deducti ad consules, nunciant omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos pravâ indulgentiâ majestatem solvisset.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos, vidit, nequicquam, detectâ fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies, non apud milites solum, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. nam, quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; et mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitâsse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum haec consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus, Apuliae loca; simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Quum utriusque consulis eadem, quae semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo praeter Servilium, prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententiâ ad nobilitandas clade Romanâ Cannas, urguente fato profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat, aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento, in obcaecatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Poenum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme intervallo, quo ad Geronium; sicut ante copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal, spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, quâ parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus solli-

citari seditione militari ac discordiâ consulum Romana castra; quum Paullus Semproniique et Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret: testareturque Deos hominesque hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal jam velut usucepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus: ille, si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se, omnis culpae exsortem, omnis eventûs participem fore diceret. videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, aeque in pugna vigerent manus.

XLV. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum, vixdum in ripam egressi, clamore ac tumultu fugâssent, in stationem quoque, pro vallo locatam, atque ipsas prope portas, evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri; ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collegâ, signum pugnae proposuit, instructasque copias flumen traduxit, sequente Paullo, quia magis non probare, quam non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque, ita instructâ acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: laevum cornu, extremi, equites sociorum; intrà, pedites, ad medium juncti legionibus Romanis, tenuerunt. jaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt, Terentius laevum, Aemilius dextrum: Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI. Hannibal, luce primâ, Baliaribus levique aliâ armaturâ praemissâ, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam laevo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, mediâ acie peditibus firmatâ; ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant armis et ad Trebiam, ceterum magnâ ex parte ad Trasimenum, captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formae fere erant; dispares ac dissimiles gladii: Gallis praelongi ac sine mucronibus; Hispano, punctim magis, quam caesim, assueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. ante ceteros, habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie,

terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpurâ tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus praeerant, sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septentrionem versis. ventus, (Vulturnum incolae regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, et pugna levibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnae: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrinque nitentes. Stantibus ac confertis postremo turbâ equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magnâ jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. primo et viribus et animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani, diu ac saepe connisi, aequâ fronte acieque densâ impulere hostium cuneum, nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. impulsis deinde, ac trepide referentibus pedem, insistere: ac, tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt; qui utrinque reductis alis constiterant, mediâ, quâ Galli Hispanique steterant, aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus aequavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; irruentibusque incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox, cornua extendendo clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequicquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam et in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo, et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae, praeter solita arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitâssent, repente ex equis desiliunt; parmisque et jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti,

ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur; ac, dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt: postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, arreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites caedentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe proelium esset; Hasdrubal, qui eâ parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, jam Afris prope fessis, caede magis quam pugnâ, adjungit.

XLIX. Parte alterâ pugnae Paullus, quanquam primo statim proelio fundâ graviter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe cum confertis Hannibali, et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. tum denuncianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt, "Quam mallem, vinctos mihi traderet!" Equitum pedestre proelium, quale jam haud dubiâ hostium victoriâ, fuit: quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos superantes, et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus, tribunus militum, quum, praetervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset, "L. Aemili," inquit, "quem unum insontem culpae cladis hodiernae dii respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi virium aliquid superest; comes ego te tollere possum ac protegere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrimarum satis luctûsque est." Ad ea consul: "Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publice Patribus, urbem Romanam muniant, ac prius, quam hostis victor adveniat, praesidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum ejus memorem et vixisse, et adhuc mori. Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegae existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam." Haec exigentes prius turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruêre telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Karthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio, nulli

fugientium infestus agmini, cum septuaginta fere equitibus Venusiam perfugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, et tanta prope civium sociorumque pars, caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores, L. Atilius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni militum; consulares quidam, praetoriique, et aedilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot ante consul fuerat: octoginta praeterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum suâ voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo proelio tria millia peditum, et equites trecenti, dicuntur.

L. Haec est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterum, ut illis, quae post pugnam accidêre, levior, quia ab hoste cessatum est, sic strage exercitûs gravior foediorque. fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui in majoribus erant, mittunt: dum, proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos, quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari: Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum aeque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent; et aliorum, quam sua, corpora tanto periculo mallent objicere. Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus militum, "Capi ergo mavultis," inquit, "ab avarissimo et crudelissimo hoste, aestimarique capita vestra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quaeratur? non tu: siquidem L. Aemilii consulis, qui se bene mori, quam turpiter vivere, maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed ante, quam opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audaciâ via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos, et rempublicam salvam vultis." Haec ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidae jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Haec apud victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, praefectus equitum, minime cessandum ratus, "Imo, ut, quid hâc pugnâ sît actum, scias, die quinto," inquit, "victor in Capitolio epulaberis. sequere: cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, praecedam." Hannibali nimis laeta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, voluntatem se laudare Maharbalis, ait: ad consilium pensandum temporis opus esse. Tum Maharbal, "Non omnia, nimirum, eidem dii dedêre. vincere scis, Hannibal; victoriâ uti nescis." Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die, ubi primum illuxit, ad spolia legenda, foedamque etiam hostibus spectandam stragem, insistunt: jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugnâ junxerat, aut fugâ. Assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, et reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjectâ humo interclusisse spiritum, apparebat. Praecipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis; quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem irâ versus, laniando dentibus hostem exspirâsset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, et, omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam, fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eâdem conditione, quâ altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: et, praeter equos virosque, et si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi causâ conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Ro-

manum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentiâ postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus, consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, nequicquam eos perditam spem fovere; desperatam comploratamque rem esse publicam: nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, desertâ Italiâ, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant, consilium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio juvenis, fatalis dux hujusce belli. Audendum atque agendum, non consultandum, ait, in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent: nullo verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli. et, quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, "Ex mei animi sententia," inquit, "ut ego rempublicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter Optime Maxime, domum, familiam, remque meam, pessimo leto afficias! In haec verba, L. Caecili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat." Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fugâ per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque quum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt. ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent: sciscitatumque simul, utrum

Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit, et jam aliqua species consularis exercitûs erat; moenibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam, salvâ urbe, tantum pavoris tumultûsque intra moenia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quae edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tantâ mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Aegates insulas Karthaginiensium, proelio navali acceptam, quâ fracti, Siciliâ ac Sardiniâ cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit? nulla ex parte comparandae sunt, nisi quod minore animo latae sunt.

LV. P. Furius Philus et M'. Pomponius, praetores, senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, et, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes paene domos promiscue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, equites expeditos et Appiâ et Latinâ viâ mittendos, qui, obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant, quae fortuna consulum atque exercituum sit: et, si quid dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint, ubi eae copiae sint: quo se Hannibal post proelium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Haec exploranda noscendaque per impigros juvenes esse. Illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad praetores deducendos curent: suae quisque fortunae domi auctorem exspectent: custodesque praeterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem: cogantque homines nullam, nisi urbe ac moenibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes îssent, summo-

tâque foro per magistratus turbâ, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literae a Terentio consule allatae sunt, L. Aemilium consulem exercitumque caesum; sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut ex naufragio colligentem. ad decem millia militum ferme esse, incompositorum, inordinatorumque. Poenum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedâque aliâ, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem. Tum privatae quoque per domos clades vulgatae sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctûs fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliae insuper ex Sicilia literae allatae sunt ab T. Otacilio propraetore, regnum Hieronis classe Punicâ vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Aegates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.

LVII. Literis consulis propraetorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicae fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae; et altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est, sciscitatum, quibus precibus suppliciisque deos possent placare, et quaenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, jam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat,) cum tribunis militum Teanum Sidicinum praemissâ, classe traditâ P. Furio Philo col-

legae, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus, M. Junius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, et quosdam praetextatos, scribunt. quatuor ex his legiones, et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. arma, tela, alia, parari jubent: et vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectûs inopia liberorum capitum, ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, empta publice, armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) satis miti sermone alloquitur: non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanae cessisse: et se id adniti, ut suae invicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum. Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; laeti tamen quamcunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Karthalo, nobilis Karthaginiensis; qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causâ quum in castra redîsset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Karthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, "Patres conscripti," inquit, "nemo nostrûm ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum prope ad noctem, superstantes cumulis caesorum corporum, proelium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum, circumsessi ab exercitu victore, aquâ arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus

hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redempti, dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: et patres vestros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratiâ Tarentum misisse. atqui, et ad Alliam cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fugâ, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, praesidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et commilitonis fortunae aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum et cursûs aliquod praemium est) qui, plerique inermes ex acie fugientes, non prius, quam Venusiae aut Canusii, constiterunt, se nobis merito praetulerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidii reipublicae esse. Sed illis et bonis ac fortibus militibus utemini; et nobis etiam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate et fortunâ habetis: octo millia servorum audio armari: non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quam hi emuntur. nam, si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis: Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro ac Poeno; qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. quum ii pro nobis, proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, me Dius Fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vitâ opus esse censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam, remissi a Pyrrho sine pretio, capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. redeam ego in patriam, trecentis nummis non aestimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famae periculum movet, ne a vobis

damnati ac repulsi abeamus. neque enim vos pretio pepercisse homines credent."

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant, orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos, redderent. Feminas quoque metus, ac necessitas, in foro turbae huic virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli coeptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusque ac praediis cavendum populo, censerent: tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: "Si tantummodo postulâssent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem, quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, aequum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviae cujusque et virtutis: aut unus hîc saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate, essent! Sed, quum, fessis pugnando hostibus, tum victoria laetis, et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope totâ P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur; ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes, posse. Sicut avorum memoriâ P. Decius, tribunus militum, in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: *Moriamur, milites, et morte nostrâ eripiamus ex obsidione circumventas legiones:* si hoc P. Sempronius diceret, nec viros quidem nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos, facit. Ut servemini deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quin-

quaginta millia civium sociorumque circa vos, eo ipso die caesa, jacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, servi Karthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignaviâ ac nequitiâ abîstis? P. Sempronium, civem vestrum, non audîstis, arma capere ac sequi se jubentem; Hannibalem post paulo audîstis, castra prodi et arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusârunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum gloriae illorum, per virtutem partae, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt; dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem, ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitae abessent, affectisque fame viribus arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Haec vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis: quum manere, castra tutari armis, necesse est; et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriae restituerunt."

LXI. Postquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque

plerosque captivi cognatione attingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit: quia nec aerarium exhaurire, magnâ jam summâ erogatâ in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem, maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem, locupletari volebant. Quum triste responsum, non redimi captivos, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jacturâ civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum, et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem, esse. Est et alia de captivis fama, decem primos venisse: de eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurnium, et L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii, tribuno plebis, de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse, quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magnâ contentione actum in senatu esse, victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint: ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint; ceteri non foro solum omni deinde vitâ, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere, queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare coeperunt, nullâ profecto aliâ de re, quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes, Lucani: praeter hos Surrentini, et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique: et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hae clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptae cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, et gratiae actae, quod de republica non desperâsset: cui, si Karthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

LIBER XXIII.

EPITOME.

II, III, *&c.* *CAMPANI ad Hannibalem defecerunt.* XI, XII. *Nuncius Cannensis victoriae, Mago, Karthaginem missus, annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiae effudit: quos excessisse modii mensuram traditur.* XII, XIII. *Post quem nuncium Hanno, vir ex Poenis nobilissimus, suadebat senatui Karthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcinâ factione.* XIV, XV. *Claudius Marcellus praetor ad Nolam,* XVI, *eruptione adversus Hannibalem ex oppido factâ, prospere pugnavit.* XVIII. *Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur.* XIX. *Casilinum, a Poenis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles, scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint.* XXIII. *Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est.* XXIV. *L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est.* XXVI, *&c.* *Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt.* XXXI. *Reliquiae Cannensis exercitûs in Siciliam relegatae sunt; ne recederent inde, nisi finito bello.* XXXIII. *Inter Philippum, Macedonum regem, et Hannibalem societas juncta est.* XXXV. *Sempronius Gracchus consul Campanos cecîdit.* XXXVI, XXXVIII, XL, *&c.* *Praeterea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore adversus Poenos Sardosque res gestas continet. a quo Hasdrubal dux, et Mago, et Hanno capti.* XLV, *&c.* *Claudius Marcellus praetor Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit: primusque, tot cladibus fessis, Romanis meliorem spem belli dedit.*

I. HANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat, accitus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius, nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumque acceptum est. Ibi praedâ omni atque

impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem, jubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleraeque cavae sunt viae, sinusque occulti) quâcunque apte poterat, disposuit; alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. in quos, quia nec multi et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul littore naves, piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles juvenes capti caesique sunt: inter quos et Hegeas, praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnandâ Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam prompta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunae, maxime tamen, inter corrupta omnia, licentiâ plebis, sine modo libertatem exercentis. Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nanctus opes. is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui, plebem ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu, traderet Capuam Poenis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quam eversâ, republicâ dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, quâ et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, quum, sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, praefatus esset; quippe qui liberos ex Ap. Claudii filiâ haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset: ceterum majorem multo rem, magisque timendam, instare. Non enim, per defectionem, ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed, per caedem senatûs, vacuam rempublicam tradere Hannibali ac Poenis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, et, certaminum in republica obliti, credant. Quum omnes, victi metu, permitterent; "Claudam in curia vos," inquit, "et, tanquam et ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam adversarer, viam saluti vestrae inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite." Fide datâ egressus, claudi curiam jubet, praesidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi, possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, "Quod saepe," inquit,

"optâstis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim, aut forte temere, egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiae dicendae faciam, ut, quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed, ante omnia, ita vos irae indulgere oportet, ut potiorem irâ salutem atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos (ut opinor) odistis senatores, non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae sunt vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur." Inde consedit, et, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci, jussit. Ubi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare, et supplicio dignum. Tum Pacuvius, "Video, quae de hoc sententia sit data: eligite pro malo atque improbo bonum senatorem et justum." Primo silentium erat, inopiâ potioris subjiciundi: deinde, quum aliquis, omissâ verecundiâ, quempiam nominâsset, multo major extemplo clamor oriebatur; quum alii negarent nôsse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendae artis aut quaestûs genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum: ut ipsius poenitere homines appareret, quem autem in ejus substituerent locum deesse; quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitae beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi, fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissâ dignitatis libertatisque memoriâ, plebem adulari, salutare, benigne invitare, apparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem judices dare, quae magis popularis, aptiorque in vulgus favori conciliando, esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copiâ voluptatium, et illecebris omnis amoenitatis maritimae terrestrisque; tum vero ita obsequio principum et licentiâ

plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatûs, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat; et quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus, consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam, quum legati, aegre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nunciâssent, pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus essent; "Morem magis," inquit, "loquendi cum sociis servâstis, Campani, jubentes, quae opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros, intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem, apud Saticulam defenderimus, coeptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortunâ eventum, tulerimus. Adjicite ad haec, quod foedus aequum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnae parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Poenus hostis, ne Africae quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris et conditionis et linguae prope humanae, militem trahit. Hunc, naturâ et moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et (quod proloqui etiam

piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, et ex Africa et a Karthagine jura petere, et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade, Romanum imperium vestrâ fide, vestris viribus, retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum, arbitror ex Campania scribi posse. jam pecuniae affatim est frumentique. Si parem fortunae vestrae fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse."

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, tempus venisse, ait, quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiae potiri, possint. Foedus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque controversiam fore, quin, quum ipse, confecto bello, Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiae imperium Campanis relinquatur. Haec Virrio loquenti assensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatûs spectare. extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo prius quam iretur certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent; indignatione ortâ, summoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Coeliusque et alii id, haud sine causa, praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: Ne quis imperator magistratusve Poenorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret: ut suae leges, sui magistratus, Capuae essent: ut trecentos ex Romanis captivis Poenus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Haec pacta: illa insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam praefectos sociûm civesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiae causâ, balneis includi jussit; ubi, fervore atque aestu animâ interclusâ, foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, summâ ope Decius Magius, vir cui ad sum-

mam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit, restiterat. ut vero praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur praesidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico praesidio restituerent se Romanis. Haec (neque enim occulte agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, quum is ferociter negâsset se iturum, (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum) concitatus irâ, Poenus comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se, jussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultûs, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis, oriretur, ipse, praemisso nuncio ad Marium Blosium, praetorem Campanum, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marius, concione advocatâ, edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enise, favore etiam vulgi, et studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante totâ civitate ad excipiendum Poenum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat: precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriae rei gereret, diemque ut ipse, adventu suo festum, laetus ac libens celebraret; quanquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visendâ urbe magnam diei partem consumpsit.

VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quae traxerat rem ad Poenos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum foedus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas, sententiâ depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit; victusque patris precibus lacrimisque etiam ad coenam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, praeterquam hospites, Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina, esse; sed, ut in civitate atque etiam domo luxuriosâ, omnibus voluptatium illecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calavii filius, Perolla vinci potuit; ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus haud mirabilem

interturbationem causante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis aedium partibus) pervenerunt; "Consilium," inquit, "affero, pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate et gratiâ, simus Campani, quam unquam fuimus." Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quaereret; togâ rejectâ ab humero, latus succinctum gladio nudat: "Jam ego," inquit, "sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles."

IX. Quae ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quae audiebat, interesset, amens metu, "Per ego te," inquit, "fili, quaecumque jura liberos jungunt parentibus precor quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, intra quas, jurantes per quicquid deorum est, dextrae dextras jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus, digressi a colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et, alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque, est. deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meae, sicut pro te hodie valuerunt." Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo haerens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, "Ego quidem," inquit, "quam patriae debeo, pietatem exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen: semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendae Romanis Capuae mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus, hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, recipe." Haec quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, quâ gratias egit Campanis,

quod amicitiam suam Romanae societati praeposuissent: et inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicae amicitiae, foederisque secum facti, quem neque esse Campanum neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur, senatûsque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt, quanquam magnae parti et vir indignus eâ calamitate, et haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curiâ, in templo magistratûs consedit: comprehendique Decium Magium, atque, ante pedes destitutum, causam dicere, jussit. Qui quum, manente ferociâ animi, negaret lege foederis id cogi posse, tum injectae catenae, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: "Habetis libertatem, Campani, quam petîstis. foro medio, luce clarâ, videntibus vobis, nulli Campanôrum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capuâ captâ fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventûs ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis." Haec vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur, extemploque impositus in navim, et Karthaginem missus: ne, motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque poeniteret dediti principis; et, legatione missâ ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in ditione regum erant. ibi quum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, quum eum docuisset, contra jus foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius Capuam sibi tutam dicere; et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugae magis, quam hospitis, fore domicilium. nusquam malle, quam in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. "tum, si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores facilioresque erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republicâ vestrâ bene gestâ servatâque, lucris meritis donum mittitote, deque praeda, manubiis spoliisque, honorem habetote; lasciviam a vobis prohibetote." Haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitavit,

tum dixit, se, oraculo egressum, extemplo his omnibus divis rem divinam ture ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut coronatus laureâ coronâ et oraculum adîsset, et rem divinam fecisset, ita coronatum navim ascendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, quaecumque imperata sint, cum summa religione ac diligentiâ exsecutum; coronam Romae in aram Apollinis deposuisse. Senatus decrevit, ut eae res divinae supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuncius victoriae ad Cannas Karthaginem venerat Mago, Hamilcaris filius: non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quaeque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum, fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. magistrum equitum, quae consularis potestas sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Lucanorum, defecisse ad Poenos. Capuam, quod caput non Campaniae modo, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugnâ, Italiae sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, verum esse, grates deis immortalibus agi haberique.

XII. Ad fidem, deinde, tam laetarum rerum, effundi in vestibulo curiae jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios explêsse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quae propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecuniae, absumi: et tot acies, ut hostium exercitus delêsse, ita victoris etiam copias parte aliquâ minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque, tam bene meritis de nomine Punico militibus. Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, "Quid est, Hanno?" inquit. "etiam nunc poenitet belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Karthaginiensium curia." Tum Hanno: "Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus

laetum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, poeniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienae libertatis obliti; alterum suae. Respondeam igitur Himilconi, non desîsse poenitere me belli, neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam finitum aliquâ tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res, quam pax nova, finiet. Itaque ista, quae modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus jam laeta sunt: mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortunâ uti, pacem nobis aequiorem dabunt. nam, si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne haec quoque laetitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena et commeatuum: frumentum et pecuniam date. Quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco seu Mago respondeat; quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse; primum, ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde, ecquis homo ex quinque et triginta tribubus ad Hannibalem transfugerit?" Quum utrumque Mago negâsset: "Hostium quidem ergo," inquit, "adhuc nimis multum superest. Sed, multitudo ea quid animorum, quidve spei, habeat, scire velim."

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret: "Nihil facilius scitu est," inquit. "Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse allatum ad vos est?" Quum id quoque negâsset, "Bellum igitur," inquit, "tam integrum habemus, quam habuimus, quâ die Hannibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. nunquam terrâ marique magis prosperae res nostrae visae sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt. Lutatio et Postumio consulibus, devicti ad Aegates insulas sumus. Quod si (id quod dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferendâ hostibus, seu accipiendâ, habeo, quid sententiae dicam: si de iis, quae Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, et frustrantibus nos falsâ atque inani spe multo minus censeo mittenda esse." Haud multos movit Hannonis oratio. nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, et occupati animi praesenti laetitiâ nihil, quo vanius fieret gaudium

suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur, et quadraginta elephanti, et argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam praemissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, praeter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat; et dictator, M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant, et servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas, ad ultimum prope desperatae reipublicae auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: Qui capitalem fraudem ausi, quique, pecuniae judicati, in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxâ pecuniâque sese exsolvi jussurum. Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capuâ receptâ, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequicquam tentâsset, in agrum Nolanum exercitum traducit: et, ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere possent, praetermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare: plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse: metumque agrorum populationis, et patienda in obsidione multa gravia indignaque, proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque, ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatae non posse; clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem conditionibus in foedus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad praetorem Romanum, Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res; agrum Hannibalis esse et Poenorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. concedendo plebei, senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere praefestinarent effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eâdem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari, quae secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto,

perque agrum Saticulanum Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani, Poenus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapoli quoque, sicut Nolâ, omissâ, petit Nuceriam. eam quum aliquandiu circumsedisset, saepe vi, saepe sollicitandis nequicquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus ut inermes cum singulis abirent vestimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis praeter Romanos videri vellet, praemia atque honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec eâ spe quemquam tenuit. dilapsi omnes, quocunque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petîssent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbis direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiduciâ praesidii, quam voluntate principum, habebat. plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatae defectionis, ac metus a praetore Romano, nunc ad proditionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, et sociorum eâ tempestate prope nobilissimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo caesorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti, rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Poeno; anxiumque eum et sollicitum curâ novandi res praetor cernebat. Ceterum, quum aut poenâ cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumpsisse, quam hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat: Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quaeque et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adîsset: utique Cannensi proelio non prius pugnâ abstiterit, quam prope exsanguis ruinâ superincidentium virorum, equorum, armorumque, sit oppressus. "Itaque macte virtute esto," inquit. "apud me tibi omnis honos atque omne praemium erit: et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse." laetoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quae-

storem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendae urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrinque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum ante castra sua. proelia hinc parva inter urbem castraque, et vario eventu, fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere provocantes, nec dare signum universae pugnae, volebant. In hac quotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Poenos fieri: statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent; clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Poenum inde pro Romano acciperent. Haec ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: impedimenta subsequi jussit: calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. mediâ portâ robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites, statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data, ne, occupatis proelio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primò miraculo esse, quod nec exercitus Romanus portâ egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem afferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefactâ repente portâ, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere, jubet. Satis terroris tumultûsque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius, legati, in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calonesque, et alia turba custodiae impedimentorum apposita, ut, paucitatem maxime spernentibus, Poenis ingentis repente exercitûs speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium caesos;

non plus quingentos Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor, victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

XVII. Hannibal, spe potiundae Nolae ademptâ, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta, damnatos proditionis, securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani esse; et, summâ rerum senatui traditâ, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Poenus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. Itaque, desperatâ tutelâ urbis, ut circumvallari moenia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, quâ quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutâsse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas acciri nunciâssent, ne quis, tam propinquis hostium castris, Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Praenestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi, non confecto Praeneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversae pugnae famam venissent, et aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino quum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnae. ibi quum dies aliquot suspecti Campanis, timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, jamque de Capuae defectione agi, accipique Hannibalem, satis pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quae cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque praesidium Casilini habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuncio, quo Praenestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. et satis ferme armatorum ad tam exigua moenia, et flumine alterâ parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal, quum jam inde haud procul esset, Gaetulos cum praefecto, nomine Isalca, praemittit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas, praesidiumque accipiendum, perlicere jubet; si in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare, si quâ parte invadere urbem possit. Ubi ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum, barbarus, ratus, moliri portas, et claustra refringere,

parat. quum, patefactis repente portis, cohortes duae, ad id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal, castris ante ipsa moenia oppositis, parvam urbem parvumque praesidium summâ vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac, dum instat lacessitque, coronâ undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promptissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum, Trasimenique, et Trebiae singulos admonens universosque. Inde vineae quoque coeptae agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obviam ire: donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit; castrisque communitis, ac praesidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicae; et eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, et vinum, et epulae, et scorta, balineaque, et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos quam praesentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit, hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam et redierunt plerique scortis impliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde, per omne aestivorum tempus, magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur; neque aliae latebrae, quam Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius prae-

erat, dictatore auspiciorum repetendorum causâ profecto Romam. Marcellum, et ipsum, cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum abscessisset. Gracchus, assidens tantum Casilino, quia praedictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quanquam quae facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur a Casilino. nam, et praecipitâsse se quosdam non tolerantes famem, constabat, et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat) neque clam importandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia complêsset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: aequaliter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte et mittebantur et perveniebant; eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi haerentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodiâ cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen, fusae ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiae est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervidâ mollîssent aquâ, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. et, quum hostes obarâssent quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, "Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?" exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide acceptâ, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti, tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite, in abeuntes immisso, interfectos. Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Praeneste in foro statuta, loricata, amicta togâ, velato capite; et tria signa cum titulo lamnae aëneae inscripto, "Manicium pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum vovisse." Idem titulus tribus signis, in aede Fortunae positis, fuit subjectus.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio ; ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, et quinquennii militiae vacationem, decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casûs obscurior fama est ; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Karthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. Quibus quum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum a M.' Pomponio praetore, Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti nihil jam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expletâ consulere sibimet ipsos in reliquum, praesenti fortunâ, jusserunt. Haec postquam renunciata legatio Petelinis est, tantus repente moeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, quâ quisque posset, ac deserendae urbis, auctores essent ; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro, censuit. Relatâ postero die per minorem trepidationem re, tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literae ex Sicilia Sardiniaque Romam allatae. Priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt : L. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse ; ipsum, graviter saucium, in discrimine ultimo vitae esse. militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum, ad diem dari ; neque, unde detur, esse. magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur ; sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur : jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani, Hieronem, legatos quum misisset, in stipendium quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum, accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque, propter penuriam argenti, triumviri mensarii rogatione M. Minucii, tribuni plebis, facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo,

qui tum tribunus plebis erat. Et, duumviri creati, M. et C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, et L. Aemilii Paulli consulis, et Q. Aelii Paeti, qui ceciderant pugnâ Cannensi.

XXII. Quum cetera, quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explêssent; tandem se quoque et solitudinem curiae, paucitatemque convenientium ad publicum consilium, respexerunt. neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium, absumpsissent. Quum de ea re M.' Pomponius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longâ oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatûs causâ, et jungendi arctius Latini nominis, pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud aequioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremitus indignantium totâ curiâ esset, et praecipue Manlius, esse etiam nunc stirpis ejus virum, diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum suâ manu se interfecturum; Q. Fabius Maximus, nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu, dixit, quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos: eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse; et, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse. ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex iis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui, quum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam redîsset, nocte proximâ, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatûs consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra escendit, neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se dixit: neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, et eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae causâ creato, in sex menses datum imperium. Quae immoderata, fors, tempus, ac necessitas fecerint, iis se

modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius, censores in senatum legissent: transcribi tantum recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini, praelatus videretur. Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui aediles, tribuni plebei, quaestoresve, fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis; turbaeque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causâ populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum eâ morâ, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causâ in urbe retineretur.

XXIV. Postero die, consultus a M.' Pomponio praetore, senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret, cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praesentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus praeessent. Dictator, de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum et aedilis curulis erat, consules crearentur. Praetores inde creati M. Valerius Laevinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romae; qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Quum eae res maxime agerentur, nova clades nunciata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortunâ; L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Galli vocabant) quâ exercitum traducturus erat. ejus silvae dextrâ laevâque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotae starent, momento levi impulsae occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociûmque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremae silvae quum circumsedis-

sent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quae, alia in aliam, instabilem per se ac male haerentem, incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos, obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam, quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsidentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit. spolia corporis caputque ducis praecisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere; purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro caelavere. idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. nam, etsi magna pars animalium strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fugâ est, stratae per omnem jacentis agminis ordinem inventae sunt.

XXV. Hac nunciatâ clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturnâ solitudine per urbem actâ, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, et moestitiae publicae speciem urbi demi, juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, et adhortatus, ne, qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos submitterent. quod ad Karthaginienses hostes Hannibalemque attinet, prospera modo essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse: ultionemque eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Poeno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est. nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quanquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo praestituto militiae tempore, nisi qui stipendiorum legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumii suffectus esset, decretae sunt; eumque, quum primum salvis auspiciis posset, creari placuit: legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri; atque inde consul, cui legiones urbanae evenissent, militum sumeret quantum opus

esset: C. Terentio consuli propagari in annum imperium; neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quicquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnaeus terrâ, Publius navibus, rem gereret, Hasdrubal, Poenorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se; quoad, multum ac diu obtestanti, quatuor millia peditum, et quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum, refectâ tandem spe, castra propius hostem movit: classemque et ipse instrui pararique jubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum praefectorum navium transitio: qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci, aut Karthaginiensium rebus, fuerant. Fecerant hi transfugae motum in Carpesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu, Hasdrubal, ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Praemissâ igitur levi armaturâ, quae eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus erat, et per agros fugaque et caedes: deinde, undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem proelio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paulo ante ultro lacessenti, incussit. Itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam objecto, tum copias subducit, et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus caetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti.

XXVII. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quo, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gestâ oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie

instructâ ad castra. quem ut adesse tumultuose nunciavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati, in proelium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exîssent. tamen primo ipsâ audaciâ terruere hostem. deinde, rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et, undique pulsi, coïre in orbem; et, dum corpora corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Karthagine allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Karthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset. Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, praeterquam quod nec praesidium nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos, quibus vix aequis viribus resisti possit. Itaque, si ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.

XXVIII. Hae literae quanquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis ejus, mutatum est. Himilco cum exercitu justo, et auctâ classe, ad retinendam terrâ marique ac tuendam Hispaniam est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatûs mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suae ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum; nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse: inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Karthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam coeptis atque obsistere parant; rati, si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani

finem imperii fore. His anxii curis, ad Iberum contrahunt copias; et, transito amne, quum diu consultâssent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Karthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam eâ tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferendâ sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, oppugnandam. ita jam coepta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies; nec sine levibus proeliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die, velut ex composito, utrinque signum pugnae propositum est; atque omnibus copiis in campum descensum. Triplex stetit Romana acies. velitum, pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta; equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercenariorumque auxilia: equitum, Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afris, pro cornibus apponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant: nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi praestabant. Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romanâ eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit: hinc Poenus, hinc Afer urget; et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant. Sed, quum in medium tota jam coîsset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. itaque duo diversa proelia erant: utroque Romani, ut qui, pulsis tandem mediis, et numero et robore virorum praestarent, haud dubie superârunt. Magna vis hominum ibi occisa; et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fugâ effusâ nuda cornua, elephantis quoque prae se actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnae moratus, e media caede cum paucis

effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit; Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitûs, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania, spem reliquit. Quae postquam literis Scipionum Romae vulgata sunt, non tam victoriâ, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetabantur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot post mensibus, quam coepta oppugnari erat, ab Himilcone, praefecto Hannibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames, expugnavit. absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; sutrinae postremo coriis, herbisque et radicibus, et corticibus teneris, strictisque rubis, vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Receptâ Peteliâ, Poenus ad Consentiam copias traducit: quam, minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis aetatis minus viginti millia civium superessent. itaque urbe, a defensoribus vastâ, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugêre. Et Locrenses descivere ad Bruttios Poenosque, proditâ multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus et in fide erga Romanos, et potestatis suae, ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo, maximus stirpis, contemptâ simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romanâ societate, ad Poenos defecit; movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios, absumpsisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania, vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut aedem Veneris Erycinae, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius, consul designatus, quum primùm honorem inîsset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent aedis dedicandae causâ. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, et gladiatorum paria duo et viginti per triduum, in foro dederunt. Aediles curules, C. Laetorius, et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt; qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi aedilium, M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli, ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magis-

tratum iniit. Praetores, Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Laevinus peregrinam sortem, in jurisdictione habuit; Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaevola Sardiniam, sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur: quae ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitûs) eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam trajiceret; quaeque in Sicilia essent Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti consul comitia collegae creando haberet. deinde ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, "Utrumque," inquit, "e republica fuit, Patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, et comitia non prius edici, quam is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicae postularet, quem maxime vultis, haberetis." Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. Utraque in Capitolio est, canali uno discretae. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent; item, uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patriâ relictâ, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronunciaverunt: vulgoque Patres ita famâ ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se

magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno : ad Sinuessam bos equuleum peperit : signa Lanuvii ad Junonis Sospitae cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit ; ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sacrum fuit : ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator praefuerat, evenit ; Sempronio volones qui fierent, et sociorum viginti quinque millia ; M. Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia redîssent, decretae : M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret, missus. Praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocâssent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Praetores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo vadimonia fieri jusserunt : ibique eo anno jus dictum est. Interim Karthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, duodecim millia peditum, et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta, in Italiam transmissurus erat, cum praesidio sexaginta navium longarum, nuncius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciae populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissâ Italiâ, in Hispaniam averterent ; quum Sardiniae recipiendae repentina spes adfulsit : Parvum ibi exercitum Romanum esse : veterem praetorem inde, A. Cornelium, provinciae peritum, decedere, novum exspectari. ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii : et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. gravi tributo et collatione iniquâ frumenti pressos. nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent. Haec clandestina legatio per principes missa erat ; maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem : et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romae consules, transactis rebus, quae in urbe agendae erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit ; et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent : qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum. Ne praetoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum : quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus praesidium : Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datae sunt, quibus

oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio, praetori urbano, decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi praeesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus, Macedonum rex; eo magis, quod propior Italiae, ac mari tantum Ionio discretus, erat. Is ubi primum famâ accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Poenumque orto laetatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit; qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in praesidia Romana illati sunt, deductique ad M. Valerium Laevinum praetorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes, legationis princeps, a Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, novâ societate tam clari regis laetus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quae loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde, quâ proximum fuit, in castra Hannibalis, pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: Ut Philippus rex quam maximâ classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, et vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terrâ marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Româ Karthaginiensium atque Hannibalis esset, praedaque omnis Hannibali cederet. Perdomitâ Italiâ navigarent in Graeciam, bellumque, cum quibus regibus placeret, gererent. quae civitates continentis, quae insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi regnique ejus essent.

XXXIV. In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque Macedonum ictum foedus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, et Bostar, et Mago, eodem ad Junonis Laciniae, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quae praesidio erat Calabriae littoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum

misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis: et, ad praefectum classis adducti, quum quaereret, qui, et unde, et quo tenderent cursum; Xenophanes primo, satis jam semel felix, mendacium struere, a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse: Campaniam superare nequîsse, septam hostium praesidiis. Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literae quoque ab Hannibale ad Philippum inventae, et pacta inter regem Macedonum Poenumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque essent, quam primum deportare. ad id celerrimae quinque naves delectae, ac L. Valerius Antias, qui praeesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos, separatim custodiendos, divideret; daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quae communicatio consilii esset. Per idem tempus Romae quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi, ut satis firmum pacatae provinciae praesidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites, scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret; mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Karthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, foedâ tempestate vexata, ad Baliares insulas dejicitur: ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductae naves, dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae ditionis facere; primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt; petieruntque ut et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi esset. Cumani

(quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius, consul Romanus, Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, et in acie agnoscere ordines suos. inter quae maxima inerat cura duci, itáque legatis tribunisque praeceperat, ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exaequari sineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quae fortuna coëgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. Ea non majore curâ praecepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata; brevique tantâ concordiâ coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Haec agenti, Graccho legati Cumani nunciârunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent: triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamae inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra; sacrificio apparando, et inter id instruendae fraudi, aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset coepta, et ab decima diei horâ coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigiliâ ferme primâ tolli jussit signa; silentique profectus agmine, quum ad Hamas mediâ nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat. hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio: capta sunt signa militaria quatuor et triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jacturâ castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam, simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Hannibal, ab re bene gestâ insolenter laetum exercitum, tironum magna ex parte servorumque, spoliantem victos, prae-

dasque agentem, ad Hamas se inventurum; citatum agmen praeter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato praesidio Capuam duci, saucios vehiculis portari, jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam praeter recentis vestigia caedis, strataque passim corpora sociorum, invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia praeter arma nihil secum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die, cum omni apparatu oppugnandae urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano mille passus ab urbe castra locat; quum Gracchus, magis verecundiâ in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani, substitisset, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul, Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari aruspices respondebant.

XXXVII. Hae causae quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; et jam operibus oppugnabatur. adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro, satis per se alto, subjectis validis sublicis, pro solo usus erat. inde primum saxis sudibusque, et ceteris missilibus, propugnatores moenia atque urbem tuebantur: postremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida, armatorum multitudo quum de turre sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Poenus. Ad mille trecenti Karthaginiensium caesi, et undesexaginta vivi capti; qui, circa muros et in stationibus solute ac negligenter agentes, quum nihil minus, quam eruptionem, timuissent, ex improviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, laetum secundâ re, consulem justo proelio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterum, postquam neminem moveri ab solitâ custodiâ urbis vidit, nec committi quicquam temerariae spei, ad Tifata redit infectâ re. Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, et ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis, Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a

populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captivorum sub hasta venierunt: praeda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, quum praeter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum percunctando in vicem cognitum esset consulem Cumis esse; naves Cumas appulsae, captivique ad consulem deducti, et literae datae. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit; navibus devehi legatos jussit. Quum eodem fere die literae legatique Romam venissent, et, percunctatione factâ, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectae; jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret; daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modiûm tritici, et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quae Romam missae erant, ex cursu refugit; inde scitum, legatos cum literis captos. itaque, ignarus de iis, quae cum Hannibale legatis suis convenissent, quaeque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Beroeaeus, et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se aestas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum

navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in iis Hannibalis Campanique permulti capti. Et Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in praesidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, postquam Q. Mucius praetor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites, confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad juventutem armandam, quâ copias augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris praeerat: is, adolescentiâ ferox, temere proelio inito, fusus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme vivi capti: alius exercitus primo per agros silvasque fugâ palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius, post famam appulsae Punicae classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicorae data Poeno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissâ Karthaginem, duce Hampsicorâ ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis justo proelio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo et ipsi, quum omnia circa strage ac fugâ Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. caedes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium caesa, Sardorum simul Poenorumque; ferme tria millia et septingenti capti, et signa militaria septem et viginti.

XLI. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Has-

drubal imperator captus, et Hanno et Mago, nobiles Karthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinquâ cognatione Hannibali junctus; Hanno, auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam et filius Hampsicorae, Hiostus, in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus coepta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus, eadem, quae ante, fugae receptaculum fuit: quam Manlius, victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliae quoque civitates, quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivosque Fulvio praetori, tradidit. Per idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta navium ab Lilybaeo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Karthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disjecit. Per eosdem forte dies et Bomilcar, cum militibus ad supplementum Karthagine missis, elephantisque, et commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret, Ap. Claudius, per simulationem provinciae circumeundae Messanam raptim exercitu ducto, aestu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius, magno conatu nullâ re gestâ, Messanam repetit. Eâdem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit; adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Poenum allocuti sunt: "Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostrae vires, nos tutari poterant. postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: a quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non

solum incolumi et victore sed praesente te, (comploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia tecta posses conspicere) ita sumus aliquoties hac aestate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur: glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor; duos consules ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, et si qua alia aut laeta aut gloriosa nobis evenerunt. quae aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quae hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus, ingrediebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis positis, et sub signis ad populandum ducebant: nunc proprii unius et parvi ad tuendam Nolam praesidii praeda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem haec est, quod neque tu defendis, et nostra juventus, quae, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te nec exercitum tuum nôrim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, praedae spes. Numidarum paucorum illi quidem praeda erunt, praesidiumque, missum nobis, et Nolae ademerit; si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis."

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas, et petere praesidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein petendum praesidium: postremo, ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum sese, non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis et militem suum repleturum se, et metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore et clariore victoriâ facturum. Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. ipse, praesidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu, ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis cum supplemento Karthagine advecto, atque elephantis, venit. castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae aut temere hosti commis-

sum dici posset. explorato, cum firmisque praesidiis, tuto receptu praedatum ierat: omniaque, velut adversus praesentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit; per muros inambulare senatores Nolanos jussit, et omnia circa explorare, quae apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. Quae si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanae societatem atque amicitiam praeoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum praetor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam tutari possit. ipsorum, quam Hannibalis, interesse, captâ an traditâ Nolâ potiretur; potiturum enim, ut Capuâ Nuceriâque potitus esset: sed, quid inter Capuae Nuceriaeque fortunam interesset, ipsos, prope in medio sitos, Nolanos scire. Nolle ominari, quae captae urbi cessura forent; sed potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, quâ in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem poenitere; et, sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero jam esse mutare eam. dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum praesidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, et ad ultimum fore. Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendae Nolae. itaque oppidum coronâ circumdedit, ut simul ab omni parte moenia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructâ intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculsi caesique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto, aequatisque viribus, atrox coepit esse pugna: memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Poeni in castra, sese receperunt. tamen Poenorum, primâ eruptione perculsi, ceciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem

copias educit: neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant castraque. eo spatio (et sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utrâque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quae in agros praedatum exierant, ad proelium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos, collaudatos, Marcellus in subsidiis stare, et saucios ex acie efferre, jussit; pugnâ abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Proelium erat anceps: summâ vi et duces hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. Non omnes esse in acie: praedantes vagari in agro. sed, qui pugnent, marcere Campanâ luxuriâ; vino, et scortis, omnibusque lustris, per totam hiemem confectos. Abîsse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Quum haec exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: Arma signaque eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas, viderit habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. "Legatumne Romanum et legionis unius atque alae magno certamine vix toleratis pugnam, quos binae acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite, ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui, erepto ex equo, C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet, an dextrae torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes linguâ, jactabatis. En nunc minor est res. hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe praedâ spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel sequar."

XLVI. Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quae oppugnare cupientes, milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatior ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque millia caesa eo die, vivi capti sexcenti, et signa militaria undeviginti, et duo elephanti; quatuor

in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. posterum diem induciis tacitis, sepeliendo utrinque caesos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiae) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique operâ in eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa, post bellum, virtutis causâ, latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum quibus venerat copiis, ipse Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis, et praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus proeliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques; adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloriâ equestri aequaret. Hunc Taurea, quum diu perlustrans oculis obequitâsset hostium turmis, tandem, facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quaesivit: et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet.

XLVII. Haec ubi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnae ejus frequentes exierant: et Campani non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis, prospectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitâssent, infestis hastis concitârunt equos. dein, libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, "Equorum," inquit, "hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus." Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, "Minime sis," inquit, "cantherium in fossa." quae vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ex via longe perequitâsset, nullo obvio hoste, in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione

victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est,) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altae in segetibus herbae pabulum praebere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis et sumptui reipublicae essent. Et Ti. Gracchus, a Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium, cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu, misit; tuerique oram agri Sallentini, et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, jussit. Exitu aestatis ejus, quâ haec gesta perscripsimus, literae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas quamque prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium, vestimentaque et frumentum exercitui, et sociis navalibus omnia, deesse. Quod ad stipendium attineat, si aerarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera scribi, et postulari aequa, fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum vectigales fuissent, vix praesides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; tum, qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, aliâ perituros peste. Itaque, nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicae, ex qua crevissent, ad tempus commodarent: conducerentque eâ lege praebenda, quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur. Haec praetor in concione edixit, quâ die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui praebenda, quaeque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militiâ vacarent, dum in eo publico essent; alterum, ut, quae in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi

publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privatâque pecuniâ respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summâ fide praebita, nec secus quam si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, et Hamilcare, Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter haec trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt : cohortatique oppidanos, ut eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo duces et duo exercitus Karthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint ; ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in proelio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti ; suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo praeda aut merces esset, et tum juventute abundante. Iterum signis collatis eâdem fortunâ utriusque partis pugnatum. supra tredecim millia hostium caesa, supra duo capta, cum signis duobus et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt : multoque majores eâ aestate in Hispania, quam in Italia, res gestae.

LIBER XXIV.

EPITOME.

IV, V, *&c.* *HIERONYMUS, Syracusanorum rex, cujus avus, Hiero, amicus populi Romani fuerat, ad Karthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est.* XIV, *&c. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime operâ, quos liberos esse jussit.* XXXIII, *&c. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit.* XL. *Philippo, Macedonum regi, bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius praetor missus est.* XLI, *&c. Res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Karthaginienses gestas continet.* XLVIII. *Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissa, rege Massylorum, pro Karthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magna manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur.* XLIX. *Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

I. Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romanâ, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Karthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus, ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere, cogebantur. In permixtam omnium aetatium ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Poenus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fugâ dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium,

jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde, ut Poenus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. advocatâque extemplo concione, quum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio, praefecto praesidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Poenosque eâ conditione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus morari, aut deferre naves in terram, posset. et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias, a Messana trajicientes freto Rhegium, naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio. itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Poenis, portus in potestatem Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Poenus Locrensem, Locrensisque Poenum, pace ac bello juvaret.

II. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes drepturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suae quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipsam urbem, et maritimam; plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac moenibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur; et, si Poenus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum praesentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, quum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent; senatus Romanis

faveret, plebs ad Poenos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis: Aristomachum esse principem plebis, tradendaeque auctorem urbis: et, in vasta urbe, lateque omnibus disjectis moenibus, raras et stationes custodiasque senatorum esse: quacunque custodiant plebis homines, eâ patere aditum. Auctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo impetu locos omnes, praeter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, preparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tanquam Poenis, non Bruttiis, auctor urbis tradendae fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat: et arx procul iis, quae habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsâ urbe erat nobilius) Laciniae Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silvâ et proceris abietis arboribus septus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deae pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, unâ parte imminens mari, alterâ vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, quâ per aversas rupes ab Dionysio, Siciliae tyranno, per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe suâ. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem, paterentur, omnium neminem, praeter Aristomachum, movit. morituros se affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam, verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrâssent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam, hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare

naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia proelia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur; meliorque eis Romanus, et in dies cautior, tutiorque ab insidiis, fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum, nepotem ejus, translatum; puerum vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Laete id ingenium tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt: quae ita futura cernens, Hiero ultimâ senectâ voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque, interiret regnum. Huic consilio ejus summâ ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinaeque, in qua edoctus esset. Haec mandata. Quum exspirâsset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris, velut patre amisso, in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam curâ suorum, celebre. Deinde ceteros tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantae caritati Hieronis. verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. nam, qui per tot annos Hieronem, filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni, differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex

tutoribus aut morte voluntariâ, aut fugâ, praeverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur; tendendo autem duo ad Karthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: quum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per Calonem quendam, aequalem Hieronymi, et jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis, Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit; qui, comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros) ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrêre. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectique poenae ceteri, juxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit, tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale, nobili adolescente, Hippocrates et Epicydes, nati Karthagine, sed oriundi ab Syracusis, exsule avo, Poeni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius praetor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam societatem, quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quaerente per jocum Hieronymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset: vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat. Romani, quum serio legationes audire coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Karthaginem misit ad foedus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Siciliâ expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jube-

bant meminisse, legationem misit, quâ aequum censebat Siciliâ sibi omni cedi: Italiae imperium proprium quaeri Karthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. nam, quum, praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas aedes conjurati (et omnes forte militabant) imminentes viae angustae, quâ descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex iis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, quum appropinquaret januae rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam, Dinomenes tantum intervalli fecit, ut, quum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: inter quae tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem vidêre regem, facta est. interfectores, pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Karthaginiensi populo et Hannibali conciliari. ipse, adversus Syracusana consilia, provinciam regnique fines omnia convertit praesidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatûs Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit, praesidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causâ veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die quum sors praerogativae Aniensi juniorum exîsset, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum, consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. "Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiae laxior locus esset, qui vestris studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis. sed, quum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostrâ clade erratum sit, eâdem vos curâ, quâ in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere: *Hannibali imperatori parem consulem nomino.* Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureae, Cam-

pano summo equiti, provocanti, summus Romanus eques, Asellus Claudius, est oppositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misêre majores nostri. Ob eandem causam, haud multis annis post, fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quaeramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen, repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris, inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli: nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos praerogativae favor inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere, possumus, ut non deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet. ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi saeva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi paene sumus. itaque, quis ad gubernacula sedeat, summâ curâ providendum ac praecavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum causâ paravimus: ut Africae oram popularetur; ut tuta nobis Italiae littora essent; ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Karthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec, sed si aliquid eorum reipublicae praestitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt, si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africae, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis; quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant,

sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus et Cannae tristia ad recordationem exempla, sed ad praecavendum simile utili documento, sunt. Praeco, Aniensem juniorum in suffragium revoca."

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: et, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces praeferri. Iterum praerogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. Et praetor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius, consulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis praetorum perfectis, senatusconsultum factum est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi praeesset. Aquae magnae bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites, Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus, ac necessitas belli, ac discrimen summae rerum, faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, quum summo imperatore esse opus reipublicae sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicae, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M'. Pomponius in Gallico. ex praetoribus prioris anni, pro praetore Q. Mucius obtineret Sardiniam: M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus adversus omnes motus Philippi, Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Karthaginienses priore

anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt, quae, quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nunciabantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: et Calibus cretâ, et Romae in foro boario sanguine, pluisse: et in vico Istrico fontem sub terra tantâ vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, provoluta, velut impetus torrentis, tulerit: tacta de coelo, atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste suâ sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis *Io triumphe!* clamâsse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriae aram in coelo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negârunt, quemquam ibi, praeter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Haec prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responso: et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quae ad pacem deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium, relinqui, et duas urbi praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant scribendae. eas primo quoque tempore consules scribere jussi, et classem parare; ut cum eis navibus, quae pro Calabriae littoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautae, consules ex senatûs consulto edixerunt, ut, qui, L. Aemilio, C. Flaminio censoribus, millibus aeris quinquaginta, ipse aut pater ejus, census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio

darent. Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primùm est factum, ut classis Romana sociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur.

XII. Hic major solito apparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse. Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde, Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsâ, ut tentaret Puteolos, quodque ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, allatum est; nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere, jubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum; Otacilius, qui maritimae orae reique navali praeesset: et ceteri in suas quisque provincias profecti. et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, quâ usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ii, memores beneficiorum ejus, perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra, conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam, esse. Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad coepta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum praesidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non naturâ modo,

tutus. Triduum ibi moratus, Poenus, ab omni parte tentato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis irâ, quam potiundae urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jamdiu aversa ab Romanis, et infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendae urbis, venerunt. Praevenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. inde proximâ nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat, bis jam ante nequiequam tentatâ re, segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceria, accessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, et inde agrum populari audivit, et ipse egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen, hibernis egrediens, murmur in agmine esse quaerentium, en unquam liberi militaturi essent; scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: bonâ fortique operâ eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quicquam eis, praeter libertatem, deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronunciat, tempus venisse eis libertatis, quam diu sperâssent, potiundae. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu verâ virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse. Literas inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quae clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo ferociter instabant. Gracchus, proelio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa coeperunt canere, primi omnium

parati instructique ad praetorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter et diu. quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam, ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite aegre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat; segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse; signum dari propere jussit, projicerent capita, invaderentque hostem: claram satis et insignem virtutem esse; nec dubiam libertatem futuram strenuis viris. Tum redintegrata pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Quibus quum impigre Numidae concurrissent, nec segnior equitum, quam peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res. Quum utrinque duces, Romanus Bruttium Lucanumque toties a majoribus suis victos subactosque, Poenus mancipia Romana, et ex ergastulo militem, verbis obtereret; postremo pronunciat Gracchus, esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repente facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac, prope continenti agmine, Romani, insecuti, novum de integro proelium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi, sicut pugna impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit: et adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati, et ab tergo ceciderunt Poenos, et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes caesi aut capti. capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. praeda omnis, praeterquam hominum captorum, militi concessa est. et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum praedâ onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu poenae collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocatâ a Graccho, superveniunt. Ubi, quum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna

fuerat, militaribus donis donâsset; tunc, quod ad volones attineret, omnes, ait, malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicae ipsisque, esset, omnes eos liberos esse jubere. Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac, nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad coelum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus, "Priusquam omnes jure libertatis aequâssem," inquit, "neminem notâ strenui aut ignavi militis notâsse volui. Nunc, exsolutâ jam fide publicâ, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui, detrectatae pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me jubebo; citatosque singulos jurejurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita aequo animo feretis, si reputabitis nullâ ignaviae notâ leviore vos designari potuisse." Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque, praedam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turbâ effusâ quum obviam ad portas exîssent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lanâ albâ velatis capitibus, volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in aede Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet, et, quum coortum proelium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. non ausus insequi cedentes, Marcellus vincentibus suis signum receptui dedit: plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur; Romani minus quadringentis. Solis fere occasu

Nero, diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Poenus, tacitâ etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissâ spe Nolae potiundae, rei nunquam prospere tentatae, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quam militiae, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum curâ propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum advertərunt, castigandaque vitia; quae, velut diutinis morbis aegra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiâque excessisse, velle dicebantur. princeps eorum, L. Caecilius Metellus, quaestor tum forte erat. Jusso deinde eo, ceterisque ejusdem noxae reis, causam dicere, quum purgari nequîssent, pronunciârunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quo conjuratio deserendae Italiae causâ fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes, qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti aerarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militâssent, quibus neque vacatio justa militiae, neque morbus, causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti censoriae notae triste senatusconsultum: ut ii omnes, quos censores notâssent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitûs reliquias; cui militum generi non prius, quam pulsus Italiâ hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam aerarii, se jam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum praebendorum, ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui hastae hujus generis assueverant, hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in aerario esset: neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab aerario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent; ceterum non ante, quam bello confecto, accepturos esse. Quum haec inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum, coeptae conferri; nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde, si quid

emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio, stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, et septingentorum militum Hannibalis, tenebatur praesidio. Praeerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano; qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolae praesidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, et necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum. Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praesidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit; adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum oppugnari coeptum. ubi quum multa, succedentes temere moenibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde, censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineae inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Marcellus portam, quâ egrediebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, irruptione factâ, etiam in urbe, fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, praesidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gestâ, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum praefecto sociorum in agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, quae defecerant, urbes, processit. Caudinus Samnis gravius devastatus: perusti late agri,

praedae pecudum hominumque actae: oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melae, Fulfulae, et Orbitanium. ex Lucanis Blandae, Apulorum Aecae oppugnatae. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: et recepti perfugae trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes, ac de saxo dejecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum, stativaque ad Ardoneas communita. Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum, neque usquam viâ excessum est: apparebatque non id modestiâ militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius, primore juventute conscriptâ, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, quâ res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus neque dubiis sociis loci quicquam praebuit ad tentandum. Quare, diebus aliquot frustra ibi absumptis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adîssent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque intacto agro Tarentino, (quanquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media aestas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Praedatum inde Numidae Maurique per Salentinum agrum, proximosque Apuliae saltus, dimissi. unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutâsset, M. Marcello, alteri consulum, eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi caedem, primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse: deinde libertatis restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiaeque fungendae potioribus ducibus, et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum

ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterum praevenerat non fama solum, (quâ nihil in talibus rebus est celerius) sed nuncius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam, et arcem, et alia, quae poterat, quaeque opportuna erant, praesidiis firmârat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscurâ luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo, pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur: inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius praebeat sacra arma, pro patria, pro deûm delubris, pro libertate, sese armantibus. Haec quoque multitudo stationibus per principes regionum urbis dispositis adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quae praesidio ejus loci attributa erat; mittuntque nuncios in Achradinam, horrea frumentumque in senatûs potestate esse.

XXII. Luce primâ populus omnis, armatus inermisque, in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus unus, nomine Polyaenus, concionem et liberam et moderatam habuit: Servitudinis indignitatisque homines expertos adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audîsse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti. In praesentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatûs ac populi sit; portae Insulae pateant; recedat praesidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem. Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi coeptus est. quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, antea eam diem, nulla de re neque convocati neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus, et quum aliae occupatae urbis partes, tum pars Insulae, velut munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysii tyranni vocis: quâ, pedibus tractum,

non insidentem equo, relinquere tyrannidem, dixerit, debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnae fortunae: facere et parare eam difficile atque arduum esse. Paulum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura. Haec muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori cessisset. Itaque legatos renunciare jussit, futurum se in senatûs ac populi potestate. Postero die luce primâ, patefactis Insulae portis, in forum Achradinae venit. ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, quâ primum cunctationis suae veniam petivit. Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed, strictis semel gladiis, timentem, qui finis caedibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis, regiam contigissent, alienae culpae rei trucidarentur. Postquam animadvertit eos, qui liberâssent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium; non dubitâsse, quin et corpus suum, et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui mandâsset, suus furor absumpsisset, patriae restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim; "Facinus," inquit, "memorabile fecistis. Sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est: periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur respublica."

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die, dimissi ex concione laeti, circa omnia fana deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis; postero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas devectam, quaestoribus, ad id ipsum creatis, tradiderunt: et ea, quae in Insula erat et Achradina, tradita est; murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi, ne suspecti obversarentur tanquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per

eos senatum, adeunt. Ab Hannibale se missos praedicant ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parvâ operâ apud Hannibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares et assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliatae societatis in ditione Romanorum sint, dein factio et pauci auctores foederis renovati dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, praebebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia novâ atque inconditâ libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces, assueti militibus, juvare possent incepta; cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam, tragico actori, cui et alia arcana committere assuêrat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiorem ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, et principium conjurationis factum ab Harmoniae, Gelonis filiae, nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad caedem praetorum principumque aliorum; bonaque eorum praedae futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum, assuetam imperiis Andranodori, paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quae per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem, ante oculos posuisset: senatui quidem tam jure caesi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variae atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam, ferociter minitantem in vestibulo curiae, corpora

conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tanquam reos ageret, ab anteacta vita orsus, quaecunque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. Quid enim suâ sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnâsse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo, perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, quum clausis Andranodorus Insulae portis hereditatem regni creverit, quaeque procurator tenuerat pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae Achradinam tenuerit, nequiequam palam atque aperte petitum, regnum clam et dolo affectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset praetor. Sed animos eis regios conjuges regias fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Haec natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec spernere modice nec habere sciunt: et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem et caedes irritent. Sicut tum extemplo praetores rogationem promulgârunt, (acceptaque pene prius, quam promulgata, est) ut omnis regia stirps interficeretur. missique a praetoribus Damaratam Hieronis, et Harmoniam Gelonis, filias, conjuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea, quum ad se quoque venire praescîsset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu; et ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, praeter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque, interfecto eo, causam eandem esse. Quid quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum ceteris serviendum? Si quis Zoippo nunciet interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de

vita dimicare; quid obstantes libertati aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat: tum, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit, a qua aetate etiam hostes iratos abstinere. ne, tyrannos ulciscendo, quae odissent, scelera ipsi imitarentur. Inter haec abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. quae, alienatâ mente simul luctu metuque, velut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque, haud magno aedium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt; tenentibusque, quum tot ac tam validae eluctandae manus essent, sese eripuerunt: tandem vulneribus confectae, quum omnia replêssent sanguine, exanimes corruerunt; caedemque, per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit, quod paulo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus poenitendi aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo praetores fuerant) comitia poscere; quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eae voces, et cum haud dubio assensu multitudinis, esse. Et erat confusa concio, non populari modo sed militari quoque turbâ, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Praetores dissimulare primo, et trahendâ re esse: postremo, victi consensu, et seditionem metuentes, pronunciant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quanquam aegre ferebant, et de induciis dierum decem legatos îsse ad Ap. Claudium, et, impetratis eis, alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, demto

timore, Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portûs, quo aliae partis hominibus animus accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides, ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. ubi, quum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides, principum unus, orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: Nec spem salutis, nec perniciem, propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Karthaginienses, inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii alio trahant res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Karthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. jussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Quum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, praesidium finibus suis orantes, venerunt; quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas jussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit. nam et illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quandam urbis rati exhaustam, laetabantur. Ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui

pacis fidem ruptam esse dicerent; nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed totâ procul Siciliâ, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis coepit: nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicunque populi sub regibus fuissent, et suae ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque aequum censere liberos esse; vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam. Facile multitudini persuasum; legatisque Syracusanorum, et de caede stationis Romanae querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros seu quo alio mallent, dummodo Siciliâ cederent, jubentibus, ferociter responsum est: Neque mandâsse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis foederibus. Haec ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes, Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello; ita ut, in potestatem redacti, suae rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.

XXX. Marcellus, cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectae stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas vidêre, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens, caedem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio praebuerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo millia hominum. ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis absumpserat, restituebantur. Nec, ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent; exercitum ducunt

Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum primâ specie, quam unum, spe undique abscisâ, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, et assuetis magnâ ex parte sibi, et tum famâ caedis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleae ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur.

XXXI. Enimvero, conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quae morae causa foret, pervenerat ad duces. postquam Hippocratem atque Epicydem adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo praetores citatis equis ad prima signa perrexerunt, qui mos ille, quae licentia Cretensium esset, rogitantes, colloquia serendi cum hoste, injussuque praetorum miscendi eos agmini suo. Comprehendi, injicique catenas, jusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret, eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum, Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu praesenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas, literas, quas ipse composuerat, recitat: "Praetores Syracusani consuli Marcello." secundum *salutem*, ut assolet, scriptum erat: Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe, aut in exercitu suo, esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. Haec quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas: et ne fugâ quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam îssent; non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditûs praeciderent sibi, et,

quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore, sibi conciliarent: expertique, quam vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quae ad Mylam falso nunciata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque, in curiam introductus, movit. haud vani quidam homines palam ferre, perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. eadem, si intrâssent Syracusas, aut foediora etiam, quo majus ibi avaritiae praemium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas cuncti portas, et custodiendam urbem, censere. Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. ad militare genus omne, partemque magnam plebis, invisum esse nomen Romanum: praetores optimatiumque pauci, quanquam inflammati vano nuncio erant, tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, coepti erant recipi, quum praetores intervenerunt: et primò imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus et tum corruptoribus exercitûs. Sed surdae ad haec omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portae effringebantur: effractisque omnibus, tutò in Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugaeque, et quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur. praetorumque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque haec omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant praetores; Syracusaeque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

XXXIII. Haec nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis, quum intrâsset fauces portûs, capitur: legati aegre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem, jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille et quingentos passus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit: quibus, ne intrarent urbem,

extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator, non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque, afferre, ait; et eis, qui, ex media caede elapsi, perfugerint ad se, et eis, qui, metu oppressi, foediorem non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur: nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque, si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, caedis auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse: si ea non fiant, quicunque in mora sit, bello persecuturos. Ad ea Epicydes, si qua ad se mandata haberent, responsum eis, ait, se daturos fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsâ re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terrâ marique simul coeptae oppugnari Syracusae: terrâ ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu alluitur. et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliquâ se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuisset, tanto impetu coepta, res fortunam, nisi unus homo Syracusis eâ tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator coeli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum, per inaequales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam, et quae planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quenquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. junctae aliae binae ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas, quae procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat; propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis, ex occulto petebant hostem. Quae propius quaedam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent,—in eas tollenone super murum eminente

ferrea manus, firmae catenae illigata, quum injecta prorae esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensâ prorâ, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem, navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet. ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terrâ aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curâque per multos annos, Archimedis unicâ arte. natura etiam juvabat loci, quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum praebebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terrâ marique commeatibus hostem, placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Karthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit: Megara, vi capta, diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos, exposuit; nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, profectus Karthaginem, adjutusque ibi et ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor, facile perpulerat, ut, quantae maximae possent, peditum equitumque copiae in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatium, quae partis Karthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Siciliâ Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes praeesset custodiae urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus, nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore: sed tamen, metu Himilconis Poenorumque, (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus composito, ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quae erat adversus Poenos praeparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos, et plerosque inermes, quod peditum fuit circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longae quinque et quinquaginta Karthaginiensium cum Bomilcare, classis praefecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrêre, et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere: versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas, praedae haud dubie sibi futuram Himilco ratus, viâ decipitur, mediterraneo namque Poenus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt. et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili morâ cernens nihil aliud ab suis, quam inopiam aggravari sociorum, velis in altum datis, in Africam transmisit: et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocunque vocâsset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac praesens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit; ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi: praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut, prodita per fraudem, opprimebantur. Henna, excelso loco, ac praerupto undique, sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum, praefectumque praesidii haud sane opportunum insidiantibus, habebat. L. Pinarius erat, vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret: et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium, et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione praesidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. Urbem arcemque suae potestatis, aiunt, debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam,

traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi aequum censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse; et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, se in praesidio impositum esse, dicere, ab imperatore suo; clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus qui commisisset: praesidio decedere apud Romanos capital esse; et nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset. Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium; ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an universae civitatis, essent. Consensu in posterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, "Credo ego vos audîsse, milites," inquit, "quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, deûm primo benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitâstis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! Haec occultâ in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Karthaginiensium extemplo Henna erit, foediusque hîc trucidabimur, quam Murgantiae praesidium interfectum est. Noctem unam aegre ad consultandum sumsi, quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumque in vos populum. itaque crastino die aut vestro, aut Hennensium, sanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. ego in concione ero; et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum togâ signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro; et cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae, fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos, ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Karthaginiensibus timeri possit."

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die, alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppi-

danis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus, praefectus Romanus, quum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quae pridie, dixisset; primo sensim, ac plures, reddere claves, dein jam unâ voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi: tum praefectus togâ signum, ut convenerat, dedit. militesque, intenti dudum ac parati, alii superne in aversam concionem, clamore sublato, decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Caeduntur Hennenses caveâ inclusi: coacervanturque, non caede solum, sed etiam fugâ; quum alii super aliorum capita ruerent, atque, integri sauciis, vivi mortuis, incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, et, urbis captae modo, fugaque et caedes omnia tenet; nihilo remissiore militum irâ, quod turbam inermem caedebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna aut malo, aut necessario, facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, et praedam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos, temperaturos proditionibus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae, claraeque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et, quia caede infandâ rebantur non hominum tantum, sed etiam deorum, sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum, acciti a proditoribus, nequicquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in ejus locum classi castrisque praefecit veteribus: ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, aedificavitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa littoribus, nunciantes, Philippum primùm Apolloniam tentâsse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse; eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus, neque viris atque armis, validam, primo impetu oppressam esse. Haec nunciantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terrâ aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod immine-

rent Italiae, peterentur. M. Valerius, praesidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, et quod longae naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nunciantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se, quae vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum praefecto sociûm Q. Naevio Cristâ, viro impigro, et perito militiae. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum praefectus juventutem Apolloniatium, armaque, et urbis vires, inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret prius mille hominum vallum intrâsse, quam quisquam sentiret, ac, si caede abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitavit hostes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta aut occisa. plus tamen hominum aliquanto captum, quam caesum, est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, ballistas, tormentaque alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec quum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terrâ Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt; defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis caede magni Hamilcaris)

castra Romani habuere. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum. tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriae castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal, Gisgonis filius, tertius Karthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus, adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs Hispaniae valida ac nobilis, et adeo conjuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Karthaginienses Illiturgin oppugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat: videbanturque inopiâ eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret opem, cum legione expeditâ profectus, inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione aeque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum caesa duobus proeliis; plus mille capti, cum sex et triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia et haec Romanorum erat) a Karthaginiensibus oppugnari coepta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragulâ confixum erat; pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam non milites solum, sed elephanti etiam, usque ad vallum acti erant, superque ipso novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominum dicuntur caesa, prope tria capta, cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Poeni recessere; et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio, lecticulâ in aciem illatus, conflixit; nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victâ, iisdem animis, quibus prius, eodemque eventu, pugnavere. plus octo millia hominum caesa: haud multo minus quam mille captum, et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques,

armillaeque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Moenicapto et Civismaro nomina erant) eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Quum jam res prosperae in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso praesidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt; et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Karthaginiensibus bellum, in potestatem redactos, sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

XLIII. Haec in Hispania, Q. Fabio M. Claudio consulibus, gesta. Romae quum tribuni plebis novi magistratum inîssent, extemplo censoribus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello, tribuno plebis, dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno, adempto equo, tribu moverant, atque aerarium fecerant, propter conjurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique, fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. creati consules, ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt M. Atilius, et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M. Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules, Romam arcessiti, magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque, et de exercitibus, quibus quique praeessent, consuluerunt.

XLIV. Itaque provinciae, atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul: (eae binae erant legiones) M. Aemilius praetor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegae, praetori urbano, mandatâ, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt; ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M'. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo propraetori provincia vetus: T. Otacilio classis. exercitus nulli additi novi. M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione, et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam praeerat, et Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae

jussae, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta, bella munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurârunt, quae nunciata erant. Murus, ac portae tactae ; et Ariciae etiam Jovis aedes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris : navium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, visae ; et in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse ; et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti anteirent ; praeter undecim fasces equo praevectus, senex, ut consul animadvertere proximum lictorem jussit, et is, ut descenderet ex equo, inclamavit, tum demum desiliens, "Experiri," inquit, "volui, fili, satin' scires consulem te esse."

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi communis hostis : qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos, quumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpiùs videatur novam referre proditionem proditis olim ; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis ; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem, tertium transfugis documentum esset. Contra ea consulis pater, Fabius, temporum oblitos, homines in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria agere aiebat : qui, quum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent ; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat ; cui dubium esse, quin brevi, deserta ab sociis, Romana res foederibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit ? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio, in praesentia habitum, liberâ custodiâ haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus : perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus veniae. Fabio assensum est. catenisque ligatus traditur et ipse, et comites : et auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur : nocte clausum asservabant. Arpis domi primum

desiderari quaerique est coeptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit; metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus, quia et ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum jam pridem habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique: ceterum, ut irae magis, quam avaritiae, datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit; conjugemque ejus ac liberos, in castra accitos, quaestione prius habitâ, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum institit oppugnare. ubi, quum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, quâ maxime neglectam custodiam vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque, viros fortes, eis praefecit, et milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, viâ infrequenti per desertam partem urbis: eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere, jubet, et, tenentes partem urbis, cornu signum dare, ut ceterae copiae admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: et, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, subfugere in tecta coëgit: sonituque primò largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde aequaliorque accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines, in via paribus intervallis dispositos, canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam et imbre conquiescente, et propinquâ luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portae, occupâssent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique et Romani; atque inde colloquia coepta fieri, percunctantibus Romanis quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam

Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se, venum a principibus datos Poeno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque datâ inter signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus Karthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Karthaginiensibus portae patefactae, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, praeterquam unius veteris proditoris novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operâque eorum forti ac fideli persaepe respublica usa est. Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim, nobiles Campani, per speciem praedandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praeerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero praetore, Sempronio Tuditano, oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, et aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Aequimaelio, Jugarioque vico. in templis Fortunae ac matris Matutae, et Spei extra portam, late vagatus, ignis sacra profanaque multa absumpsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperae essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adjicèrent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat, rex Numidarum, subito Karthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent; et pollicerentur, si perseveraret urgere bello Karthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et adnisuros, ut in tempore et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatae disciplinae, animum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret: rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte; cui si aequari robore virium velit, et

sibi pedites comparandos esse: et ad id multitudine hominum regnum abundare; sed armandi, ornandique, et instruendi eos, artem ignorare. omnia, velut forte congregatâ turbâ, vasta ac temeraria esse. Facturos se in praesentia, quod vellet, legati responderunt; fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobâssent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia Karthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum, instruendo et decurrendo signa sequi, et servare ordines, docuit: et operi aliisque justis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatisque aequo campo signis justo proelio Karthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Karthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiae (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum; ceterum juvenem eâ indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quam accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africae esset, docent, melius fore Galae quoque Karthaginiensibus jungi quam primum: antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant, opprimi Syphacem, nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse. Facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Karthaginiensium legionibus conjunctis, magno proelio Syphacem devicit. Triginta millia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undique barbaris ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam, angusto diremptam freto, trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloriâ per se, sine ullis Karthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberûm juventutem eâdem mercede, quâ pacta cum Karthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

LIBER XXV.

EPITOME.

II. *P. CORNELIUS Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis factus est.* VIII, *&c. Hannibal urbem Tarentum, praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit.* XII. *Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt.* XIII, XIV. *A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem, Poenorum ducem, prospere pugnatum est.* XVI. *Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est.* XIX. *Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petîsset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrâsset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu caesus est.* XXI. *Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit. in quo proelio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit.* XXII. *Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus.* XXIII, *&c. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captae Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est.* XXXIII, *&c. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt; prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispaniam iverant:* XXXVI. *amissaque ejus provinciae possessio foret, nisi, L. Marcii, equitis Romani, virtute et industriâ contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia caesa, ad mille octingentos triginta capti, praeda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.*

I. DUM haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino aestatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Vejentanus, praefectus sociûm, pro-

speris aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est: minimumque jacturae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor, et ante publicanus omnibus malis artibus et reipublicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit, et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magnâ ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut dii, repente alii viderentur facti. nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam, ac foro Capitolioque, mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsa; et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessae artis usu exercebant. Primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur: deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum, conati essent, haud procul afuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio, praetori urbis, negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatusconsultum recitavit, et edixit, ut, quicunque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam, haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus, pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso, decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Caepio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus; sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causâ dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Fulvius

Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti aedilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset; "Si me," inquit, "omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo." Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilitia largitio haec fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem unum instaurati, et congei olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusârunt: quasdam ex iis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati; et Jovis epulum fuit ludorum causâ.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius, consulatum ineunt. Et praetores provincias sortiti sunt: P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat; Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale, et binae legiones decretae: alter a Q. Fabio, superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo, acciperet. Praetorum, Fulvii Flacci, quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis Claudii, quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent; supplementum in eas quisque scriberet sibi: M. Junio in Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium, provinciaeque Lucani et Galliae cum suis exercitibus prorogatae: item P. Lentulo, quâ vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusae, et quâ Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Graecia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scaevolae: Hispaniae P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duae urbanae legiones a consulibus scriptae, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiâque neminem in civitate habuerat, praeter T. Pomponium Vejentanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Karthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, quae vera renunciaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata; quia

Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis, Sp. et L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentûm millium aeris mulctam M. Postumio dixerunt. cui certandae quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; peroratâ causâ, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca, tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summoverunt: sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascae instare, ut concilio diem eximeret. populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum praesidii esset, turbandae rei causâ publicani per vacuum in summoto locum cuneo irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, "Nonne videtis," inquit, "vos in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?"

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audaciâ publicanorum: M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse: decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupâsse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint; et comitia, quae reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Haec quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam, et pernicioso exemplo, factam senatus decrêsset: confestim Carvilii, tribuni plebis, omissâ mulctae certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci, jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire, ipsi aquâ et igni, placere, interdici. Singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere, coeperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent,

in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes, plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat; et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censurâ insignis; et P. Licinius Crassus, qui et aedilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo, praeter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ curuli non sedisset. Consules quum aegre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novae urbanae legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus absistere eos incepto vetuit, et triumviros binos creari jussit: alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, et conciliabulis, omnem copiam ingenuorum inspicerent; et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent. tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt: e quibus unus, potestate dicendi factâ, "Consulem," inquit, "te, M. Marcelle, in Italiam adîssemus, quum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est, nisi hoc sperâssemus, in provinciam nos, morte regum turbatam, ad grave bellum adversus Siculos simul Poenosque mitti, et sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse; sicut patrum memoriâ, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et reipublicae et nostra fortuna esset. Sine, quaeso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur,

sed culpâ, periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et provincias obtinere, audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in haec vilia capita saevi? et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit, milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Vejos transfugerat, reciperaretur; et Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae remissae in Samnium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui hâc suâ ignominiâ laetatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugae aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt; unde consul cum equitibus septuaginta fugit; unde nemo superest, nisi quem hostis, caedendo fessus, reliquit? Quum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicae nos reservâssemus; quod ad consulem Venusiam redîssemus, et speciem justi exercitûs fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quae tamen semel navatâ reipublicae operâ, et uno felici proelio, recuperârunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus; ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae finem nec virtutis praemium petimus; modo experiri animum, et virtutem exercere, liceat. laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum, officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Poenus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terrâ marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus, resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. operae pretium habent, liber-

tatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus. congredi cum hoste liceat, et pugnando quaerere libertatem. Vis tu mari, vis terrâ, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat; quoniam, quicquid postea viximus, id omne destinatum ignominiae est."

VII. Sub haec dicta, ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suae, esse dixit: senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hae literae ad novos consules allatae, ac per eos in senatu recitatae sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod e republica fideque sua duceret; dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergô donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset. Comitia deinde a praetore urbano de senatûs sententia, plebisque scitu, sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: et triumviri bini; uni sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis aedibus Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant. Tempestates foedae fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de coelo multa: duae in Capitolio aedes; vallum in castris multis locis supra Suessulam; et duo vigiles exanimati. murus, turresque quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causâ diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: et per eosdem dies sacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis, esset, causa forte extrinsecus maturandae ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romae quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore curâ, quia nec ipsis, nec civitati eorum, fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis aedituis duobus, quum primis tenebris custodiâ eduxisset; ipse, comes occulti itineris factus, profugit. Luce primâ vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque, approbante populo, caesi, de saxo dejiciuntur.

VIII. Hujus atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatium animos irritavit, quum publice, tum etiam

singulos privatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate, aut amicitiâ, contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi, prius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi, ad eum proficiscuntur. et, quum haud procul castris abessent, ceteri silvâ prope viam sese occuluerunt: Nico et Philemenus, progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum et causas consilii sui, et quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent praedandi causâ se urbe egressos, pecora Karthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea praeda juvenum est: minusque, iterum ac saepius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno pensuros, praesidiumve invitos recepturos: prodita praesidia Karthaginiensium fore. Haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi, redeundique in urbem, frequentiorem facere: (et erat venandi studio insignis) canesque, et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex praeparato ablatum, reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

IX. Ceterum, postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum, ac levitate armorum, aptissimos esse ratus est, electis, quartâ vigiliâ noctis signa movit. praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; praegressos retraherent, obvios occiderent, ut praedonum magis, quam exercitûs, accolis species esset. ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem nunciato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, viâ omnes irent; nec diverti quenquam, aut excedere ordinem agminis, paterentur, et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quae vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultra

motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubiâ nocte movit. dux Philemenus erat, cum solito captae venationis onere. ceteri proditores ea, quae composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portulâ assuetâ venationem inferens, armatos induceret; parte aliâ portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterraneâ regione orientem spectabat. aliquantum intra moenia includuntur. Quum portae appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque. idem redditum ab Nicone signum: extinctae deinde utrinque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico, ex improviso, adortus sopitos vigiles, in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulae parte aliâ, quâ commeare assuêrat, appropinquabat. nota vox ejus et familiare jam signum quum excitâsset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiae onus; portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. ingressi deinde, triginta fere armati ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: et agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Poenus, in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet; tumultu orto, Romanos passim caedi, oppidanis parci. sed, ut fieri id posset, praecipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Praefectus, primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scaphâ, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat. nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata: et, inscienter a Graeco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita tum dubitationem exemerunt; et Graeci, Romanos passim caede stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, et Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus; tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare jubet. Convenere omnes, praeterquam qui, cedentes in arcem, Romanos

ad omnem adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne allocutus Tarentinos, testatusque, quae praestitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum inscribere : se domos eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo dato diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissâ, quum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est ; et fuit praedae aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit : quam quum et mari, quo in peninsulae modum pars major circumluitur, praealtis rupibus, et ab ipsa urbe muro et fossâ ingenti, septam videret, eoque nec vi, nec operibus, expugnabilem esse ; ne aut seipsum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit : non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri ; et, si ferocius procucurrissent, magnâ caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi coeptum opus est, patefactâ repente portâ, in munientes impetum fecerunt Romani : pellique se statio passa est, quae pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresque, et longius, pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat ; nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, impeditaque alia opere jam coepto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam praecipitavere, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur : modicoque post intervallo murum etiam eâdem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret : ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus, (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossâ divisa. Quum jam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes ; nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae, in peninsula posita,

imminet faucibus portûs, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes praesentes difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros aut dedituros se hostes. Assentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse censebant. Punicas enim naves, ex Sicilia accitas, id posse facere: suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, quum claustra portûs hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? "Evadent," inquit Hannibal. "Multa, quae impedita naturâ sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis: planae et satis latae viae patent in omnes partes. Viâ, quae in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magnâ mole; et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: et illinc mari, hinc terrâ, circumsidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus, capiemus." Haec oratio non spem modo effectûs, sed ingentem etiam ducis admirationem, fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: et machinae ad subducendas naves admotae, munitumque iter, quo faciliora plaustra, minorque moles in transitu esset. Jumenta inde, et homines contracti, et opus impigre coeptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portûs anchoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. plures, propioresque aetate memoriae rerum, hoc anno tradunt factum.

XII. Romae consules praetoresque usque ante diem quintum Kalendas Maias Latinae tenuerunt. eo die, perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, et, quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo praetori, Sullae, tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius, post rem actam editi, cum rato auctoritas eventu alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta clades in haec ferme verba erat: "Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec complêris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus, atque avibus ferisque, quae incolunt terras, iis fuat esca caro tua.

nam mihi ita Jupiter fatus est." Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem, agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae genere. "Hostem, Romani, si expellere vultis, vomicamque quae gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis praeerit praetor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior; nam is divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide." Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros de ludis Apollini, reque divinâ faciundâ, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres, Apollini ludos vovendos faciundosque; et, quando ludi facti essent, duodecim millia aeris praetori ad rem divinam, et duas hostias majores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, ut decemviri sacra Graeco ritu facerent, iisque hostiis: Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove feminâ auratâ. Ludos praetor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Haec est origo ludorum Apollinarium, victoriae, non valetudinis, ergô, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus spectavit: matronae supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit.

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnae obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit: inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; praesidiis datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, quâ die in castris ad accipiendum frumentum praesto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque a

Campanis actum. paulo plus quadringenta vehicula missa, et pauca praeterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se comparâssent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitûs parte profectum frumentatum: per quaestorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam, et militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quartâ vigiliâ profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci et munimenta defenderunt, quae nullâ ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce primâ proelium ingens accensum est; nec vallum modo tutantur Poeni, sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, absistendum temerario incepto, ait: tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum; dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum ejus se acciturum, totumque eo versuros bellum. Haec consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum, aspernantium tam segne imperium, disjecit. Proxima portae hostium erat cohors Peligna: cujus praefectus, Vibius Accuaeus, arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum alterâ parte, Valerio Flacco, tribuno militum tertiae legionis, exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, "Jam hoc signum et hic centurio," inquit, "intra vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt." Manipulares sui primùm transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam

et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum, et civium legio esset. Itaque, pro se quisque, omnes per aequa atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires, sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec permunita, castra. Caedes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis, supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et jumentorum apparatu, capta. et alia ingens praeda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum îsset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, praedamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque. et donati, quorum operâ castra hostium capta erant: ante alios Accuaeus Pelignus, et T. Pedanius, princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, auditâ suâ pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse. ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Karthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal, curae sibi fore rem Campanam pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae, praesidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exigua spe, vocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundem hostes vocabant sollicitabantque. et erat satis validum praesidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eâdem orâ maris et Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac

nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat, quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiduciâ, quam juventutis Thurinae. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni quum agrum Thurinum ingressi essent; Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit, Mago cum equitatu, tectus collibus ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinae et hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Karthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore, equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, instare Poenum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. Itâ exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunae, et tradendam urbem victoribus, censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt. Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum; Karthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quae jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis, cum equitatu ac levi armatura, Beneventum venire jubent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti, triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo, ex occulto allapsi, edêre jecur conspectique repente ex

oculis abierunt. id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius extares servarentur; iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiisse. Quum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque; nullâ tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat; et jam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus praetor. Is, mutatâ repente voluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos, satis habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo acceptâ, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Poenum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies composita gerendae rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: Rem se, ait, magnam inchoâsse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi operâ opus esse. omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu descîssent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum; quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret, Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniae dandae, fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Haec ab se, ait, dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle eos, praesentisque contingere dextram; id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turmâ equitum e castris profectus, duce hospite in insidias praecipitatur. Hostes subito exorti: et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle silvâ ac montibus septâ circumventis, praeter mortem? id referre, utrum, praebentes corpora, pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata

armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suae morti inventurum. Inter haec dicta paludamento circum laevum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et, quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum praesidio, vivum capere Poeni nituntur. ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Haec vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant, a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quae volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui, aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quae ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suae cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt: eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites, palatos passim, revocarunt: et, vixdum instructâ acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia, superbae suopte ingenio, genti crevit, multisque proeliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius

Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius, ante defectionem Campanam, liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quae pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria, etiam in discidio publicorum foederum, privati juris, paulum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, "Provoco te," inquit, "ad pugnam, Crispine," Badius. "Conscendamus equos, summotisque aliis uter bello melior sit decernamus." Ad ea Crispinus, nec sibi, nec illi, ait, hostes deesse, in quibus virtutem ostendant; se, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali caede dextram violet: conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere, hospitalem hostem appellans, simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. si parum, publicis foederibus ruptis, dirempta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renunciare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum: nihil foederatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur. Diu cunctantem, Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque, tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hastâ transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parmâ atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, et cruentam cuspidem, insignis spoliis, ostentans, cum magna laude et gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, et donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum, postquam pugnari coeptum est, equitum maxime incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies, donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre proelium erat: quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito, utrinque signum receptui datum: reductique in castra prope aequo

Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capuâ Hannibalem, nocte, quae secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit. Postero die, quum vacua castra esse Romanorum nunciatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto hoste, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit: Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit, cognomine Poenula, insignis inter primipili centuriones et magnitudine corporis et animo. is, perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam praetorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. Se, peritum et hostis et regionum, brevi operae pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum, tanquam eaedem militares et imperatoriae artes essent. data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit, ubi Hannibal, nequicquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitatâ et, donec dux stetisset, Romanâ acie. Postquam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si suâ temeritate contractae cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii aliâ peste, absumpti sint.

XX. Capua a consulibus iterum summâ vi obsideri coepta est: quaeque in eam rem opus erant comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius maximus muniverat) praesidium impositum, ut mare proximum et flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius praetor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum, super eam cladem, quae in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summâ fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto discrimine, desertos volebat socios: sed, prospero ex temeritate

unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitûsque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium praetorem, Apuli legati nunciabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu et ipsum et milites, praedâ impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiae esset. Quum saepe aliàs, tum paucis diebus ante, expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoneam Romanae legiones et praetor Fulvius erant. quo ubi allatum est hostes adventare, prope est factum, ut injussu praetoris, signis convulsis, in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris, et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci, ad arma vocantes, sciret, haud dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque, et silvis, disponit; qui, signo dato, simul omnes e latebris existerent: et Magonem ac duo ferme millia equitum, quâ fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte praeparatis, primâ luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam suâ ullâ spe, quam militum impetu fortuito, tractus. itaque eâdem temeritate, quâ processum in aciem est, instruitur ipsa acies, ad libidinem militum, forte procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio et sinistra ala in primo instructae, et in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quacunque impetum fecisset hostis, perrupturos; nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem, admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo, aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux, stultitiâ et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera, a fronte pulsa, a tergo atque alis circumventa, acies eo usque est caesa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades, super aliam alia, Romam quum essent nunciatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit. sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Laetorium, M. Metilium, qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent; darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, (id, quod post Cannensem accidisset cladem) et ut desertores

de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Haec omnia intentissimâ curâ acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambò circumsederunt urbem, et Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta; tres et exercitus, diversis partibus opus aggressi, fossâ valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis; obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literae a P. Cornelio praetore missae, ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent: liberos fore, suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exîssent. post eam diem quique exîssent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero. Ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinae potiundae. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi, legati vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitûsque, intestinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret; quanquam nec vi capi videbat posse, inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ, urbem, nec fame, quam prope liberi ab Karthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis

abhorrebant, pulsi) colloquiis suae partis tentare hominum animos jussit, et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis: et idem saepius eodem modo alii atque alii. postremo ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam, Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi et Epicydae cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Aetolorum, cujus gentis socii Lacedaemonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo quum saepius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantum proxime conjecturâ poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristinâ opinione suâ et ceterorum omnium ratus esse, et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. sed, quum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur: quam obtulit transfuga, nuncians, diem festum Dianae per triduum agi, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrare, et ab Epicyde praebito universae plebei, et per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde, ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceterae admotae, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut

semigraves potabant. paucos tamen eorum, oppressos in cubilibus, interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magnâ vi refringi coepta; et e muro ex composito tubâ datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi apertâ, gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. nam, simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, praecipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque, et, in vastae magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captae prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit; non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinae atque Insulae inveniret portas. Marcellus, ut, moenia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymâsse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim vetustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersae, et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant, et tot bella cum Karthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque: praeter ceteros Hiero, quum recentissimae memoriae rex, tum, ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horae arsura omnia, et ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam admoveret, praemittit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae, quibus nulla erat per conditiones veniae spes: ii nec adire muros, nec alloqui, quenquam passi. Itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. tumulus est in extrema parte urbis, versus a mari, viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode situs ad commeatus excipiendos. Praeerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus; ad quem missus a Marcello,

Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham (nomina partium urbis, et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrâsset loca, contineri ab discursu miles avidus praedae non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt, precantes, ut a caedibus et ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus violaret: cetera praedae futura. castraque tectis parietum pro muro septa. portis regione platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturnâ felicitate cumulata bona egessere. Inter haec et Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, quâ propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syracusanis relictis: edoctisque Karthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto praesidioque addito, unâ curâ erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietae stationes utrinque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit; et classis Punica littori, quod inter urbem et castra Romana erat, appulsa est, ne quid praesidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes praebuerunt, quam certamen. nam et Crispinus Hippocratem non repulit tantum munimentis, sed

insecutus etiam est trepide fugientem: et Epicydem Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni, et locis naturâ gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis aestûs per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primò temporis ac loci vitio et aegri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus aegrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut assidentes curantesque, eâdem vi morbi repletos, secum traherent; quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis, justoque comploratu, prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique aegros, aegri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Poenorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas coelo aquisque adsuêrant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum vidêre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt: at Karthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus, Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumpti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Karthaginem, ita expositâ fortunâ sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas, omni copiâ rerum onustas, secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Karthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, famâ primo, dein praeter spem morâ, quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque praebuisset; Epicydes, metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, traditâ Ach-

radinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat, classem in statione versa in Africam habentem: atque, timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanae, quam suae, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terrâ marique, inclusus urbe hostium, urgeretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes infestae circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum quâ subitâ territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam praetervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem, magna ex parte captae, urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quicquam moturus.

XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicydem Syracusis excessisse, a Karthaginiensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis traditam: legatos de conditionibus dedendae urbis, exploratâ prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos, ab exercitu Siculorum, aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset, neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quae pacta jam cum Marcello haberent, oblatâ spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis, Polyclitum, et Philistionem, et Epicydem, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis, et multitudine ad concionem vocatâ, et inopiam, quâ ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, quanquam tot mala urgerent, negârunt, fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse, et obsidere urbem coepisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent.

Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et praefectis ejus occisis, Karthaginiensibus omni possessione Siciliae terrâ marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent, (eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore) simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Praetores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, "Neque primo," inquit, "Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec postea pacem, tyranni caede compositam, Syracusanis quisquam, sed satellites regii, Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe, caede eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, moenia; nullam recusandam fortunam, quae imposita a vobis fuerit. Gloriam captae nobilissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle. quicquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famae ne credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse; quo quisque terrâ quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Karthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis, ostendat: incolumesque Syracusas familiae vestrae, sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas, tradas. Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: et illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit." Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugae, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt; quosque fors obtulit irati interfecere, atque omnia, quae in promptu erant, diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex praefectos creavere, ut terni Achradinae ac Naso praeessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis, quae acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, coepit, aliam suam ac perfugarum causam esse.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsâ eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendae poenae eorum

ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinae praefectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine arbitris Mericum nanctus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat) exponit: Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operae pretium faciat, principem popularium esse, seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti, libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terrâ marique clauso? Motus his, Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepisset, composuissetque agendae rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat sibi placere, legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quenquam, neque mittendum: et, quo intentius custodiae serventur, opportuna loca dividenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit. Omnes assensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portûs. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. Hoc quum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariae naves, instructae jam ante circumvectaeque, ad Nasum armatos exponunt; qui, improviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, quâ paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fugâ custodum. neque ullis minus praesidii, aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus, ut captam esse Nasum didicit, et Achradinae regionem unam teneri, Mericumque cum praesidio suis adjunctum, receptui cecinit; ne regiae opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, et iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui, per seditiones pulsi ab domo, intra praesidia Romana erant, respondit: Non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui

Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse; foederumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, poenas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam et oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra praesidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui praesidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte, consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa moenia Syracusana terrâ marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quaestor cum praesidio ad Nasum, ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque, missus: urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerant. Quum multa irae, multa avaritiae, foeda exempla ederentur, Archimeden, memoriae proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. aegre id Marcellum tulisse, sepulturaeque curam habitam: et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusae captae: in quibus praedae tantum fuit, quantum vix captâ Karthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybaeo transmisit: et, quum ante lucem portum intrâsset, onerarias frumento onustas cepit; egressusque in terram depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, praedamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus, frumento praedâque onustis, rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

XXXII. Eadem aestate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores, egressi hibernis, copias conjunxerunt. ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiae; quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum, eâ hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal, Gisgonis filius, et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius, Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exer-

citum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: et spes erat, satis superque ad id virium esse. illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal, et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitûs Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitûs, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti, ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricae, et praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: et, quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque proprie virium, in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud, quaerentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro, quantum posset, cedere statuit: in id omni curâ intentus, necubi hosti aequo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis eo tempore socius Karthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias saepe stationes omnia ingenti tumultu

turbaret. noctibus quoque saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum est; nec aut locus aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Poenis conjunxisset: dux cautus et providens, Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret, et, quocunque occurrisset loco, proelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoque T. Fontejo legato, mediâ nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Poeni, assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque proelium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem, conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori, et offerenti se ubi plurimus labor erat, latus dextrum lanceâ trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Haec pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est. ceterum, ut ad erumpendum inter Numidas, leviumque armorum alia auxilia, haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, aequantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: caesique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni, praecipiti jam ad vesperum die, nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortunâ usi, confestim e proelio, vix necessariâ quiete datâ militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubiâ spe, quum juncti essent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoriâ recenti laetos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubio parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat; sed moestum quoddam silentium erat, et tacita divinatio, qualis jam praesagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias, sentiebat, conjecturâ etiam et ratione ad suspicionem acceptae cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat: Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere

exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum, fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coïrent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde unâ nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos, hostes, praemissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt: ante noctem assecuti Numidae, nunc ab tergo, nunc in latera, incursantes. Consistere coeperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiae assequerentur.

XXXVI. Ceterum, nunc agendo nunc sustinendo agmen, quum aliquandiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e proelio suos Scipio: et collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatóres cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux coepit, si quo modo posset vallum circuminjicere. Sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo caedendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendae fossae, aliive ulli operi apta inveniri posset; nec naturâ quicquam satis arduum aut abscisum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem praeberet. omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas, illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exercitus, postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere, munitionis vero facies nova primò eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur: Quid starent, et non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas. Haec contemptim duces increpabant. ceterum, neque transilire neque moliri onera objecta, nec caedere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu, quum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique a victoribus, passim caedebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium caesum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circum-

datam, atque ita, exustis foribus, quas nullâ moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romae major, quam per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus amissi, et alienata provincia, et publica trahebat clades: Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque duces; Cnaeum tamen magis, quo diutius praefuerat iis, priorque et favorem occupaverat, et specimen justitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissaeque Hispaniae viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius, Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga collectis militibus, et quibusdam de praesidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fontejo, P. Scipionis legato. Sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris, convehendisque commeatibus, consumptum: et omnia imperia milites, quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterum, postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transîsse Iberum, et appropinquare, allatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente, et offensare capita: et alii manus ad coelum tendere, deos incusantes; alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et increpante Marcio, quid in muliebres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos, et rempublicam secum, acuerent animos? et ne inultos imperatores suos jacere sinerent—quum subito clamor, tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. Inde, verso repente in iram luctu, discurrere ad arma: ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, et in hostem, negligenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Poenis: mirabundique, unde tot hostes tam subito exorti, prope deleto exercitu, forent; unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator, duobus Scipionibus caesis, exti-

tisset, quis castris praeesset, quis signum dedisset pugnae; ad haec tot tam necopinata, primo, omnium incerti stupentesque, referunt pedem: dein, validâ impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium caedes foeda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra, avidos adhuc caedisque et sanguinis, reduxit. Karthaginienses, trepide primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, primâ specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset coeptis, recepturum se afflictas res; aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum sui dempturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror etiam non suae fortunae consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocatâ, ita disseruit: "Vel mea erga imperatores nostros, vivos mortuosque, pietas, vel praesens omnium nostrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsâ grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus moerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo moerore libet. Praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, et excitant saepe somno; neu se, neu, invictos per octo annos in his terris, milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi jubent, et, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita, post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tanquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque famâ rerum gestarum) sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita proelia inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit proelium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinc-

tum esse nomen Romanum ; et, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saevitiâ fortunae emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestrâ, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed deferre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui : ut postmodo, praeparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa, conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus, castra tutati sitis ; nihil aliud respondeatis, quam, idipsum timentes, vos omnia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet : ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minime tuti sunt homines ; quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne, obsessi modo ipsi, atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertiâ vigiliâ noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor, in portis auditus, et primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, et inermes in cubilibus suis oppressos, illa caedes edatur, a qua vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. Scio, audax videri consilium. sed in rebus asperis, et tenui spe, fortissima quaeque consilia tutissima sunt : quia, si in occasionis momento, cujus praetervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequicquam mox omissam quaeras. Unus exercitus in propinquo est : duo haud procul absunt. nunc aggredientibus spes aliqua est : et jam tentâstis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternae eruptionis famâ contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnes copiae conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit ? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil, praeter noctis proximae opportunitatem, exspectemus. Ite, deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis." Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumptum : et major pars noctis quieti data est. quartâ vigiliâ movere.

XXXIX. Erant ultra proxima castra, sex millium intervallo distantes, aliae copiae Poenorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. in hujus silvae medio ferme spatio cohors Romana

arte Punicâ abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. et, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes caedunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, caedes, velut alienatos sensibus, nec audire nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii, obseptis itineribus, super vallum saliunt: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt; ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, caesique ad unum, omnes sunt. quanquam, etiam si quis ex ea caede effugisset, adeo raptim, captis propioribus castris, in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuncius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum, lignatum, et praedatum, quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoriâ, proelium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox proelium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem, injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique, quâ iter est, nisi quos caedes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium caesa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem vertit; captos ad mille octingentos triginta; praedam ingentem partam: in ea fuisse clipeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia caesa hostium: altero proelio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale; decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. et verae gloriae ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. monumentumque victoriae ejus de Poenis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clipeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietae deinde aliquandiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem illatasque clades, cunctantibus periculum summae rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tantâ fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, augeret ; ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, et parta belli jure : ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi, factum est ; quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primùm, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliae ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique : quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvae reliquiae belli circa Agrigentum Romanis : Epicydes et Hanno, duces reliqui prioris belli, et tertius novus, ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphoenicum generis, Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidae dati auxiliares : cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Karthaginiensium esset. Itaque, inclusi ad tempus moenibus Agrigenti, dux Poenus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiduciâ, magis, ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit ; et ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo proelio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris factâ, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo aegre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloriâ ejus, Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Karthaginiensi, misso ab senatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent : nam, si Mutinem opperirentur, et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus, se, qui Hannibalem,

subnisum victoriâ Cannensi, ab Nolâ repulisset, his, terrâ marique victis ab se, hostibus cedere; arma propere capere milites, et efferri signa, jubet. Instruenti exercitum, decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidae, nunciantes, populares suos, primum eâ seditione motos, quâ trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein, quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem praestitit. itaque et Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, praeterquam quod maximâ parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidae quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum caesa captaque, et octo elephanti. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor literas Capuam ad consules mitteret: dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules comparârunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Praetores deinde creati L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

NOTULAE QUAEDAM

IN

LECTIONES VARIANTES.

IN LIBRUM XXI.

Cap. I. lin. 16. De Hannibalis in Romanos odio vid. Lib. XXXV. c. 19. et Nep. Hann. c. 1.

2. II. l. 3. *Ut appareret majus* EUM, nempe *Hamilcarem*. Alii perperam intelligunt de *Hannibale* dictum.

3. VIII. l. 9. *Et non sufficiebant* (*jam enim feriebantur arietibus*) *muri, quassataeque multae partes erant.* Ita hunc locum legit et distinguit cel. J. F. Gronovius; quem seqnuntur Drakenborchius et Ruddimannus. At potior videtur interpunctio nostra, quâ verba *non sufficiebant*, non ad muros, sed ad oppidanos referuntur. "Nempe oppidani non sufficiebant ad omnia tuenda atque obeunda; quum aliis locis muri adhuc integri ariete ferirentur, aliis quassati ruinam minarentur, aliis jam dejecti ruinis urbem nudâssent." DUKERUS. Pari modo Virgilius:

Quum tamen omnes
Ferre juvat subter densâ testudine casus.
Nec jam SUFFICIUNT: *nam*, &c. Aen. IX. 515.

4. IX. in fine. *Literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari* PRO *Romanis posset.* Quum locutio *gratificari* PRO *aliquo* prorsus inaudita sit, neque alibi apud probos auctores reperiatur, vix dubitare possumus, quin vetus ac vera lectio fuerit P. RO. i. e. *populo Romano*; et vocem *Romanis*, pro interpretamento in margine positam, inde in contextum irrepsisse. Ita Lib. XXV. c. 4. Postumius Pyrgensis dicitur *suffragium populo Romano extorsisse:* ubi plerique ex libris scriptis, simili errore, habent *populorum extorsisse;* POPULORUM viz. pro POPULO ROM.

5. XVII. in fine. *Eodem anno versa in Punicum bellum.* "Omnes scripti deficiunt τῷ *anno.* Nec minus editt. veteres. in prima invenio Moguntina. Sed suppleverunt, qui τὸ *eodem* leviter corruptum esse non animadverterunt. Scribendum *Gallia provincia*, NONDUM *versa in Punicum bellum, habuit:* hoc est, priusquam eo adducerent ambo con-

sules copias suas Hannibali opponendas : priusquam ea sedes et campus belli Punici fieret." J. F. GRONOV.

6. XX. initio. Nomen populi, quem primum adierunt Romani legati, excidisse putant viri docti. Gronovius pater IN ARVERNIS *nova* legendum conjicit: Gron. filius, RUSCINONE *terribilis species visa est.* Matthaei nomen *Illiberi* in *terribilis* corruptum esse suspicatur.

7. XXI. l. 12. *Quae cuique ibi cara* SINT. Pro *sint*, Gronovius rescripsit *sunt*, etsi omnes fere libri scripti in lectionem vulgatam conspirent; quia scilicet, ut ipse ait, *non est dubium, quin sint.* Gronovium omnes deinceps editores secuti sunt. Nobis tamen videtur, omnino restituendam esse lectionem vulgatam *sint.* Etsi enim non dubium est, QUIN *cuique domi cara fuerint*, Hannibali tamen dubium erat, QUAENAM HAEC ESSENT.

8. XXII. initio. *Atque ideo* HAUD *minus, quod*, &c. Omnes, quotquot viderimus, editores vocem *haud*, quae in libris omnibus, tam scriptis, quam editis, comparet, delendam censent, utpote sensum corrumpentem: perperam, ut nobis videtur. Ita enim ellipsis supplenda est: *atque ideo haud minus* ita ratus est, *quod*, &c. Nam, quae sequuntur verba—*quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis*—rationem continere videntur, non quare Hispania non esset negligenda, sed quare Hannibal *ratus sit*, eam non esse negligendam.

9. Ibid. l. 16. Drakenb. post Cluverium, et omnes inde a Drakenb. hunc locum interpungunt—*atque inde, profectus praeter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit.* At, quum verbum *proficiscor* initium itineris denotat, quomodo, sodes, Hannibal *praeter* Etovissam urbem *proficisci* poterat ? Ita distinximus, ut sententia sit—Hannibal praeter Etovissam urbem exercitum ducit, ad Iberum maritimamque oram; quo modo Livius loquitur, tum alibi, tum in fine cap. seq. *Reguli Gallorum exercitum, per fines suos, praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt.*

10. XXV. l. 29. *Ad...cecidisse.* Ita excudendum curavimus, quia numerus occisorum excidisse videtur. Libri scripti habent *cecidisse, ad cladisse, accedisse, ad cecidisse, accidisse, occidisse, accessisse ;* et cod. Gudianus *ad* c. *cecidisse.* Vel D, numeri quingenarii nota, intercepta fuisse videtur literâ finali vocis AD ; vel C, numeri centenarii nota, literâ initiali vocis *cecidisse ;* vel denique utrumque simul evenire potuit. Legendum igitur videtur vel D. vel C. vel denique DC. *cecidisse constabat.* E MS. Gudiano *ad* c. *cecidisse* in contextum libenter reciperemus, nisi hoc parum videretur pro illo *multâ caede.*

Lectio vulgata *accisas res* in edit. Mediolan. est, et, ut Gronovius ait, Mediolani conficta. Eam tamen omnes deinceps editores servârunt, etsi in nullo extet codice. *Res accisae* sunt res prope caesae, sive caedendo infirmatae, metaphorâ, ut videtur, ab arboribus desumptâ. ACCIDUNT *arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint alces, infirmas arbores affligunt, atque una ipsae concidunt.* CAES. B. G. VI. 27. *Quanquam sunt* ACCISAE RES, *tamen* EFFERENT *se aliquando, et ad renovandum bellum* REVIRESCENT. CIC. de Prov. Cons. C. 14. Strothius, vir doctus, existimat, translationem desumptam esse ab *avibus, quibus alae amputantur :* minus bene.

11. XXVII. initio. *Equites virique,* Anglice, *Horses with riders, and*

men: ita enim vocem *equites* intelligebat, qui primus hujusmodi locutionibus fuerit usus. Sic et Caesar: *Capti homines* EQUITES*que producebantur.* B. C. II. 39. "Pleraque veterum aetas et *hominem equo insidentem*, et *equum* QUI INSIDERETUR, *equitem* dixerunt." A. Gell. XVIII. 5. "Omnes antiqui scriptores, ut *hominem equo insidentem*, ita et *equum*, CUM PORTARET HOMINEM, *equitem* vocaverunt. Et apud Maronem, qui antiquae Latinitatis diligens fuit, ita intelligendum est: *atque* EQUITEM *docuere sub armis*, id est, docuerunt equum *portantem* hominem, *insultare solo, et gressus glomerare superbos.*" MACROB. VI. 9. Haec Virgilii verba ita esse intelligenda luce clarius videtur, quicquid contra disputent viri docti, Burmannus et Heynius; qui, veterum Grammaticorum sententiam non assecuti, vocem *equitem*, non pro equo hominem portante, sed pro *equo* simpliciter, accepisse videntur. Hanc vocem eodem sensu usurpavit Propertius:

Et disco, quâ parte fluat vincendus Araxes,
Quot sine aqua Parthus millia currat EQUES.

Lib. IV. iii. 35.

ad quem locum consule Broukhusium.

Alia tamen videtur esse ratio locutionis *milites equitesque*, quae apud scriptores Latinos ubivis fere obvia est, quamque Davisius (ad Caes. B. C. II. 39) cum illa altera confundit. Hic enim milites videntur esse ὅπλιται, pedites legionarii, sive, ut vocat Livius, *de legione milites, κατ' ἐξοχὴν* ita dicta; qui potissima pars exercitûs erant, quorumque primarius in proeliis usus. Hujus locutionis exempla vide apud Gronov. ad Liv. XXVIII. 1.

12. XXVII. l. 17. Lectio vulgata, *profecti ex loco*, nihili est. Pro *ex loco prodito*, Gron. *ex loco propinquo* rescribendum conjicit. At in uno codice, pro *prodito*, est *debito;* unde, ex Clerici conjectura, omnino legendum videtur: *Postero die profecti, ex loco* EDITO *fumo significant se transîsse.*

13. Ibid. l. 20. *Equites fere propter equos nantes.* "*Navium agmen superiore* fluvii *parte transmittens equites*, qui *fere*, sive quorum plerique erant *propter*, seu prope, *equos nantes, tranquillitatem praebebat lintribus infra trajicientibus.* Addit vocem *fere*, quia non omnes equites prope se habebant equos nantes: siquidem, ut infra memoratur, aliquot equos instratos frenatosque in naves imposuerant." CREVIER.

14. Ibid. l. penult. Pro *instructos*, omnino legendum *instratos*, prout habent duo bonae notae codices.

15. XXVIII. l. 3. *Quanquam* ET *ex adverso.* Vocula *et* in quibusdam codd. non apparet; et recidendam conjicit Crevier. Sed Livius forte orationem orsus est quasi subnexurus ET *clamor ortus a tergo;* deinde, immutatâ structurâ, subtexuit aliâ ratione, *jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor.*

16. Ibid. l. 10. Pro *ultro*, Lib. Cantabr. et unus ex Crev. codd. *utroque*, Flor. *ultroque*, ultimâ syllabâ notis additis expunctâ: alii *ultro pellebantur;* quam lectionem Crevier interpretatur: "postquam, vim facere conati, non modo vana moliebantur, sed *etiam* pellebantur."

17. XXXI. l. 7. *Ibi Arar Rhodanusque amnes.* "Legendum est *Ibi Isara.* Hoc probant quum alia multa, tum hoc vel maxime, quod Polybius, quem hîc vertit noster, in insula illa quam describit, in ipsa, inquam, insula, non *prope*, quemadmodum Livius, dicit incolere Allo-

broges. Allobroges autem non inter Rhodanum et Ararim, sed inter Rhodanum et Isaram incolebant." CREVIER. Vid. Cluverii Ital. antiq. 367. Huic emendationi favet cod. Cantabr. qui habet *Bisarar*, et unus ex Drakenb. codd. qui *ibi Ara* exhibet. In cod. Cantabr. R litera ex voce seq. *Rhodanus* accrevisse videtur.

18. XXXI. l. 20. *Ad laevam in Tricastinos iter flexit.* "Nihil de hoc Hannibalis itinere habet Polybius. Et sane non facile intelligitur, quomodo Hannibal, qui adversâ ripâ Rhodani ad Isaram pervenerat, Tricastinos inde petens, ad laevam iter flexisse dicatur, qui potius vestigia relegebat sua." CREV. Si locus sanus sit, verba *ad laevam* respectu Romae degentium dicta, non Hannibalis, existimandum est, quemadmodum *ultra Iberum* c. V. supra.

19. XXXIII. l. 8. *Perversis rupibus juxta invia ac devia assueti discurrunt.* Haec non intelligo. Interdum subit *per versis* legere, et explicare, per loca eversis rupibus invia, utpote assueti, discurrunt, vel, ut multi codd. *decurrunt.* Sic apud Plin. *regio rupibus invia*, et apud Ovid.

> *Gens fuit et campis, et equis, et tuta sagittis;*
> *Et circumfusis* INVIA *fluminibus.* Fast. V. 581.

Crevier legit *decurrunt*, et interpretatur: "Per *infestas molestas*que rupes, decurrunt haud aegre, utpote assueti, invia pariter ac devia; id est, et ea in quibus nulla via erat, et ea quae a via trita divertebant."

20. Ibid. juxta finem. *Captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. Captivorum pecoribus* a Valla est, quum libri habeant *captivo ac pecoribus.* Et, quum Polybius, quem noster hic vertit, habet; Εἰς δὲ τὸ μέλλον ἔσχε μὲν καὶ ΣΙΤΟΥ καὶ θρεμμάτων ἐπὶ δυεῖν καὶ τρισὶν ἡμέραις εὐπορίαν, vix dubitamus, quin cum Strothio legendum sit *captivo frumento ac pecoribus*, τῷ FRUMENTO librariorum incuriâ omisso.

21. Ibid. Pro *primo perculsis*, Gron. et Crev. conj. *proelio perculsis.*

22. XXXV. l. 7. *Elephanti, sicut praecipites per arctas vias magnâ morâ agebantur.* Pro *praecipites*, Gron. conj. *principes*, quia cap. super. elephanti primum agmen fuisse dicuntur. At Crevier *per arctas et praecipites*, vel *praecipitesque vias.* Et sane duo ex libris scriptis habent *arctas praecipites vias*, absque copulativo. Sed quum *praeceps* dicitur de locis proclivibus ac praeruptis, unde facile quis *praeceps* cadere potest, quid impedit, quo minus dicatur de elephantis, aliisve animalibus, in ejusmodi locis ad lapsum pronis? Sic accepit vir de literis humanioribus bene meritus, Fr. G. Doering: "Cum in *praecipites* causa latere videatur, cur *magnâ morâ* acti sint, malim explicare *praecipites*, proni ad lapsum in locis declivibus et praecipitibus."

23. Ibid. in fine. *Ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui paululum titubâssent, haerere afflicti vestigio suo.* "Haec impedita sunt et obscura. Particula *nec* videtur in alienum locum temere immigrâsse. Sensus fortasse clarior esset hoc modo: *Ut neque sustinere se a lapsu possent, qui paululum titubâssent; nec haerere afflicti vestigio suo.* Nimirum nec poterant, qui paululum titubâssent, sustinere se a lapsu, nec afflicti, i. e. postquam lapsi erant, haerere vestigio suo, sive locum suum tenere. Nam in praecipitia et abrupta devolvebantur." CREVIER.

24. XXXVI. l. 11. *Quum super veterem nivem* INTACTAM *nova modicae altitudinis esset.* Ita libri scripti. At Crevier credit "rescri-

bendum esse *intacta;* quod epitheton, inquit, longe melius cadit in novam nivem, quam in veterem." Doering conj. *injecta.* Nobis videbatur Livium per epitheta *veterem* et *intactam* exprimere voluisse Polybiana, τὴν ΠΡΟΥΠΑΡΧΟΥΣΑΝ χιόνα καὶ ΔΙΑΜΕΜΕΝΗΚΥΙΑΝ ἐκ τοῦ πρότερον χειμῶνος.

25. XXXVI. l. 13. et seqq. ad finem capitis. Haec Liviana transitûs Alpium descriptio editoribus aequam prope difficultatem attulit, atque Poenis transitus ipse. Si conjecturae locus esset, post tot tantorum virorum conatus, libenter totum locum legeremus et distingueremus: *Ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est,* ET *per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur, tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, et in prono citius* PEDES *fallente: et, seu manibus in assurgendo seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis, iterum* CORRUEBANT; *nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant.* ITA *in levi tantum glacie tabidâque nive volutabantur.* Haec de hominibus: quae sequuntur, de jumentis dicta videntur. *Jumenta secabant; interdum etiam, tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa, jactandis gravius in* CONNITENDO *ungulis penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedicâ capta, haererent in durata et alte concreta glacie.* 1. Restituimus voculam *et,* quae vel a voce praecedente *est* intercepta fuisse videtur, vel in *est* corrupta. 2. Pro vulg. *pede se fallente,* Gronov. conj. *pedem fallente.* "Vide vero, num minori mutatione legi possit *pedes fallente,* ut ita sola tantum litera E expungenda sit, quae accrescere potuit, ex similitudine τοῦ F, quae vocis proximae initialis est." DRAKENB. 3. Pro *corruerent,* plurium codd. lectione, Gronovius conjicit *corruebant,* probante Crev. viz. CORRUEBANT pro CORRUERENT. Denique, pro *continendo,* Faber rescribendum censet *connitendo,* probantibus Dukero et Drakenb. i. e. dum nituntur assurgere; quam conjecturam confirmant Polybii verba κατὰ τὴν διανάστασιν. Turnebus quidem et Crevier putant, *continere* hic esse —se a prolapsione in lubrico retinere et cohibere conari. Sed, ut bene observat Dukerus, Polybius et Livius loquuntur de jam lapsis. Τὰ δ' ὑποζύγια διέκοπτεν, ὅτε πέσοι, τὴν κάτω χιόνα κατὰ τὴν διανάστασιν· διακόψαντα δὲ ἔμενε μετὰ τῶν φορτίων, οἷον καταπεπηγότα, διά τε τὸ βάρος, καὶ διὰ τὸ πῆγμα τῆς προυπαρχούσης χιόνος. POLYB. III. 55.

26. XXXVIII. l. 14. *In Taurinis.* Huic loco mederi conantur editores, alii aliter. Gronovius ita format:—AMISSA, *Taurinis quae Gallis proxima gens erat, in Italiam* DE*gresso.* Hanc conjecturam sibi multum placere testatur Crevier, itàque interpretatur, "Hannibali, postquam per Taurinorum regionem in Italiam descenderit, amissa apparuisse, defuisse, triginta sex millia hominum ex eo numero, quocum Rhodanum transierit." Omnino ejicienda videtur vocula *in;* quae in nullo scriptorum reperitur, et in Drakenborchii editione retinetur operarum incuriâ. verba *degresso* et *digresso* etiam facillime inter se permutantur. Si retinemus *amisisse,* syntaxis erit—*ex ipso autem audisse Hannibale, Taurinis, in Italiam degresso.*

27. Ibid. l. 16. Pro *et jugo,* quis dubitet, quin cum Gronovio legendum sit *ei jugo.*

28. Ibid. l. penult. *Sed ab eo.* Intellige, inquit Gronovius, vel *deo,* vel *heroe.* Sed, quum in uno ex libris scriptis legitur *ad eo,* non dubitamus

quin legendum sit *a deo.* Hic deus *Peninus* vocatur in lapide antiquo, in his ipsis Alpibus in magno viz. monte S. Bernardi, invento. Consule Drakenb. qui erudite de hoc loco egit.

29. XL. l. 20. Pro *pene,* Gronovius conj. *foede.* Crevier vocem *pene* delebat, quam ortam putabat ex repetitione primarum literarum sequentis verbi *perierint.*

30. XLIII. initio. *Dum sic aliquot.* Omnino cum Gronovio corrigendum—*quum sic aliquot.*

31. Ibid. l. 8. *Dextrâ laevâque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circa Padus amnis,* &c. Mirum in modum τὸ *habentibus* vexavit interpretes, incertos quo referendum sit. J. F. Gronovius, Graevius, alii, assentiente Crevier, malebant *habentes.* At omnes scripti *habentibus* tuentur, neque verisimile est, librarios omnes mutâsse *habentes,* quod facilius est, in difficillimum *habentibus.* Jac. Gronovius, contra, eliminare volebat verbum *claudunt,* et uno tenore legere, ita ut tam *duo maria,* quam *nullam navem,* a dativo *habentibus* penderent, qui dativus ad superius *vobis* referendus esset. Sed cel. Drakenborchio accedimus, cui nimis audax videbatur, invitis omnibus scriptis, totam vocem *claudunt* ejicere. Nobis explicandi ratio, quam Strothius proposuit, magis probabilis videtur; nempe, ut ad *claudunt* non intelligamus *nos,* sed ex sequentibus *effugium.* 1. "Nemo, inquit, dubitabit, quin facillimus esset locus, si Livius scripsisset: *Dextrâ laevâque duo maria claudunt effugium nobis, nullam, ne ad hoc quidem, navem habentibus.* Sed majore cum vi voces *ad effugium* locum tenent inter *ne quidem.* 2. Nemo erit, qui dubitet, quin commode hunc in modum vocabulum ex sequentibus ad superiora intelligi queat, licet plerumque majorem obscuritatem efficiat, quam si ex superiori intelligatur." Ejusmodi exempla quaedam ex nostro profert; et, inter alia,—*Hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit.* Lib. II. 33. ubi ad *fuisse* ex seq. intelligendum *convenit.* De his omnibus penes lectorem judicium esto.

32. Ibid. l. 9. Pro vulgato *circa,* unus ex scriptis habet *citra,* alter *contra,* quae vera lectio videtur, i. e. a fronte, ex adverso.

33. XLIV. l. 16. *Ad Iberum est Saguntum.* Praeclare hunc locum illustravit vir doctus in libro, cui titulus est *The Edinburgh Quarterly Review.* Vid. Fascicul. III. p. 494. seqq. Ejus rationem libenter amplectimur, quae, ne literâ quidem mutatâ, omnem hujus loci difficultatem tollere videtur. Nempe Hannibal indignanter rogat—*Ad Iberum est Saguntum? Is Saguntum on the Ebro?* Minime. Id flumen igitur non modo non transivimus, dum Saguntum obsidemus, sed ne quidem accessimus. Crevier libenter legeret *cis Iberum,* ut haec intelligerentur dicta ex persona Poenorum, qui Hispaniam ulteriorem obtinebant. Sed ex verbis interrogative pronunciatis eadem prodit sententia, et majore cum vi. Ejus notam subteximus: "Saguntum, ipso teste Livio, supra c. 7. ultra Iberum situm est, a cujus amnis ostio distat 90 fere passuum millibus. Libenter legeremus *cis Iberum est Saguntum,* ut haec intelligerentur dicta ex persona Poenorum. Romanus vetuit transiri Iberum. Respondet Poenus: At eum amnem non transeo, dum Saguntum oppugno. Etenim *cis Iberum* (si spectes ulteriorem Hispaniam et Poenos) *est Saguntum.* Romanus in respondendo voluntatem

affert pro ratione: *Nusquam te vestigio moveris:* id est, sta in vestigio, neque ex eo loco, in quo te consistere jubeo, pedem efferas. Illud quoque ex hac levi mutatione sequetur commodi, quod sic intelligetur quomodo Romani eos quos statuunt terminos non observent, id quod illis paulo ante ab Hannibale objectum est. Terminum statuunt Iberum, et tamen illum transcendunt, dum nos vetant Saguntum, urbem sitam cis Iberum respectu nostri, oppugnare." CREVIER.

34. XLIV. juxta finem. *Inter victoriam mortem*VE. Consueta loquendi ratio *mortem*QUE postulare videtur.

35. XLVI. l. 6. *Exque propinquo* Vallae debetur. Plerique ex scriptis—*ex quo propinquo.* Gronov. probante Crevier—*ad castra hostium ex propinquo copias*QUE.

36. Ibid. l. 22. *Hic erit juvenis.* Ita quidam ex libris scriptis. At vix dubitamus quin revocanda sit lectio multorum MSS. et edd. ante Gronovium, *erat*, licet aliter statuerint editores doctissimi.

37. XLVIII. l. 19. *In via jactanti.* Vid. XXIX. 32. et XXX. 19. quae ad hunc locum laudat Gronovius. "In locis Livii," ait Dukerus, "quae hic habet Gronovius, non dicitur *via jactare*, sed potius *vulnus jactari.*" Vir doctissimus dubitâsse videtur de Latinitate τοῦ *via jactans.* At Virgilius:

Si quae VIA *clausos*
EXCUTIAT *Teucros vallo, atque* EFFUNDAT *in aequor.*
Aen. IX. 67.

Si *via* recte dicitur *excutere*, *effundere*, cur non etiam *jactare?*

38. XLIX. l. 17. *Extemplo et circa praetorem ad civitates missi legati tribunique.* Ita hunc locum edidit cel. J. F. Gronovius; et interpretatur—"legati tribunique, *qui circa praetorem erant*, et honoris causâ assectabantur, relictis praesidiis suis." MS. Flor. a manu primâ habet *circa praetore:* unde librarii emendarunt *circa praetore*M; videlicet, quia praepositio *circa* casum quartum postulare videbatur. Hoc modo lectionem vulgarem, quam Gronovius dedit, ortam existimamus. At idem MS. Flor. a manu secundâ, et ipsâ admodum antiquâ, *circa a praetore* habet, restitutâ nimirum *a* voculâ, quae a vocis praecedentis literâ ultimâ fuerat intercepta: id quod alibi saepe factum est. (Vid. Drakenb. ad Lib. V. c. 62.) Ita legendum esse Sigonius jam olim conjecerat; et ita procul dubio legendum est, hac sententiâ: *Extemplo legati tribunique a praetore missi* sunt *ad civitates circà*, sive *ad vicinas civitates.*

39. Ibid. l. 22. *Perque omnem oram qui erant.* Editorum nemo veram hujus loci syntaxin ac sensum assecutus esse videtur. Recidendum *erant*, quod in nullo ex libris scriptis extat, et retinendum *qui*, quod in omnibus reperitur. Et locus sic distinguendus: *perque omnem oram,* (viz. *missi*, ex initio sententiae repetendum) *qui ex speculis prospicerent.* Codd. scriptorum lectionem in contextum recepimus.

Ita ad fidem Codd. emendata et restituta, duo hujus periodi membra sibi invicem respondent, et aptissime inter se cohaerent: *Extemplo* ET *circà a praetore ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent:—per*QUE *omnem oram* missi, *qui ex speculis prospicerent adventantem hostium classem.*

40. Ibid. l. 25. *Tamen* additur propter praecedens *quanquam.* Oratio

consueta esset: *Simul itaque praesensum est, extemplo datum e speculis signum est.*

41. L. juxta finem. *Et quibusdam volentibus novas res fore;* i. e. et novas res fore ad voluntatem, sive consentaneas voluntati, quorundam. Anglice—*and that a revolution would be agreeable to the wish of some persons.* Verbum *volo* non habet vocem passivam; et propterea Latini, Graecorum more, per formas activas exprimunt, quae aliter passive efferre vellent. Et sane parum interesse videtur, utrum *ea, quae quidam volebant* dixeris, an *ea, quae a quibusdam* VOLEBANTUR, nisi hoc posterius usus loquendi respueret. De hac locutione fuse egit cel. Cortius ad Sall. Jug. c. 84.

42. LII. in fine. *Variâ inde pugnâ sequentes, quanquam ad extremum aequâssent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriae fuit.* "Suspicatur Gronovius: *Variâ inde pugnâ cedentes sequentesque.* Sane vulgata lectio parum liquidum legenti sensum offert: et Put. liber clare *sequentes*QUE. Et suspicari possis majus hic vitium latere: etenim idem codex habet *cumque ad extremum.*" CREVIER. Jac. Gronovius conj. *sequente, s* eliso.

43. Ibid. in fine. *Major tamen.* "Hunc locum varii varie tentant. Clericus non immerito fortasse integrum putat, et exponit hoc modo: major tamen fama victoriae fuit Romanis, quam fama victoriae hostium." CREVIER. Si lectio sana sit, vix quidem aliter exponi potest; et *famâ victoriae* supplenda sunt ante *hostium*, eodem modo ut *venenis*, in hoc Horatii loco, ante vocem *Medeae:*

Quid accidit? cur dira barbarae minus
Venena Medeae valent,
Quibus superbam fugit ulta pellicem,
Magni Creontis filiam?

Epod. V. 61.

id est—Cur dira venena mea minus valent VENENIS barbarae Medeae?

44. LIV. l. 3. Pro *ad equites quoque tegendos*, legendum videtur ex optimis scriptis *equiti quoque tegendo*, quod venustius.

45. Ibid. l. 13. *Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis.* Haec non intelligo. Nihil de hoc loco notavit Crevier: nec quicquam mutant libri scripti.

46. Ibid. juxta finem. *Quicquid aurae fluminis appropinquabant.* Ita Lib. VIII. c. 39. QUICQUID *progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant.*

47. Ibid. in fine. *Et simul lassitudine procedente jam die, fame etiam deficere.* Ita Drakenb. edidit ex tribus codicibus. At plerique scripti *et similitudine*, pro *et simul lassitudine:* unde Gronovius ex Polybio emendabat *simul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere.*

48. LVI. initio. *Trepidantesque prope jam in suos consternatos.* Ita edidit Jac. Gronovius, in contextum revocans priscarum editionum scripturam, quam insuper exhibent plerique ex libris scriptis. At Crevier, ex vetustiorum, ut testatur, fide, legit—*trepidantes, propeque jam in suos consternatos.* "Trepidantes elephantos, et ita efferatos, ut prope jam ruituri viderentur in suos i. e. Poenos. Vox *consternatos* non tam *pavidum*, quam *furentem*, denotat. Mox legendum videtur *e media acie.*" CREVIER.

49. LVI. prope finem. *Quod ex magna parte militum.* Junge *quod militum.*

50. LVII. l. 17. *Ejus castelli oppugnandi spe.* "Facile quid oppugnatur; sed expugnatio speratur. Itaque leges *expugnandi*, si quid ratio in his valet, aut exemplum, quo Lib. XL. 31. ibidem restituit ὁ πάνυ Gronovius." JAC. PERIZONIUS. Saepissime ita variant libri scripti, ut testatur Drakenborchius ad hunc locum.

51. LVIII. initio. Pro *haud longis inde temporibus*, Gronovius suspicatur *haud longi inde temporis;* quam conjecturam probat Crevier.

52. LIX. l. 16. Pro *medius*, omnes scripti vel *de his* vel *de iis;* unde Lipsius legendum putat *mediis:* at Gronov. mavult *medius*, ut referatur ad dextrâ laevâque emissos pariter equites, quorum ipse cum peditibus erat *medius*. Drakenb. et Crevier Gronovium sequuntur.

53. LXIII. l. 10. *Quive senatoris pater fuisset.* Haec corrupta. Vix dubitamus, quin cum Roëllio legendum sit *cuive senator pater fuisset. Senator* in *senatoris* mutatum videtur ab aliquo, qui τὸ *qui* accepit pro nominativo, quum revera esset dativus. *Quive senatoris filius* ad oram Livii Ant. Perizonius. Sed tum dicendum fuisset *quive senatoris filius* ESSET, non *fuisset.*

IN LIBRUM XXII.

1. Cap. I. l. 3. *Galli, postquam* PRO EO, UT *ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse viderunt.* The Gauls, after they saw, that, INSTEAD of their plundering the lands of others, their own territories were the seat of the war. Hoc monuimus, quia Gul. Walker hunc locum minus recte explicavit. Vid. Tractat. de Linguae Anglic. Particulis, pag. 19.

2. Ibid. l. 35. *Lunaeque inter imbrem cadentis.* Sigonius legit *candentis*, i. e. splendentis. Drakenb. conj. *lanaeque cadentis.*

3. Ibid. l. 43. *Divi carminibus.* Omnes scripti *divinis carminibus*, praeter unum, qui habet *divis*. Unde Jac. Gronovius legendum putat vel *divi suis carminibus*, vel *divi in carminibus.*

4. Ibid. Pro *praefarentur*, Gronovius et omnes editores inde a Gronovio legendum statuunt *profarentur;* sed nobis non persuadent. Vid. Lib. V. 41.

5. Ibid. in fine. *Ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum.* Gronov. conj. *clamata*, probante Crevier. Burmannus conj. *IO Saturnalia.* "Denique," inquit, "eandem voculam [*IO*] excidisse apud Livium XXII. 1. credo, et legendum—*ac per urbem IO Saturnalia diem ac noctem clamatum:* nam sola voce *Saturnalia* defunctum populum non putem, quum solennis formula esset *IO Saturnalia*, ut in triumpho *IO Triumphe.*" MISCELL. OBSERV. CRITIC. Vol. V. p. 201.

6. II. initio. *Dum consul placandis Romae distrahendoque delectu dat operam.* Ita exhibent et scripti plerique, et editiones vetustissimae. Valla vidit pro *distrahendo* legendum esse *dîs trahendo*, i. e. producendo; et ita ediderunt Gron. Drakenb. Ruddimannus. At cl. Crevier ingeniose et acute emendat *habendo* pro *trahendo*, faciliorem lapsum librariorum fuisse existimans, quod haec vox cum praecedente coaluerat, viz. *dishabendo.* Et sane causa nulla affertur a Livio, cur sedulo et datâ operâ

delectum produceret consul; et nullam esse potuisse, acerrimo bello instante, res ipsa clamat.—Unus ex Hearnii codd. habet *placandis Romae diis delectu dat operam;* unde Drakenb. conj. *Dum consul, placatis Romae diis, delectu dat operam.* Unus ex Drakenb. codicibus legit *placandis diis Romae habendoque delectu,* Crevierii emendationem confirmans, etsi verba alio sunt ordine.

7. II. l. 14. *Neque sustinere se prolapsi, neque assurgere poterant.* "Qui prolapsi sunt, iis jam non est opus, ut sustineant se, sed ut erigant. Itaque legendum censuerimus—*neque sustinere se, neque prolapsi assurgere poterant.* Similem medicinam adhibuimus simili vitio, c. 35. l. xxi." CREVIER. Nihilo minus ampliandum censemus. Interdum subit suspicari, locutiones—*lapsa cadunt folia, prolapsus cecidit, non sustinuit se prolapsus, scuta latentia condunt,* &c. ejusdem generis esse, et eâdem ratione explicandas. Sed de his aliàs.

8. Ibid. l. 22. Ordo videtur esse: *Jumentorum acervi dabant necessarium cubile quaerentibus, ad quietem parvi temporis, tantùm quod exstaret aquâ:* i. e. afforded the necessary bed to men who, for a short rest, required only something that rose above the water. Strothius haec minus recte explicâsse videtur hoc modo: "Acervi jumentorum prostratorum, tantum, quantum eorum aquae supereminereret, cubile necessarium dabant, quaerentibus illud. *Cubile necessarium* enim bis intelligendum est, ut nunc ad *quaerentibus,* nunc vero ad *dabant* referatur."

9. III. l. 20. *Ferri agique*—verba solennia de praedationibus, ut ἄγειν καὶ φέρειν apud Graecos. "Origo autem hujus locutionis inde est, quod in praeda alia sunt vitâ praedita, homines, pecora, jumenta, adeoque *aguntur;* alia inanima, et, quum agi non possint, *feruntur.*" CREVIER.

10. IV. l. 4. *Ubi maxime montes Crotonenses Trasimenus subit,* i. e. ad montium radices proxime accedit. At omnes scripti *in Trasimenum:* quidam etiam *subeunt.* Hinc Gronovius emendat *in Trasimenum sidunt,* id est, in Trasimeni alveum molliter sese demittunt.

11. Ibid. prope finem. Quis dubitet, quin, etiam invitis libris, legendum sit *collibus* pro *vallibus,* nisi valles inter circumjacentes montes altae fingantur respectu lacûs et campi.

12. Ibid. prope finem. *Eoque magis pariter.* Delenda Friderico G. Doering videbatur copulativa *que,* perperam. *Agmina hostium decucurrerunt ipsa inter se satis conspecta, eoque* decucurrerunt *magis pariter.* Ibid. *Romanus* ex *clamore undique orto se circumventum esse sensit, prius quam satis cerneret* oculis, se circumventum esse: erat enim, in tanta caligine, major usus aurium, quam oculorum, ut Livius cap. seq.

13. VI. in fine. *Conjecit* libri scripti, non *conjecti.* Ita enim Livius variare structuram amat.

14. VIII. l. 12. seqq. Haec nobis omnino sic distinguenda videntur: *Itaque ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem creandum, civitas confugit. Et, quia et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur, nec, per occupatam armis Punicis Italiam, facile erat aut nuncium aut literas mitti, nec dictatorem populus creare poterat: quod nunquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Rufum.* Ita verba—*quod nunquam ante eam diem factum erat*—cohaerent cum iis quae sequuntur, et describunt id, quod populus

fecit, non id, quod *non poterat facere.* Dictatorem a populo creari non praeter morem tantum et consuetudinem fuisset, sed etiam contra legem. Vid. Dion. Halic. Lib. V. c. 70. Si sola consuetudo obstabat, quo minus dictatorem populus creare posset, haec eadem ratio creationi *pro-dictatoris* per populum etiam obstare debuit: hoc enim aeque contra consuetudinem moremque, quam illud.

15. IX. l. 10. *Ubi satis quieti datum, praedâ ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus, profectus, devastat.* Syntaxis videtur esse: *Ubi satis* temporis *datum* est *quieti* hominibus *gaudentibus praeda ac populationibus*, &c. *Dare quieti*, ut *dare esui, potui*, &c. Gronovio magis placebat *quietis*, refragantibus libris. Drakenb. jungebat *profectus gaudentibus*, pro cum gaudentibus: minus recte. Vid. xxv. 38 in fine.

16. X. initio. *Consulente collegio praetorum.* Ita codices optimi. At, quae in fine cap. praecedentis narrantur, eo ducunt, ut, cum cel. Lipsio, rescribamus *consulente collegium praetore.* De hac formula vovendi veris sacri consul. Gron. Obs. L. IV. c. 14. Vid. etiam Crev. notas ad hunc locum, et Liv. XXXIV. 44.

17. XII. initio. *Dictator per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit.* Ita omnes omnium codices scripti, praeter unum, qui *quo diem* praefert. At cel. Dukerus non assequitur, quomodo hoc (*quo die*) ratio sermonis Latini ferre possit, sive *quo* ad *Tibur* referatur, sive ad *die.* Latuit viz. virum doctissimum ejusmodi locutionum resolutio; nec cel. Perizonio melius cessit, neque ipsi Bentleio. Vid. Periz. ad Sanctii Min. IV. xii. 2. et Bentl. ad Hor. Sat. I. vi. 15. *Quo die* idem est atque *eo die quem. Dictator Tibur venit* EO DIE, QUEM *edixerat novis militibus ad conveniendum*—eo. Vox *eo* non additur, quia cap. praeced. dixerat: *Duabus legionibus, per magistrum equitum scriptis*, TIBUR *diem ad conveniendum edixit.* Sic *Philippus Larissam* DIEM *ad conveniendum exercitui* EDIXIT. XXVIII. 5. et ita saepissime Livius. Permultis probatissimorum scriptorum locis pronomen relativum eodem modo resolvendum est. *Notante quo judice nôsti* Hor. Sat. I. vi. 14. id est *eo judice, quem nôsti.* Sic noster I. 29. QUIBUS *quisque poterat, elatis*; i. e. IIS, QUAE *quisque poterat* efferre, *elatis.* Ubi scilicet diversi casus requiruntur antecedentis et relativi, si antecedens reticetur, utrovis casu relativi uti licet. E. G. QUAE *quisque poterat, elatis*—QUIBUS *quisque poterat, elatis.* Etsi F. G. Doering Livii verba Lib. I. 29. rectissime explicâsset, alteram tamen hujus loci lectionem, *quo diem*, probat, vocem *quo* ad *Tibur* referens; perperam omnino. Livius enim cap. praeced. dixerat, dictatorem Tibur diem ad conveniendum militibus edixisse. Nihil itaque jam restabat dicendum, nisi dictatorem ipsum eo venisse *eodem illo die*, quem militibus ad conveniendum edixerat.

18. Ibid. l. 4. *Regressus* edd. omnes ante Drakenb. qui ex octo MSS. restituit *egressus.* " quam lectionem," inquit, " veriorem esse, ratio itineris dictatoris docet. Ex urbe enim viâ Flaminiâ profectus, consulem Servilium circa Ocriculum obvium habuit, et ab eo exercitum accepit. Hinc, per agrum Sabinum, Tibur, inde Praeneste, ac transversis limitibus ad viam Latinam venit. Unde quum non moverit, *egressus*, quam *regressus*, malo." DRAKENB.

19. XIII. l. 12. *Etiam atque etiam promissa*—quae iterum iterumque promiserant.

20. XIV. l. 10. a fine. *Classem gravem commeatibus*, id est, refertam, onustam commeatibus. Mirum est, quod F. G. Doering ad haec verba annotavit: "H. e. cui haud facile commeatus et subministrari poterant commeatibus laborantem"—cui explicationi et veritas rerum et rationes Grammaticae refragantur. Lutatio Catulo consule, bello finis impositus apud insulas, quibus nomen Aegates: nec major alias in mari pugna; quippe *commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis, gravis* hostium classis, et in ea quasi tota Carthago: quod ipsum exitio fuit. Romana classis *prompta, levis, expedita*, et quodam genere *castrensis*." Flor. Lib. I. c. 2. Vid. etiam Polyb. Lib. I. c. 60, 61.—Allegat quidem idem vir doctus alium Livii locum: *Quia multitudo sua commeatibus gravis.* L. VII. c. 37. At *commeatibus gravis* illic longe alia ratione dictum est—nempe quae oneri esset commeatibus, i. e. quae nimiam commeatuum copiam absumeret; ut bene Crevier.

21. XVI. l. 3. *Cum expeditis equitibus.* Nostrates vocant—*light cavalry.* In libris quibusdam est *cum expeditis equitibusque.* Sed vid. infra c. 55. ubi etiam eadem locutio occurrit.

22. XVII. prope finem. *Ceterum nox, aequato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit.* Haec non satis intelligimus, nisi sententia sit: ita tenuit, ut neutri ad lucem usque pugnam inciperent. NE*utros pugnam incipientes tenuit*—idem valere videtur atque—UTROS*que pugnam* NON *incipientes tenuit*, i. e. a pugnam incipiendo. F. G. Doering, Dujatium secutus, longe aliter interpretatur: "*Tenuit* scil. in pugna, quam inceperant. Fugientes nimirum manus quidem cum levi hostium armatura conserere inceperant; sed, cum nox timorem aequaret, neutri ad lucem usque in pugna perseverârunt."

23. XVIII. l. 6. *Pervenisset.* Gronovius conj. *supervenisset,* Dujatius *praevenisset.*

Ibid. l. 15. Libri plures et meliores vel *medios*, vel *medius.* Editiones priscae *mediis*, quod Crevier et Ruddim. retinent.

24. XIX. l. 22. Nondum *aperientibus classem promontoriis.* id est, adhuc obtegentibus classem promontoriis. *Promontoria aperiunt classem*, ubi classis, interpositu interjectuque eorum prius occultata, in conspectum venit. F. G. Doering minus recte: "Nec adhuc detectâ classe in promontoriis. Promontoria *aperiunt* classem, quando illa ex iis potest conspici."

25. XX. prope finem. *Qui Iberum incolunt.* Gronovius conj. qui *cis Iberum incolunt*, vel *qui Iberum accolunt*, probante Crevier. Drakenborchio prior conjectura magis placebat; et nobis verior videtur, sequente *multorum et* ULTIMAE *Hispaniae.*

26. XXII. prope finem. *Acta per eundem ordinem quo, si Karthaginiensium nomine sic ageretur.* Pro vulg. *quasi* duo optimae notae codd. *quo si*, probantibus Drakenb. et Crevier. In uno MS. *res ageretur*, quomodo legendum conj. Crevier. Pro *ordinem* Strothius legendum putat *ordine*, quod et nobis in mentem venerat; nec dubitamus quin lectio sic constituenda sit: *Cetera omnia.........acta per eundem* (i. e. per Abelucem) *ordine, quo* acta essent, *si Karthaginiensium nomine res ageretur.*

27. XXIV. l. 20. *Per aversa castra a castris Hannibalis.* Postrema *a castris Hannibalis* delenda censet Gronovius, assentiente Crevier; et sane glossam sapiunt.

28. XXV. l. 11. *Quorum neutra hoc tempore provincia praetore egeat.* "Aut *quarum* pro *quorum* scribendum, aut, quod suspicatus est Crevier, vox *praetore* tollenda videtur; nam egere alicujus rei aeque recte ac egere aliqua re dicitur: nisi, quod nunc succurrit, *quum* pro *quorum* legendum sit." DOERING. Nobis *quum* vera lectio videtur. Compendium scribendi, *qūo,* i. e. *quom,* vel etiam ipsum *quom,* videtur male redditum fuisse *quorum.*

29. Ibid. l. 27. *In actione minime popularis.* Gronovius malebat *minime populari.* Nam, "si Fabius in concionem prodisset, adversari debuisset Metilio aliisque Minucio faventibus: ea autem actio minime popularis fuisset. Hinc concionibus se abstinuit." DRAKENB. Crevier vulgat. retinet, et *in actione* interpretatur—"in agendo, quum oratio illi habenda esset apud populum."

30. XXVI. prope finem. *Literisque senatusconsulti:* "Post legem Horatiam, sive Hortensiam, plebiscitorum Patres fiebant auctores, et, ut plebis eluderent auctoritatem, eadem senatusconsultis confirmabant. Sed haec ipsa locutio, *literae senatusconsulti,* me offendit, et propterea malim, si liceat: *acceptisque in ipso itinere literis senatûsque consulto,* ut ante *scitique plebis.*" GRONOV. Sic, *literas inde consulis* AC *senatûsconsultum recitavit.* L. XXIV. 14. Vid. Gronov. ad XL. 41.

31. XXVII. l. 20. *Parte, quâ posset, rerum consilio gerendarum.* Crevier supplet *quâ posset* non cedere. Nobis supplendum videbatur—*quâ posset* res consilio gerere. Nam sequitur—*suis consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset, servaturum.*

32. XXVIII. l. 21. *Ac sibi quisque deposcere,* &c. "Moguntinis distinguitur ante *dux,* et recte; modo legas—ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes, *ac* locum capiendum. Dux ipse inter &c. Sic plane cap. 42. Clamor inde ortus, ducerent ad persequendos hostes, *ac* protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbae militaris erat. Idem factum XXVIII. 22." JAC. PERIZONIUS.

33. Ibid. l. 24. *Principio levem armaturam dimittit.* Ita codd. omnes. "Scribe *emittit;* aut potius totum illud verbum pro alieno dele." GRONOV.

34. Ibid. l. 33. *Recta* dici videtur *pugna,* ubi *nihil obliqui,* nulla fraus, nullae insidiae.

35. XXX. l. 6. Ordo est: *totumque agmen consalutâsset circumfusos militum ejus* PATRONOS.

36. XXXI. l. 11. *Ad mille hominum, cum his Sempronio Blaeso quaestore, amissum.* Optimi Gronovii codices *amissum;* sed omnes Drakenborchii *amisso.* Vel retinenda vulgata lectio *amisso,* vel delendum *his;* quod, invitis omnibus MStis, fieri nolumus.

37. XXXII. l. 7. *Adeoque inopiâ coactus est Hannibal, ut...... Galliam repetiturus fuerit.* Gronovio haec oratio vix Latina videbatur, qui tentabat *ad id inopiae redactus est Hannibal,* assentiente Crevier. Drakenb. conj. *ad idque inopiae est redactus Hannibal.* Nobis lectio librorum et sana et venusta videtur. *Cogere adeo* idem omnino est, ac *cogere ad id,* ut *redire adeo* est *redire ad id.* In utraque locutione *τὸ id,* sive *eo,* explicatur oratione, quae sequitur, a pronomine *ut* incipiente.

AdEOne rem rediisse, UT *periculum etiam fame mihi sit, Syre?* Ter. Heaut. V. ii. 27. Ita saepissime loquitur Terentius; et ita, ut videtur, Livius hoc loco—*adEO inopiâ coactus est Hannibal,* UT *Galliam repetiturus fuerit.*

38. XXXII. l. 14. *Et quum juxta.* Gronovius malebat *id quum.* Drakenb. conj. *quod quum,* quia in uno ex codd. *que quum* repererat.

39. XXXVI. l. 18. *Et multo cruore signa in Sabinis caedis, aquas e fonte calidas manâsse.* Locus corruptus, quem editores, alii aliter, emendare tentarunt. "Vox *caedis,* quae procul dubio vitiosa est, videtur mutanda in *Caerites,* quod nomen referatur ad *aquas.* Sed, quum aquae Caerites calidae essent, non potest haberi pro prodigio eas *calidas* manâsse. Itaque aliâ adhuc mutatione opus est, et fortasse legendum: *et multo cruore signa in Sabinis, Caerites aquas e fonte cruentas manâsse.* Hoc firmari videtur ex eo quod subjicitur: *id quidem etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat.* Supra enim c. 1. memoratur inter prodigia. *Caerites aquas sanguine mistas fluxisse.*" CREVIER. *Caerites* Gronovio, *cruentas* Crevierio debetur.

40. XXXVII. l. 16. *Levium armatorum.* lege *armorum.*

41. XXXVIII. l. 2. *Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti,* &c. Hunc Livii locum minus recte accepisse videntur editores doctissimi, et propterea emendando corruperunt. Etiam Crevier, qui fuse de eo egit, nihil expedivit. Nobis luce clarius videtur, ipso Livio facem praeferente, nostrum hîc non discrimen facere voluisse inter *jusjurandum* et *sacramentum,* sive inter ea quibus *jurejurando,* et ea quibus *sacramento,* milites se obstringebant, quemadmodum viri docti perperam statuerunt; sed inter *voluntarium jusjurandum,* sive sacramentum, et *legitimam jurisjurandi,* sive sacramenti, *adactionem.* Hoc manifestum videtur ex verbis ipsius: *id ex* VOLUNTARIO *inter ipsos* milites FOEDERE, (*ubi* viz. SUA VOLUNTATE IPSI INTER SE, *equites decuriati, centuriati pedites,* CONJURARANT, *sese fugae,* &c.) *a tribunis ad* LEGITIMAM *jurisjurandi* ADACTIONEM *translatum, ubi milites jurejurando ab tribunis militum adacti sunt.*

42. Ibid. l. 5. *Ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent;* i. e. ut decuriarentur, aut centuriarentur. Dukerus credit delendum esse *ad,* quod tamen constanter omnes codices tuentur, quodque nobis omnino necessarium videtur.

43. Ibid. l. 13. *Denunciantis* legendum censet Gronovius, quomodo legit Lipsius IV. Epist. Quaest. 24. Gronovius distinguit: *denunciantis, bellum*) *arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet*) *se, quo die hostem vidisset, perfecturum*—quod fortasse melius.

44. Ibid. l. 20. *Jam nunc locatus in urbe.* Quis dubitet quin *togatus* legendum sit, praesertim ubi opponitur *armato?*

45. XXXIX. l. 24. *Nec gloriandi tempus adversus unum est; et ego, contemnendo potius, quam appetendo, gloriam, modum excesserim.* Dedimus *et* pro vulg. *ut,* ad mentem Drakenb. etsi in ipsius editione *ut* exaratum sit, operarum opinor incuria. ADVERSUS *unum* videtur esse *apud unum,* ut infra, *sed ne* ADVERSUS *te quidem ego gloriabor.* Fabius nempe duabus rationibus gloriandi suspicionem a se amovere vult. "Et intempestivum esset gloriari, dum apud *unum* loquor; et a moribus meis alienum, qui gloriam semper contemsi potius, quam appe-

tivi. *Sed* tamen, quod sine arrogantia dictum velim, *ita res* SE *habet*, &c. *Se* enim habent libri plures et potiores.

46. XXXIX. l. 42. *Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliae inopis, tanquam pro Karthaginis moenibus—?* Elegans videtur esse ἀποσιώπησις. Fabius nempe reprimit se, ne arroganter loqui videatur. Varie suppleri potest. *Quamdiu*.......... IN STATIVIS TENUI? ut c. 23. sup. Vel, *Quamdiu*............SEDENDO ET CUNCTANDO BELLUM GERERE COEGI? ut c. 24. Vel, *Quamdiu*............LUDIFICATUS SUM? quomodo ipse Fabius infra. De Atilio et Servilio vid. sup. c. 32.

47. XLI. in fine. *In locis.* Cum Jac. Gronovio, *iis locis* legendum existimamus.

48. XLII. l. 21. *Paullus quum ei, suâ sponte cunctanti, pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari, jam efferenti portâ signa, collegae jussit.* "OBNUNCIARE est nunciare auspicia infausta esse—eoque efficere, ne aliquid fiat. Augures et magistratus, quibus jus erat de coelo servare, si aliquid mali ominis obvenisset, *obnunciabant.* Obnunciationis autem verba solennia erant ALIO DIE: quibus significabatur illum diem rei gerendae idoneum non esse, atque ita res impediebatur. "*Confecto negotio, bonus augur* ALIO DIE *inquit. O impudentiam singularem! Quid videras? Quid senseras? Quid audieras? nec enim te de coelo servâsse dixisti, neque hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu Kalendis Januar. futurum esse praevideras, et tanto ante praedixeras. Ergo, Hercule, magnâ, ut spero, tuâ potius, quam reipublicae, calamitate ementitus es auspicia: obstrinxisti populum Romanum religione: augur auguri, consul consuli,* OBNUNCIAVISTI." CIC. Philip. II. Sect. 33. J. F. GRONOVIUS.

49. Ibid. in fine. *Apud eos* i. e. apud milites, qui, referri signa in castra jubenti, consuli non paruerunt.

50. XLV. l. 16. *Atque, ita instructâ acie.* An legendum, *atque ita instructa* ACIES? Ceterum tota haec aciei Cannensis descriptio, ut vulgo editur, confusa et obscura est, et expeditu difficillima; quae tamen si distinguatur ut in contextu, omnia aperta, omnia perspicua reperientur: Equitibus nempe Romanis in dextro, sociorum in sinistro cornu, collocatis, pedites Romanorum, juncti equitibus Romanis, tenuerunt dimidiam partem mediae aciei, dimidiam alteram occupantibus peditibus sociorum. Pro EX *ceteris*, dedimus *cum*, sive *cę ecteris*, ut per compendium scribitur. Illae enim voculae, ut bene observat Drakenborchius, ob ductuum in scriptura Longobardica affinitatem, facillime commutari possunt.

51. XLVI. l. 5. *Mediâ acie peditibus firmatâ.* Legendum videtur *media acies*, ut habet vetus liber Sigonii, cum sex aliis.

52. Ibid. l. 12. *Ante ceteros habitus harum gentium.* Hic locus foede corruptus est in libris scriptis. Cod. Puteanaeus, omnium optimus, habet *ante talius hannibatus gentium harum;* Flor. a manu 2. *ante talius habitus:* unde Gronovius eruit *sane et alius habitus harum gentium.* Lectio vulgata, *ante ceteros habitus*, in nullo extat codice.

53. XLVII. juxta finem. *Etiam adversus Afros integram pugnam ineunt. Integram* nesciunt optimi codices; et pro *etiam* habent *et.* Crevier *jam adversus Afros* legendum suspicatur.

54. XLVIII. initio. *Jam et in sinistro cornu Romano.* "Optimi

nesciunt praepositionem, habent autem *Romani.* Scribe *Jam et sinistro cornu Romanis.*" GRONOV. *Romanis* habent libri pauci, et ita edidit Crevier: unus *Romanorum.*

55. XLVIII. juxta finem. *Hasdrubal, qui ea parte praeerat.* "Haec, et quae sequuntur, omnino corrupta sunt, et pro deploratis habenda. Primo enim Hasdrubal non hac parte, sed laevâ praeerat. Deinde, quonam modo subduci possunt ex media acie Numidae, qui in dextro cornu locati fuerant? Postremo, quid necesse est adjungi Afris in media acie Gallos Hispanosque pedites, qui in ea semper fuere? Rem clare ex Polybio discimus. Hasdrubal, qui in laevo cornu Hispanis Gallisque equitibus praeerat, quum occidione occidisset Romanum equitatum, transiit in dextrum cornu, et, conjunctus Numidis, sociorum equites in fugam vertit. Eos deinde persequendos caedendosque permittit Numidis. Ipse cum suis Gallis Hispanisque equitibus Romanos pedites, cum Afris tum maxime pugnantes, a tergo invadit. Hoc procul dubio voluerat Livius. Sed ad hunc sensum ejus verba refingere sine librorum ope frustra tentaverimus." CREVIER. "Desiderabatur tale quid: *Hasdrubal,* qua *parte praeerat,* victor, laevum quoque Romanorum cornu adortus pari fortunâ, *Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos* equites *jam Afris prope fessis, caede magis quam pugnâ, adjungit.*" GRONOV.

56. XLIX. l. 7. *Quam mallem, vinctos mihi traderet.* De hujus loci sanitate dubitamus. Si per libros scriptos liceret, libenter legeremus, alio ordine: *Mallem, quam vinctos mihi traderet.* Τοῦτο μᾶλλον ἠβουλόμην, ἢ εἰ δεδεμένους παρέλαβον. PLUTARCH. in Fabio, 183. Aptior videtur, quam habet Plutarchus sententiam.

57. Ibid. l. 35. *Nulli fugientium infestus agmini.* Pro *infestus,* quod vitiosum videtur, Gronovius conj. *immistus,* Ant. Perisonius *infertus,* Coetierius *invectus,* Burmannus *ingestus.*

58. Ibid. l. 37. *Et* TANTA *prope civium sociorumque pars.* Ita libri, tum scripti, tum editi. i. e. *aequa* prope civium sociorumque pars. Utriusque locutionis quidem eadem est ratio: neque de prioris Latinitate dubitare debebant editores doctissimi. Sed de his alibi egimus. *Vid. Not. 5. in Lib. I.*

59. L. l. 5. *Alterius morientis prope totus exercitus fuit.* Almost the whole army was of the dying Consul's party. Ita scilicet orationem variare Livius voluit. Sic L. XXIII. 39. *Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat. Consulis morientis esse* est consuli morienti adhaerere, vel, ut cel. Lipsius, consuli morienti commori.

60. Ibid. in fine. *Haec magis impetu animorum,* QUOD. Ita ex libris quibusdam dedit Gronovius; et explicat—*quod* nempe *ex illis consiliis;* quod nobis durissimum videtur. Dedimus *quem,* ut Crevier ex codice Victorino restituit, et sensûs ratio postulat.

61. LI. l. 2. *Ut* DIEI QUOD *reliquum esset, noctisque insequentis, quietem sumeret. Quod diei* resolvendum EJUS DIEI, QUOD DIEI *reliquum esset*—of that (portion) of the day, which might still remain, and of the following night. Vid. Not. 17. supra. Minus bene Crevier et Doering.

62. LI. l. 15. *Jacebant tot Romanorum millia.* Ruddim. habet *jacebant* ENIM; *enim* de suo, et contra libros omnes.

63. Ibid. in fine. *Substratus Numida mortuo superincubanti vivus.* Perperam omnino hunc locum accepisse videtur F. G. Doering. "Non *vivus*," inquit, "ut Drakenborchius et alii putant, inventus est Numida, cum statim subjungatur—*quum exspirâsset:* sed, nisi, quod mihi videtur, ab aliena manu *τὸ vivus* illatum est, explicandum erit: Substratus Numida superincubanti Romano quum adhuc vivus esset. Nec ego *naso auribusque laceratis* ad Numidam, sed ad Romanum, traho, quem Numida dentibus laniavit, adeoque ejus nasum auresque laceravit." Sed longe alia videtur esse Livii sententia: Numida vivus substratus mortuo Romano superincubanti, Numida viz. naso auribusque laceratis, quum Romanus, manibus ad capiendum telum inutilibus, laniando dentibus Numidam expirâsset. Vid. Val. Max. III. c. 2. Sect. 11.

64. Ibid. in fine. *In rabiem ira versus.* Cod. Putean. *versas;* unde Gronov. conj. *versâ,* quomodo Drakenb. in duobus ex suis codd. scriptum invenit.

65. LIV. l. 6. a fine. *Comparem.* Ita editiones omnes. At libri optimi vel *comparesset* (i. e. *compares et*) vel *compares.* Sensus patet. An comparare velis cum Cannensi clade?

66. LV. l. 9. *Qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant, quae fortuna consulum atque exercituum sit.* "Hic aliquid est redundans et inconcinnum, nec satis Livianâ elegantiâ dignum. Vera procul dubio est Jac. Gronovii emendatio: *Qui obvios percunctando (aliquos profecto ex fuga dissipatos fore) referant, quae fortuna,* &c." CREVIER.

67. Ibid. l. 11. *Et si quid dii immortales.* Hic locus in editionibus Drakenb. et Ruddim. prave distinctus est, quasi percunctandum et referendum esset, *si* (an) *quid dii immortales reliquum nomini Romano fecerint;* quum sententia est: *et, si quid dii immortales reliquum nomini Romano fecerint,* referant, *ubi eae copiae* (reliquiae) *sint.*

68. LVII. initio. *M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti prae esset, Canusium ad exercitum mittendum.* Locus, inquit Gronovius, fractus et depositus. Omnino desideratur verbum aliquod, quale *censuerunt,* quod quidem in uno aut altero codice sequioris notae reperitur. Nobis verbum *praeesset* etiam vitiosum videtur. Ulcus latere certum est, inquit Drakenb. cujus curationem peritioribus medicis relinquo.

69. Ibid. l. 9. *L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant.* Doctissimi Dukeri brevem de *pontificibus minoribus* disputationem subjungere visum est. "Quae de *pontificibus minoribus* scripserunt Panvinius, Gutherius, et Rupertus, ac deinde recoxit Pitiscus, erudite refellit Norisius Dissert. l. ad Cenot. Pis. cap. 5. Ex iis, quae ibi disputat, manifestum est, aetate Ciceronis ac Livii, praeter collegium illud pontificum, in quo post legem Ogulniam et annum urbis CCCCLII. usque ad Sullam octo, post Sullam quindecim pontifices erant, etiam aliud collegium pontificum fuisse, qui *pontifices minores* appellarentur. Hi quando, quo numero, et quam ob causam, instituti fuerint, non scio usquam traditum. Sed, quia Livius dicit scriba *pontificis,* (non *pontificum,* ut festinatione, credo, lapsus Norisius) quos nunc *minores pontifices appellant,* verisimile est, hoc tempore tantum unum

fuisse, ac, deinde aucto numero, omnes *pontifices minores* appellatos. Et jam ante tantum unum fuisse significat his verbis Macrobius 1. Saturn. 15. *Priscis temporibus antequam Fasti a Cn. Fabio scriba invitis Patribus in omnium notitiam proderentur*, id est ante ann. urbis CCCCXLIX) *pontifici minori haec provincia delegabatur, ut novae lunae primum observaret aspectum, visamque regi sacrificulo nunciaret.* Quo tempore auctus fuerit eorum numerus, itidem incertum est. Cicero de Arusp. resp. c. 6. tres nominat: unde consequens est, id eo intervallo, quod inter annum, cujus res hic exsequitur Livius, et inter orationem illam habitam, fuit, quod ferme CLX. annorum est, factum. In loco Capitol. in Opil. Macrino cap. 7. *Quum scriba pontificum esset, quos* hodie *pontifices minores vocant*, mihi suspectum est *hodie*, ut ex verbis Livii, in margine adscriptis, deinde in contextum inculcatum. Nam Capitolinus de appellatione, dudum ante id tempus receptâ, non ita loqui potuit, ut Livius; cujus aetate ea multo recentior erat, quam Capitolini." DUKERUS ad hunc Livii locum.

70. LVII. l. 15. *Quibus* SUPPLICIIS. By what *atonements*—ita enim haec vox saepissime accipienda est, et revera designare videtur id omne, quo deos hominesve placare, et nobis propitios reddere, conamur, sive *preces* sint, sive *victimae et sacrificia*, sive ἱκετηρίαι (supplicum velamenta) sive *poena*, &c. vid. Cort. ad Sall. Cat. c. 9. et alibi. Pro *suppliciis*, Doering malebat *sacrificiis*, vel propius ad literas *piaculis.* At lectio vulgata, quam omnes ferme libri scripti tuentur, omnino sana est.

IN LIBRUM XXV.

1. Cap. IX. l. 26. *Aliquantum intra moenia includuntur.* Locus corruptus. Polybius narrat, esse intra Tarenti moenia sepulcra quaedam, ad quae Nico cum sociis venerunt, unde ignem excitârunt. Verba—*aliquantum intra moenia*—referri non ad portam quae orientem spectabat, sed ad haec sepulcra, existimant Editores doctissimi. Unde legendum conjiciunt: *Ea mediterranea regione orientem spectat,* AD BUSTA, *quae aliquantum intra moenia includuntur.*

2. XVI. l. 5. *Atque intentius exta reserata servarentur.* Ex libris scriptis quidam habent *exta reserata;* alii *exta reservata;* unus *resecata,* tres *exta reservarentur.* Legendum videtur vel *exta resecta* (verbum solenne est *prosecta*) *servarentur;* vel *extares* (viz. *ollae*) *servarentur. Ollae extares* in quibus exta coquebantur.

3. Ibid. l. 19. *Deducit Poenum, in locum pacis Gracchum adducturus.* Legendum videtur ex uno Gronovii MS. *Deducit Poenum in locum, quo erat cum paucis Gracchum adducturus.*

FINIS.

Printed by Oliver & Boyd,
Tweeddale Court, High Street, Edinburgh.

